

ОСВІТ
АНАЛІТИКА
АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР КИЇВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛНИЦЬКОГО

при Міністерстві
освіти і науки
України

Здобутки і виклики
експерименту
з присудження
наукового ступеня

ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

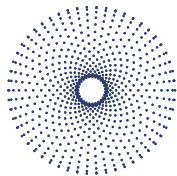

Швеція
Sverige

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Київ – 2021

**ОСВІТ
АНАЛІТИКА**
АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР КИЇВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА

*Рада
молодих
учених*

при Міністерстві
освіти і науки
України

ЗДОБУТКИ І ВИКЛИКИ ЕКСПЕРИМЕНТУ З ПРИСУДЖЕННЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Аналітичний звіт

Київ – 2021

Авторський колектив:

Юлія Бреус, кандидатка психологічних наук, завідувачка навчально-наукового центру розвитку персоналу та лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка

Лариса Колісник, кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка»

Вікторія Меньяйло, докторка педагогічних наук, професорка кафедри загальної та прикладної фізики Запорізького національного університету

Євген Ніколаєв, кандидат економічних наук, науковий співробітник Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка

Менеджер проєкту: Григорій Рій, PhD, заступник директора Аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка

Рецензенти:

Євгенія Поліщук, докторка економічних наук, заступниця голови Ради молодих учених при МОН України, професорка кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Тарас Фініков, кандидат історичних наук, Президент МБФ «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики»

Загальна редакція: Євген Ніколаєв

Літературна редакція: Світлана Глущик

Верстка: Іван Фільчаков

Дослідження проведене Аналітичним центром «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка у партнерстві з Радою молодих учених при Міністерстві освіти і науки України.

Публікація видана в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні. Думки та позиції, викладені у цій публікації, є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

З-46 Здобутки і виклики експерименту з присудження наукового ступеня доктора філософії : аналітичний звіт / Ю. Бреус, Л. Колісник, В. Меньяйло, Є. Ніколаєв. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. 84 с.

Публікація висвітлює результати вивчення досвіду українських закладів вищої освіти і наукових установ з підготовки докторів філософії за новими правилами, які було запроваджено у 2016 році. Досліджено формування змісту освітньої складової підготовки аспірантів, роль процедури акредитації освітніх програм у забезпеченні їх належної якості, особливості функціонування освітніх програм з малою кількістю аспірантів. Запропоновано кроки з удосконалення процедури захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

УДК 378.048.2

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Резюме	5
Вступ	10
Джерела інформації та методологія дослідження	13
РОЗДІЛ 1. Попередні дослідження і проекти	15
РОЗДІЛ 2. Статистичні та фінансові аспекти підготовки докторів філософії в Україні	23
2.1. Характеристика основних джерел статистичних даних	23
2.2. Статистичні дані щодо підготовки аспірантів в Україні	25
2.3. Фінансування підготовки докторів філософії	28
РОЗДІЛ 3. Чинники забезпечення якості програм підготовки докторів філософії	35
РОЗДІЛ 4. Оцінки впливу акредитації освітньо-наукових програм на якість підготовки аспірантів	43
РОЗДІЛ 5. Особливості реалізації освітньо-наукових програм з малою кількістю аспірантів	50
РОЗДІЛ 6. Атестація здобувачів ступеня доктора філософії	61
Рекомендації	69
Додаток 1. Анкета для завідувача аспірантури / іншої особи, відповідальної за підготовку аспірантів	73
Додаток 2. Анкета для аспіранта та доктора філософії	78

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Держстат	Державна служба статистики України
ДУС	Державне управління справами
ЄКТС	Європейська кредитно-трансфертна система
ЄДЕБО	Єдина державна електронна база з питань освіти
Завідувач аспірантурою¹	посадова особа, відповідальна за підготовку аспірантів у закладі вищої освіти або науковій установі
ЗВО	заклад вищої освіти
КНУТШ	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
Мінкульт	Міністерство культури та інформаційної політики України
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МОН	Міністерство освіти і науки України
НАДУ	Національна академія державного управління при Президентіві України
НААН	Національна академія аграрних наук України
НАН	Національна академія наук України
НАМ	Національна академія мистецтв України
НАМН	Національна академія медичних наук України
НАПН	Національна академія педагогічних наук України
НАПрН	Національна академія правових наук України
Нацагентство, Національне агентство	Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти
НПП	науково-педагогічні працівники
НУ	наукова установа
ОНП	освітньо-наукова програма
ОП	освітня програма
CDE	Council for Doctoral Education (Рада з докторської освіти)
EUA	European University Association (Асоціація європейських університетів)
ESF	European Science Foundation (Європейський науковий фонд)
EURODOC	European Council of Doctoral Candidates and Junior Researchers (Європейська рада докторантів)
LERU	League of European Research Universities (Ліга європейських дослідницьких університетів)
PhD	доктор філософії

¹ Термін наводиться у формулюванні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-n#Text>.

РЕЗЮМЕ

У 2016 році в Україні розпочато підготовку докторів філософії (докторів мистецтва), що тягне за собою впровадження нових правил функціонування аспірантури та зміну процедури захисту дисертаційного дослідження. Перехід до європейської моделі підготовки молодих науковців передбачає збільшення строку навчання аспірантів з трьох до чотирьох років, створення структурованих освітньо-наукових програм із суттєвою освітньою складовою, акредитацію цих програм, активізацію академічної мобільності аспірантів, розширення сфери відповідальності наукових керівників. Нова процедура захисту дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії передбачає розгляд дисертації разовою радою, що складається з п'яти дослідників, кожен з яких має бути фахівцем із теми представленого дослідження. Ведеться розробка стандартів вищої освіти освітньо-наукового ступеня доктора філософії.

Виникають запитання: якою мірою наявний досвід реформування був корисним та ефективним для вітчизняної системи вищої освіти; яким чином заходи, пов'язані із запровадженням нової моделі аспірантури та порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, а також початку акредитації освітньо-наукових програм докторського рівня, вплинули на якість підготовки наукових кадрів в Україні; як усе це сприймається суб'єктами та організаторами освітньо-наукової діяльності?

Метою дослідження є вивчення наявної практики закладів вищої освіти і наукових установ із підготовки аспірантів за новими правилами, а також досвіду організації захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих учених радах.

Завданнями дослідження є:

- Виявити прогалини доступної статистичної інформації та особливості фінансування підготовки аспірантів в Україні.
- Встановити, які чинники впливають на підвищення якості підготовки аспірантів.
- Визначити, яку роль відіграє процес акредитації освітніх програм з підготовки докторів філософії у забезпеченні якості цих програм.
- Виявити проблеми реалізації програм з малою кількістю аспірантів.
- Узагальнити складнощі, з якими може бути пов'язаний процес атестації докторів філософії під час організації та проведення захисту дисертацій.

Пропонований звіт продовжує аналітичну роботу дослідників, проєктів, стейкхолдерів, відображену в українських та іноземних публікаціях, присвячених формуванню і реалізації політики підготовки наукових кадрів у Європейському просторі вищої освіти. В рамках цього дослідження опрацьовано статистичну інформацію щодо підготовки аспірантів в Україні, основні документи бюджетної політики, документи МОН з питань атестації наукових кадрів, матеріали акредитації програм підготовки докторів філософії. Крім того, автори цього звіту провели онлайн-анкетування аспірантів і завідувачів аспірантурою українських закладів вищої освіти і наукових установ.

Основні результати дослідження

- Починаючи з 2022 року, статистична інформація про підготовку аспірантів в Україні формуватиметься Держстатом виключно на основі адміністративних даних, себто передусім на основі даних з ЄДЕБО. Заклади вищої освіти і наукові установи досі не зобов'язані вносити до ЄДЕБО інформацію про аспірантів у повному обсязі. Крім того, в ЄДЕБО за чинним законодавством не вноситься інформація про здобувачів освіти, які навчаються у ЗВО зі специфічними умовами навчання за державним замовленням. Тому існує ризик неповноти статистичних даних про діяльність аспірантури в Україні у майбутніх часових періодах.
- Обсяг доступної інформації про фінансові аспекти підготовки докторів філософії є доволі обмеженим. Дані про фінансування підготовки аспірантів, включені до паспортів бюджетних програм, не відповідають фактично необхідним витратам на таку підготовку. Кошти державного бюджету передбачено на виплату аспірантам академічної стипендії та оплату праці викладачів. Однак здебільшого не фінансуються матеріально-технічні видатки на забезпечення належної якості освітніх програм і досліджень, участь аспірантів у внутрішній та міжнародній академічній мобільності, модернізацію наукового обладнання, передплату доступу до спеціалізованих наукових баз даних тощо. Крім того, може мати місце як перехресне дофінансування підготовки аспірантів у закладах вищої освіти і наукових установах за рахунок інших надходжень цих закладів, так і спрямування частини коштів, передбачених у державному бюджеті на підготовку наукових кадрів, на інші потреби ЗВО (НУ).
- Помітна частина аспірантів та завідувачів аспірантурою не має чіткого розуміння необхідності та структури освітньої складової (обов'язкові та вибіркові навчальні дисципліни) програми підготовки аспіранта, її ролі у формуванні науковця, її особливостей, відмінностей від бакалаврських і магістерських програм.
- Міжнародна академічна мобільність не стала обов'язковою складовою програм підготовки докторів філософії. 88% опитаних нами аспірантів не брали участі у відповідних заходах. Кожен четвертий аспірант висловив невдоволення неналежною якістю викладання іноземної мови в аспірантурі. За самооцінкою, 43% опитаних аспірантів володіють іноземною мовою на рівнях А1–В1, себто оцінюють свій рівень знань як нижчий за фактично необхідний для ефективної наукової комунікації.
- До основних чинників покращення якості підготовки фахівців в аспірантурі більшість опитаних відносять внутрішню мотивацію аспіранта; прозорі, некорумповані умови підготовки і захисту дисертації; зацікавленість і відповідальність наукового керівника; наявність якісної матеріально-технічної бази для проведення дослідження; перспективи від держави для випускника аспірантури; належне фінансування освітньо-наукових програм.
- Перешкодами, що заважають належній підготовці докторів філософії, є необхідність працювати одночасно з навчанням в аспірантурі; залучення аспірантів до виконання функцій, безпосередньо не пов'язаних з їхнім навчанням і дослідженнями; корумповані умови підготовки та захисту дисертації; витрати власних коштів аспіранта на необхідні для захисту публікації.

- Акредитація програм підготовки докторів філософії пропонує закладам вищої освіти і науковим установам певний вектор руху, модель конструктивних змін та актуалізації змісту програм, спонукає викладачів до підвищення кваліфікації, вдосконалення своїх навчальних матеріалів і методик викладання, підвищує відповідальність учасників освітнього і дослідницького процесу, надає їм нового досвіду. Позитивом є й посилення суб'єктності аспірантів, їх реальне залучення до створення освітньої програми, врахування їхніх інтересів, набуття ними більшої ваги для університету.
- В оцінці респондентами негативних аспектів акредитації аспірантських програм домінують чинники значної кількості документації, яку необхідно готувати для акредитації, високої вартості акредитації, надмірного додаткового навантаження на осіб, залучених до підготовки програми до акредитації, суб'єктивізму і недостатньої професійності окремих експертів Нацагентства. Потребують удосконалення та більшої чіткості критерії, відповідно до яких проводиться акредитація.
- У дослідженні не знайшла підтвердження гіпотеза про особливі складнощі, з якими може бути пов'язане функціонування освітніх програм із малою кількістю аспірантів. Наші респонденти практично не виділяють специфічних проблем таких програм. Майже всі «малокомплектні» програми успішно проходять акредитацію. Втім, респонденти переважно погоджуються з твердженням, що зі збільшенням кількості аспірантів на освітньо-науковій програмі зростає ймовірність створення ефективного творчого середовища, стимулюється наукова дискусія, зростає конструктивна конкуренція.
- Респонденти нашого дослідження підтримують більшість чинних вимог, що висуваються до вчених для їх включення до складу разової спеціалізованої вченої ради із захисту дисертації. Може викликати складнощі пошук рецензентів та офіційних опонентів, у яких наявні публікації за тематикою дисертаційного дослідження за останні п'ять років. Потребує пом'якшення вимога про те, що троє з п'яти членів разової ради мають бути штатними співробітниками закладу, в якому відбувається захист дисертаційного дослідження.
- Захист дисертації на здобуття ступеня доктора філософії через кілька років після завершення навчання в аспірантурі є стандартною міжнародною практикою.

Наші ключові рекомендації

Міністерству освіти і науки України:

1. Забезпечити обов'язкове внесення об'єктивної інформації щодо підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти ступеня доктора філософії до ЄДЕБО.
2. Спільно з Державною службою статистики України розробити і запровадити механізм відображення у державній статистичній інформації даних про здобувачів вищої освіти (зокрема ступеня доктора філософії), які навчаються за державним замовленням у ЗВО зі специфічними умовами навчання, оскільки дані про цю категорію здобувачів сьогодні не вносяться до ЄДЕБО.
3. Розробити комплекс заходів для стимулювання створення спільних між закладами вищої освіти і науковими установами програм підготовки докторів філософії, де освітній потенціал ЗВО в синергії з дослідницьким потенціалом НУ формуватиме потужне середовище для розвитку молодих науковців.

4. Спільно з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти:

- 4.1 Привести у відповідність до Закону України «Про вищу освіту» порядок утворення разових спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Згідно з Законом, разова спеціалізована вчена рада утворюється закладом вищої освіти (науковою установою), інформація про утворену раду подається до Національного агентства та оприлюднюється на офіційному сайті останнього.
- 4.2 Переглянути вимоги до членів разових спеціалізованих вчених рад. Зокрема:
 - дозволити формувати склад разових спеціалізованих учених рад без висування вимоги до рецензентів бути штатними працівниками закладу/установи, де утворено раду, в т. ч. залучати іноземних фахівців;
 - зменшити до двох років строк після здобуття ступеня доктора філософії (кандидата наук), упродовж якого особу не можна включати до складу разової спеціалізованої вченої ради;
 - надати закладам вищої освіти і науковим установам повноваження самостійно встановлювати критерії, за якими визначається компетентність ученого за тематикою дослідження дисертанта з метою включення такого вченого до складу разової ради із захисту дисертацій.
- 4.3. Передбачити можливість захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії після завершення навчання в аспірантурі.
- 4.4. Розробити і подати до Кабінету Міністрів України на затвердження порядок позбавлення наукового ступеня доктора філософії у випадку виявлення у дисертаційному дослідженні порушень академічної доброчесності.

Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти:

1. Сприяти закладам вищої освіти і науковим установам у проведенні заходів з підвищення кваліфікації наукових керівників з питань ефективної ділової та наукової комунікації, стилів наукового керівництва, можливостей безкоштовної публікації результатів дослідження у провідних міжнародних наукових виданнях та ін.
2. При акредитації освітньо-наукових програм підготовки доктора філософії в закладах вищої освіти (наукових установах) враховувати результати проходження державної атестації в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності.
3. Упорядкувати перелік документів, що вимагаються від закладів освіти під час акредитації освітньо-наукових програм. Активізувати роз'яснювальну роботу серед закладів вищої освіти, наукових установ та експертів Національного агентства щодо опрацювання таких документів.

Закладам вищої освіти і науковим установам, що здійснюють підготовку докторів філософії:

1. При формуванні змісту освітньої складової програм підготовки докторів філософії враховувати думки і побажання аспірантів щодо вибіркової складової навчання. При укладанні навчальних планів підготовки аспірантів уживати заходів для недопущення дублювання навчальних матеріалів, які вже викладалися на попередніх освітніх рівнях.

2. Унормувати на рівні внутрішніх документів закладу питання функцій, повноважень (прав і обов'язків), вимог до гарантів освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії, оплати їх праці.
3. Залучати роботодавців та випускників аспірантури до обговорення освітніх програм і навчальних планів підготовки аспірантів на постійній основі, а не тільки в період акредитації. Важливим кроком для розгортання такої роботи могло б стати створення відповідних рад випускників і рад роботодавців та сприяння їхній ефективній діяльності.
4. Увести в практику внутрішню оцінку якості підготовки фахівців на третьому рівні вищої освіти, зокрема шляхом опитувань аспірантів та випускників програм підготовки докторів філософії.
5. Практикувати підготовку науково-педагогічних кадрів для навчання аспірантів принципів наукової етики, сучасних міжнародних вимог до написання та оформлення наукових статей, представлення результатів наукових досліджень, участі в колективних міжнародних наукових проєктах.
6. Сприяти проведенню гостьових лекцій відомими вченими.
7. Упроваджувати підготовку і захист дисертаційних досліджень англійською мовою, залучати до складу разових рад із захисту дисертацій вчених з країн-членів Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку.
8. Розширювати можливості участі аспірантів у заходах із внутрішньої та міжнародної академічної мобільності, передусім на другому-третьому роках навчання.

Соціальні зміни в українському суспільстві, процес інтеграції України до європейської спільноти формують нові виклики перед вищою освітою, зокрема необхідність реформування її третього (освітньо-наукового) рівня як важливого джерела розвитку людського капіталу, інноваційної економіки та суспільного зростання.

Відповідно до частини першої статті 5 Закону України «Про вищу освіту», третій (освітньо-науковий) рівень віднесено до рівнів вищої освіти, що передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Перехід від ступеня кандидата наук до підготовки докторів філософії (докторів мистецтва), започаткований вказаним вище Законом, зумовив розробку та впровадження нових правил функціонування аспірантури та процедури захисту дисертаційного дослідження, які спрямовані на подолання численних суперечностей пострадянської системи підготовки і захисту дисертацій.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 261 затверджено Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), яким визначено вимоги до вступників до аспірантури, врегульовано підготовку в аспірантурі, що включає освітню та наукову складові, а також встановлено, що право на підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії заклади вищої освіти і наукові установи можуть мати за умови одержання ліцензії.

Отже, з моменту прийняття згаданої постанови в Україні в закладах вищої освіти і наукових установах, що отримали ліцензію на провадження освітньої діяльності на третьому рівні вищої освіти, розпочалася підготовка докторів філософії за європейською моделлю. Вона передбачає:

- збільшення нормативного строку навчання аспірантів з трьох до чотирьох років;
- розробку структурованих освітньо-наукових програм з потужною освітньою складовою (в обсязі 30–60 кредитів ЄКТС), яка включає загальнонаукову та спеціальну підготовку, а також формування мовних компетентностей та універсальних навичок дослідника;
- посилення наукової складової через можливість подвійного керівництва роботою аспірантів, у тому числі за участю іноземних професорів, забезпечення «критичної маси» дослідників, які можуть підтримати наукові розвідки здобувачів;
- активізацію національної та міжнародної мобільності аспірантів.

Скасовано практику прикріплення до кафедри чи відділу наукового інституту для здобуття наукового ступеня поза аспірантурою здобувачів, які не є науковими чи науково-педагогічними працівниками за основним місцем роботи. Підготовка фахівців здійснюється за єдиним переліком спеціальностей, наближеним до Міжнародної стандартної класифікації освіти ISCED-F.²

² Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>.

Зазнав змін зміст навчання. Замість підготовки здобувача наукового ступеня до трьох-чотирьох кандидатських іспитів освітня програма має передбачати здобуття сучасних знань зі спеціальності, опанування загальнонаукових компетентностей, набуття навичок дослідника, опанування іноземної мови в обсязі, достатньому для повноцінної комунікації з іншими вченими. Освітні програми тепер мають приділяти більше уваги питанням професійної етики, пошуку та аналізу інформації, методології організації та проведення наукових досліджень, презентації їх результатів та ін.

У 2019 році в експериментальному порядку започатковано захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за новою процедурою³. Відтепер захист відбувається не в постійно діючій, а в разовій спеціалізованій вченій раді, що складається з п'яти дослідників, кожен з яких має бути фахівцем із теми представленого дослідження. Вдосконалено окремі технічні питання: автореферат дисертації замінено на розгорнуту анотацію роботи, а автор дисертації може обирати між офіційним українським та основними міжнародними стилями оформлення переліку використаних джерел⁴.

Наприкінці 2018 року Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти розробило необхідні механізми та розпочало процес акредитації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм⁵. У листопаді 2021 року Міністерство освіти і науки України затвердило перший стандарт вищої освіти освітньо-наукового ступеня доктора філософії⁶.

Водночас для реальних успіхів модернізації підготовки наукових кадрів в Україні на шляху входження до європейського освітньо-наукового простору необхідна не тільки відповідна нормативна база, а й свідоме розуміння, сприйняття та підтримка освітніх реформ основними стейкхолдерами: працівниками міністерств, керівниками закладів вищої освіти (наукових установ) та завідувачами аспірантурою, а також аспірантами (здобувачами наукових ступенів).

Виникають слушні запитання: якою мірою наявний досвід реформування був корисним та ефективним для вітчизняної системи вищої освіти, її третього рівня; яким чином заходи, пов'язані із запровадженням нової моделі аспірантури та порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, а також початку акредитації освітньо-наукових програм докторського рівня, вплинули на якість підготовки наукових кадрів в Україні; як все це сприймається суб'єктами та організаторами освітньо-наукової діяльності?

3 Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF#Text>.

4 Вимоги до оформлення дисертації, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40.

5 Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2019 № 977 «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>.

6 URL: <https://cutt.ly/HTOIyvu>.

Метою дослідження є вивчення наявної практики закладів вищої освіти і наукових установ із підготовки аспірантів за новими правилами, а також досвіду організації захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих учених радах.

Відповідно до вказаної мети було сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. Виявити прогалини доступної статистичної інформації і особливості фінансування підготовки аспірантів в Україні.
2. Через опитування аспірантів та завідувачів аспірантурою встановити, які чинники впливають на підвищення якості підготовки аспірантів.
3. Визначити, яку роль відіграє процес акредитації освітніх програм з підготовки докторів філософії у забезпеченні якості цих програм.
4. Виявити проблеми реалізації програм з малою кількістю аспірантів (зокрема в наукових установах, де сконцентровано значну частину таких програм): доцільність існування таких програм, наявність чи відсутність об'єктивних чинників для створення узгоджених та укрупнених освітніх програм.
5. Узагальнити складнощі, з якими може бути пов'язаний процес атестації докторів філософії, зокрема в частині формування складу разової спеціалізованої вченої ради, проходження здобувачами наукового ступеня бюрократичних процедур під час організації та проведення захисту дисертацій.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основна статистична інформація (в т. ч. за роками навчання; у розрізі спеціальностей та закладів вищої освіти / наукових установ) щодо підготовки докторів філософії в Україні та кількості захищених дисертаційних досліджень збиралась на основі даних Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО), Міністерства освіти і науки України (МОН), Державної служби статистики України (Держстату).

Виявлення проблем, пов'язаних із навчанням в аспірантурі та захистом дисертацій за новими правилами, проводилось на основі узагальнення інформації, зібраної за допомогою кількісних та якісних соціологічних методів.

Джерелом значного масиву конкретно-соціологічної інформації стали результати онлайн-анкетування аспірантів та недавніх випускників аспірантури закладів вищої освіти (ЗВО) і наукових установ (НУ) (ті, хто вступили до аспірантури в 2016 році й навчалися за новими правилами), а також онлайн-анкетування посадових осіб, відповідальних за підготовку аспірантів у ЗВО та НУ (далі в тексті – завідувачі аспірантурою). Анкетування проводилось у вересні-жовтні 2021 року і мало на меті охопити респондентів з усієї України.

В анкетах використовувались як закриті, так і відкриті запитання (в анкеті для завідувачів аспірантурою переважали відкриті запитання), що дозволило здійснити і кількісний, і якісний аналіз зібраних емпіричних даних.

Для залучення респондентів до проведення соціологічного дослідження ми спиралися на мережу професійних контактів, базу адрес керівників ЗВО, НУ та їхніх підрозділів з освітньо-наукової роботи, підтримку з боку Ради молодих вчених МОН та Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Участь в опитуваннях була добровільною. При формуванні вибірки ми спиралися на принцип типовості, для формування та ремонту вибірки застосовувались декілька хвиль розсилання запрошень (нагадувань та запрошень до участі в опитуваннях). Із тих ЗВО, де навчається багато аспірантів, ми отримували важливу інформацію про системні проблеми підготовки докторів філософії, про порівняльний досвід акредитації різних освітніх програм підготовки аспірантів.

Для наукових установ характерною є мала кількість аспірантів. Респонденти з таких установ (для яких організація освітніх програм не є основним видом діяльності) надали інформацію щодо специфічних труднощів, з якими стикається підготовка докторів філософії в «камерному» форматі.

Загалом було опрацьовано 374 анкети від аспірантів та 49 анкет від завідувачів аспірантурою. Розподіл опитаних аспірантів за окремими критеріями наведено на Рис. 1.

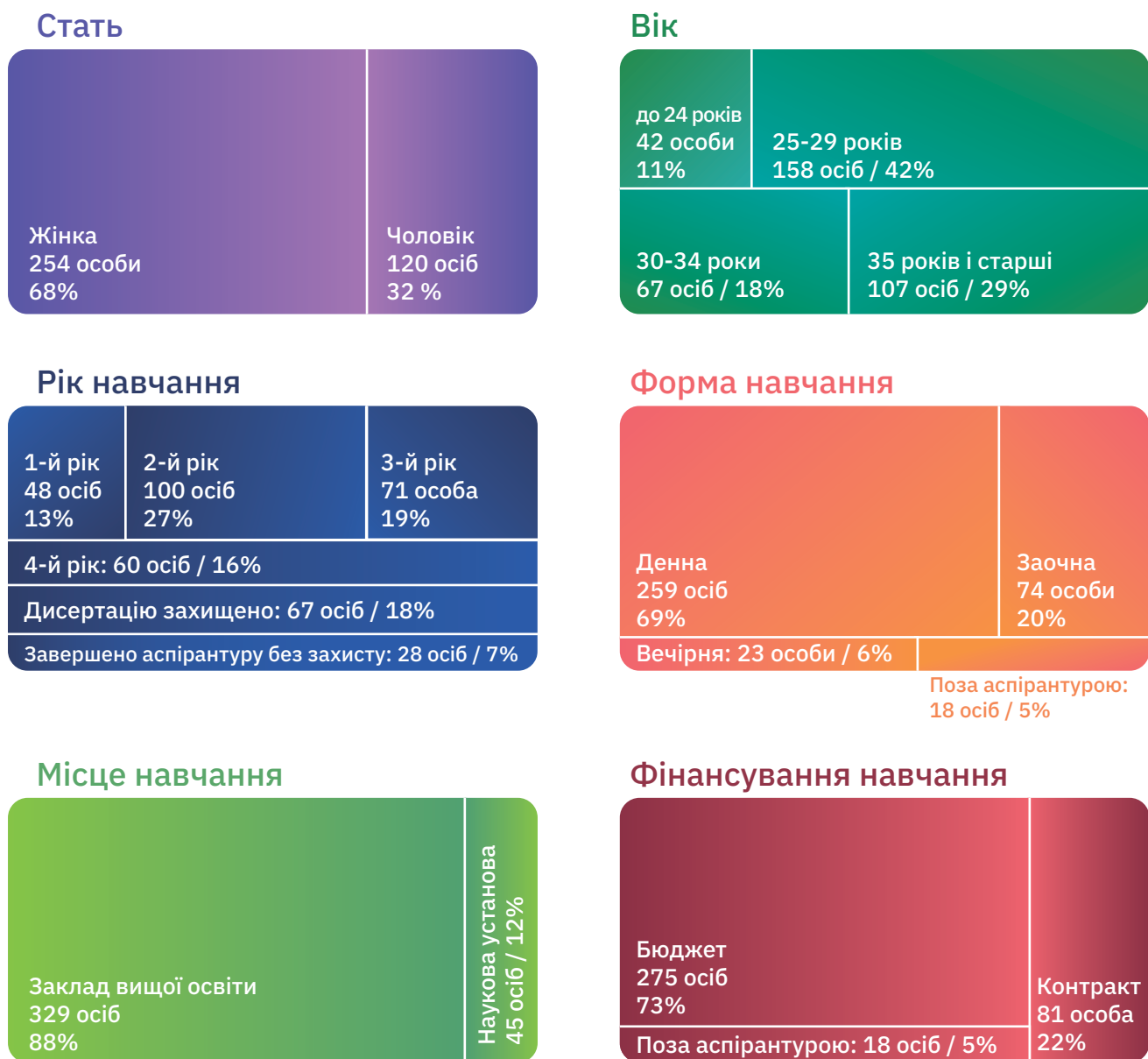

Рис. 1. Розподіл опитаних аспірантів, випускників аспірантури та докторів філософії за окремими критеріями (N = 374)

Вибірка не є репрезентативною, але використання принципу типовості при відборі ЗВО/НУ, а в них респондентів є адекватним з позицій методології соціологічного дослідження, коли вирішуються завдання виявлення проблем та пошуку шляхів їх вирішення в процесі реформування підготовки фахівців освітньо-наукового рівня вищої освіти.

На всіх етапах проведення дослідження ми тісно співпрацювали з представниками Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Рекомендації за результатами дослідження напрацьовувалися з залученими до проекту експертами на основі зібраної інформації, з урахуванням консультацій з іншими фахівцями та зарубіжного досвіду.

РОЗДІЛ 1

ПОПЕРЕДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПРОЄКТИ

Старт реформуванню докторської освіти було покладено у 2000 році, коли Лісабонська стратегія визначила стратегічною метою європейських країн побудову найбільш конкурентоспроможної та динамічної економіки у світі, заснованої на знаннях і здатної до постійного зростання⁷. У цьому контексті значно зростає роль вищої освіти як головного джерела відтворення людського капіталу, що має забезпечити розвиток інноваційної економіки. На перший план тут виходить докторський рівень вищої освіти, оскільки саме випускники докторантури виступають, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, «ключовими гравцями» (key actors) у сфері виробництва, поширення, застосування знань та підтримки інновацій⁸.

Потужний соціальний запит на докторів філософії як висококваліфікованих працівників розумової праці зумовив необхідність проведення комплексного аналізу стану докторської освіти у світі. Першим таким дослідженням, реалізованим упродовж 2003–2005 років, став проєкт Асоціації європейських університетів (European University Association, EUA) **«Докторські програми для європейського суспільства знань»**, у якому взяли участь 48 університетів із 22 європейських країн. У цьому звіті автори описали різні моделі докторської підготовки на національному та інституційному рівнях, її організаційне та фінансове забезпечення, а також розглянули питання розвитку кар'єри докторантів⁹. Результати проєкту було представлено в 2005 році у Зальцбурзі, за підсумками обговорення яких сформовано десять основоположних принципів розвитку докторської освіти в Європі, що отримали назву «Зальцбурзькі принципи – I» (**Salzburg Principles-I**). Ці принципи було покладено в основу Бергенського комюніке 2005 року міністрів освіти європейських країн, ухвалення якого і стало офіційним початком кардинальних реформ докторської підготовки в Європі та світі.

Наступним важливим документом у напрямі реформування докторської освіти став прийнятий у 2010 році Радою Асоціації європейських університетів комплекс «Рекомендації Зальцбурга», відомих як «Зальцбурзькі принципи – II» (**Salzburg II Recommendations**), де висвітлено перші успіхи на шляху реформування європейської докторантури та визначено подальші орієнтири її розвитку¹⁰.

У 2011 році Європейська комісія опублікувала звіт **«Report of Mapping Exercise on Doctoral Training in Europe "Towards a common approach"»**¹¹, у якому проаналізовано кроки, зроблені європейськими країнами в напрямі реалізації рекомендацій «Зальцбург-I» та «Зальцбург-II».

7 Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions. European Parliament.

URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.

8 Auriol L., Schaaper M., Felix B. Mapping careers and mobility of doctorate holders: Draft guidelines, model questionnaire and indicators. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. 2012/07, OECD Publishing. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/5k4dng2h4n5c-en>.

9 Doctoral Programmes for the European Knowledge Society. Report on the EUA Doctoral Programmes Project 2004–2005. Brussels: EUA. 2005. 46 p.

URL: https://eua-cde.org/downloads/publications/2005_eua_doctoral-programmes-european-knowledge-society.pdf.

10 Salzburg II Recommendations. European Universities' Achievements since 2005 in Implementing the Salzburg Principles. Brussels: EUA, 2010. 8 p. EUA.

URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20ii%20recommendations%202010.pdf>.

11 Report of Mapping Exercise on Doctoral Training in Europe «Towards a common approach». European Commission. Brussels. 27.06.11. URL: https://sisu.ut.ee/sites/default/files/doktorikool.humanitaarteadused/files/report_of_mapping_exercise_on_doctoral_training_in_europe.pdf.

На підставі результатів цього дослідження було сформульовано сім принципів інноваційної докторантури (***Principles for Innovative Doctoral Training in Europe***), які схвалено Радою Міністрів країн ЄС. Сутність цих принципів полягає у знаходженні балансу між проведенням оригінальних наукових досліджень, створенням нового знання, спрямованого на комплексне вирішення суспільних потреб, та підготовкою докторів філософії для позаакадемічної кар'єри¹².

Чотири роки по тому Асоціація європейських університетів прийняла та опублікувала новий документ під назвою «***Doctoral Education – Taking Salzburg Forward***», у якому йдеться про такі раніше не актуалізовані питання підготовки докторантів, як дослідницька етика та цілісність досліджень, цифровізація та глобалізація докторської освіти тощо¹³.

Крім зазначених програмних документів, у цей період було реалізовано низку інших проєктів і досліджень, присвячених аналізу векторів розвитку докторської підготовки в закладах вищої освіти країн Європи. Зокрема, EUA кожні два роки, починаючи з 2009 року, проводить анкетування в європейських університетах з метою отримання та аналізу актуальної інформації щодо їх розвитку, в тому числі на третьому рівні вищої освіти, результати якого публікуються під назвою «***Trends Reports***» та розміщуються на сайті Асоціації¹⁴.

Враховуючи зростаючу увагу до докторської підготовки у світі, Асоціацією європейських університетів у 2008 році було створено Раду з докторської освіти (Council for Doctoral Education, CDE), основне завдання якої полягає у зміцненні докторського дослідницького потенціалу європейських університетів шляхом формування талановитих дослідників на ранній стадії розвитку в конкурентному та глобальному середовищі. Нині до цієї організації долучилося понад 250 університетів із 36 країн світу¹⁵.

Питання партнерства університетів і промисловості, а також працевлаштування докторантів розглянуто у звітах EUA, підготовлених за результатами реалізації проєктів «***DOC-CAREERS I***» (2009)¹⁶ і «***DOC-CAREERS II***» (2015)¹⁷. Останніми роками дослідники приділяють усе більше уваги питанням відстеження кар'єрних траєкторій випускників докторантури для того, щоб краще розуміти професійне майбутнє потенційних кандидатів у доктори. Останнє таке дослідження провели CDE та EUA у 2020 році, результати якого опубліковано у звіті під назвою «***Tracking the Careers of Doctorate Holders***»¹⁸. У цьому документі подано огляд різних заходів з відстеження кар'єри, які проводяться в європейських університетах, а також окреслюються ключові проблеми, пов'язані з кар'єрним просуванням докторантів.

12 Exploration of the implementation of the Principles for Innovative Doctoral Training in Europe: Final Report European Commission, DGRTD Reference: ARES (2011) 932978. URL: <https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/5141476>.

13 Doctoral Education – Taking Salzburg Forward. Implementation and New Challenges. Brussels: EUA, 2016. 8 p. URL: https://www.eua-cde.org/downloads/publications/2016_euacde_doctoral-salzburg-implementation-new-challenges.pdf.

14 Trends Reports. European University Association. URL: <https://www.ehea.info/cid101644/eua.html>.

15 Doctoral Education in Europe Today: Approaches and Institutional Structures. Survey / Hasgall A., Saenen B., Borrell-Damian L. Berlin: European University Association, 2019. 40 p. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/online%20eua%20cde%20survey%2016.01.2019.pdf>.

16 Collaborative Doctoral Education in Europe: University-Industry Partnerships for Enhancing Knowledge Exchange. Report on DOC-CAREERS Project. EUA. 2009. URL: https://www.eua-cde.org/downloads/publications/2009_borrell-damianl_c-doctoral-enhancing-knowledge-exchange.pdf.

17 Collaborative Doctoral Education in Europe: Research Partnerships and Employability for Researchers: Report on DOC-CAREERS II Project. EUA. 2015. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/collaborative%20doctoral%20education%20in%20europe%20report%20on%20doc-careers%20ii%20project%20.pdf>.

18 Tracking the careers of doctorate holders. EUA-CDE Thematic Peer Group Report. Brussel: EUA-CDE. 2020. URL: https://eua-cde.org/downloads/publications/eua-cde%20tpg_web.pdf.

У рамках міжнародного проєкту DocEnhance Європейський науковий фонд (ESF) також періодично проводить опитування володарів докторських ступенів «Career Tracking Survey of Doctorate Holders» з метою отримання інформації щодо їх запитуваності на ринку праці, сприйняття і задоволеності роботою тощо. Результати опитування слугують орієнтиром для подальшого вдосконалення докторських програм в університетах-партнерах, покликаних якнайкраще підготувати докторантів як для академічної, так і позаакадемічної кар'єри. Останній такий звіт було опубліковано ESF у 2017 році¹⁹, а чергове опитування проведено у 2021 році.

Найбільш масштабним та унікальним дослідженням, яке презентує аналіз глибоких перетворень, що відбулися в докторській освіті впродовж десяти років з моменту проголошення Зальцбурзьких принципів, є дослідження EUA-CDE 2017–2018 років. В опублікованому на початку 2019 року підсумковому звіті **«Doctoral Education in Europe Today: Approaches and Institutional Structures»**²⁰ наведено результати анкетування, а також аналіз даних, отриманих при опитуванні та проведенні фокус-груп безпосередньо в понад 300 європейських університетах – учасниках проєкту. Особливу увагу в документі приділено інституалізації докторської освіти, механізмам, що лежать в основі докторської підготовки, якості наукового керівництва, кар'єрних перспектив докторантів, їх фінансової та соціальної підтримки, а також стратегічним пріоритетам, таким як відкрита наука, інтернаціоналізація, етика наукових досліджень. Важливе місце в цьому звіті відводиться і забезпеченню якості докторської освіти, основними показниками якої визначено кількість і якість публікацій, швидкість отримання ступеня доктора філософії, кваліфікацію персоналу.

Низку проєктів у секторі докторської підготовки було реалізовано й Європейською радою докторантів (European Council of Doctoral Candidates and Junior Researchers, EURODOC), яку було створено у 2002 році.

EURODOC періодично здійснює опитування докторантів, а також організовує щорічні конференції, де розглядаються актуальні питання і найкращі практики докторської підготовки в Європі та світі. Зокрема, у 2021 році програма конференції, яка відбулась у Празі 14–15 липня під назвою **«Improving Doctoral Training in Europe»**, зосереджувалась на таких темах, як підвищення якості, відкритості, інтернаціоналізації докторської освіти в Європі; удосконалення наукового керівництва та вирішення конфліктів; управління даними, дослідницька етика, дослідницька комунікація; перспективи працевлаштування докторантів; психічне здоров'я та підтримання балансу між роботою та особистим життям (work-life balance)²¹.

19 Career Tracking Survey of Doctorate Holders (2017). Project Report. European Science Foundation. 110 p.

URL: https://www.esf.org/fileadmin/user_upload/esf/F-FINAL-Career_Tracking_Survey_2017_Project_Report.pdf.

20 Doctoral Education in Europe Today: Approaches and Institutional Structures. Survey / Hasgall A., Saenen B., Borrell-Damian L. Berlin: European University Association, 2019. 40 p.

URL: <https://eua.eu/downloads/publications/online%20eua%20cde%20survey%2016.01.2019.pdf>.

21 Eurodoc Conference 2021. Improving Doctoral Training in Europe. Prague. Czech Republic. 14–15 July, 2021. EURODOC.

URL: <http://www.eurodoc.net/conference-agm-2021>.

Свою зацікавленість у розвитку докторської освіти демонструє й Ліга європейських дослідницьких університетів (League of European Research Universities, LERU). Зокрема, цією організацією було підготовлено документи **«Doctoral Studies in Europe: Excellence in Research Training»** (2007)²² та **«Doctoral Degrees beyond 2010: Training Talented Researchers for Society»** (2010)²³, а також розроблено рекомендації для університетів і докторантів **«Good Practice Elements in Doctoral Training»** (2014)²⁴ та **«Maintaining a Quality Culture in Doctoral Education at Research Intensive Universities»** (2016)²⁵, у яких подано найкращий досвід передових університетів Європи та світу щодо моделей підготовки докторантів, формування дослідницької культури та механізмів забезпечення якості докторської освіти на внутрішньому рівні.

Цікаве емпіричне дослідження проведено польським дослідником М. Квієком, результати якого опубліковано у 2018 році у книзі **«Університет в епоху перемін: інституції і академічні кадри в умовах зростаючої конкуренції»**²⁶. Розділ 6 цієї монографії присвячено аналізу кількісних та якісних даних, отриманих за результатами анкетування та поглибленого інтерв'ювання молодих науковців із Польщі та ще десяти європейських країн. Основний фокус дослідження було спрямовано на отримання інформації про розподіл затрат часу на дослідження та інші види робіт, публікаційну діяльність і наукову продуктивність, отримання дослідницьких грантів, рівень особистого впливу на формування політики закладу вищої освіти. Один із ключових висновків, до якого приходять автор, полягає в тому, що молоді вчені зазнають дедалі сильнішого інституційного тиску та починають усвідомлювати, що конкуренція за фінансування наукових досліджень і за можливість публікувати їх результати у провідних міжнародних виданнях стає невід'ємною частиною їхньої академічної кар'єри²⁷.

Вивчення зарубіжного досвіду щодо розвитку третього рівня вищої освіти та аналіз відповідних наукових праць свідчать, що впродовж останніх 15 років у світі відбулися радикальні зміни в докторській підготовці, яким властиві:

- *масовізація* докторської освіти – відчутне розширення доступу до докторських програм та суттєве збільшення кількості здобувачів третього рівня вищої освіти;
- *інституціоналізація* та *стандартизація* докторської підготовки – створення докторських шкіл, розробка структурованих освітньо-наукових програм, запровадження компетентнісного підходу для характеристики здобутих результатів навчання;
- *професіоналізація* та *проєктифікація* докторської освіти – розширення можливостей працевлаштування завдяки набуттю більш широкої кваліфікації, розвитку «soft skills», застосуванню проєктного підходу до докторської підготовки;
- *інтернаціоналізація* та *інформатизація* докторської освіти – активізація міжнародної академічної мобільності докторантів та ефективне використання цифрових технологій у процесі їх підготовки²⁸.

22 Doctoral Studies in Europe: Excellence in Research Training. LERU. 2007.

URL: http://mcyt.educa.madrid.org/empleo/documentos/doc/Doctoral_studies_Europe_excellence.pdf.

23 Bogle D., Dron M., Eggermont J., Willem van Henten J. Procedia Social and Behavioral Sciences. 2011. Is. 13. P. 35–49.

URL: https://www.researchgate.net/publication/257714337_Doctoral_Degrees_Beyond_2010_Training_Talented_Researchers_for_Society.

24 Good Practice Elements in Doctoral Training. Advice Paper. League of European Research Universities (LERU) – January 2014. URL: <http://englishbulletin.adapt.it/good-practice-elements-in-doctoral-training/>.

25 Maintaining a Quality Culture in Doctoral Education at Research-Intensive Universities. University of Amsterdam. 2016. 40 p. URL: <http://www.leru.org/files/Maintaining-a-Quality-Culture-in-Doctoral-Education-Full-paper.pdf>.

26 Квієк М. Університет в епоху перемін: інституції і академічні кадри в умовах зростаючої конкуренції / пер. з пол. Р. Скакун; наук. ред. та післямова Т. Фініков. Київ: Таксон. 2018. 474 с.

27 Там само. С. 396.

28 Menailo V. World trends of doctoral education as a conceptual basis for training the doctors of philosophy in Ukraine. Integrative Personal Psychology: Collective monograph. Lviv: Liha-Pres, 2020. С. 128–150.

Не залишилась осторонь цих процесів і Україна. Приєднавшись у 2005 році до Болонської декларації, наша країна підтвердила свою готовність до реформування системи підготовки наукових кадрів, яку успадкувала ще від радянських часів. Перші відчутні кроки в цьому напрямі було зроблено із запровадженням у 2011 році **Національної рамки кваліфікацій**, яка передбачала третій, освітньо-науковий рівень вищої освіти²⁹, та прийняттям у 2014 році нового **Закону України «Про вищу освіту»**³⁰, в якому вперше на державному рівні було визначено поняття доктора філософії як третього освітнього та водночас першого наукового рівня. Цьому передувала велика наукова та аналітична робота, проведена українськими дослідниками щодо вивчення зарубіжного досвіду та шляхів його імплементації в українську систему вищої освіти³¹.

Наступний важливий крок у цьому напрямі зроблено у 2016 році, коли Кабінет Міністрів України затвердив **Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)**³². Одним із авторів цього нормативного документа був тодішній радник Міністра освіти і науки України М. Винницький, який мав досвід створення на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія» першої та єдиної Докторської школи в Україні, що поза офіційною підтримкою держави розпочала експериментальну підготовку докторів філософії за докторськими програмами, заснованими на Зальцбурзьких принципах та розробленими спільно з європейськими партнерами в рамках міжнародного проєкту TEMPUS-TACIS **«Впровадження принципів третього рівня вищої освіти Європейського простору в Україні»** (2006–2007 роки)³³.

Експеримент, розпочатий у Києво-Могилянській академії, зіграв дуже важливу роль у розумінні того, як функціонують докторські програми в Європі і яким чином цей новий для України досвід екстраполювати на вітчизняні реалії.

Отже, з моменту прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів України у 2016 році в Україні в усіх закладах вищої освіти і наукових установах, що отримали ліцензію на провадження освітньої діяльності на третьому рівні вищої освіти, розпочалася підготовка докторів філософії за європейською моделлю. Це передбачало:

- збільшення нормативного строку навчання аспірантів з трьох до чотирьох років;
- розробку структурованих освітньо-наукових програм з потужною освітньою складовою (в обсязі 30–60 кредитів ЄКТС), яка включає загальнонаукову та спеціальну підготовку, а також формування мовних компетентностей та універсальних навичок дослідника;
- посилення наукової складової через можливість подвійного керівництва, в тому числі з-за кордону, та забезпечення «критичної маси» дослідників, які можуть підтримати наукові розвідки здобувачів;
- активізацію національної та міжнародної мобільності аспірантів;
- захист дисертаційної роботи в разових спеціалізованих учених радах, що формуються з фахівців за тематикою дисертації.

29 Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 №1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

30 Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

31 Докторські програми в Європі та Україні. Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні : матеріали Міжнар. конф. Київ, 2007. 98 с.; Становлення третього циклу освіти в Україні: дослідницькі університети / В. П. Моренець, М. І. Винницький, А. І. Кострова, Ю. І. Матвеева, М. О. Белешко. К.: Пульсари. 2009. 123 с.; Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні: монографія. К.: Міленіум. 2010. 476 с.

32 Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 № 261. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF>.

33 Мелешевич А., Міклебуст Я. Програма PhD в Україні: проєкт TEMPUS. Впровадження принципів третього циклу вищої освіти Європейського простору в Україні : матеріали міжнар. конф. К., 2007. С. 66–70.

Подальшим потужним кроком у напрямі реформування системи вищої освіти і наближення її до європейських стандартів стало формування наприкінці 2018 року дієвого складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти³⁴ (далі в тексті – Нацагентство), яке за короткий час розробило всі необхідні механізми та розпочало процес акредитації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України **Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти**³⁵.

За даними Нацагентства³⁶, у період з 01 січня 2019 по 31 грудня 2020 років ним було розглянуто 230 освітньо-наукових програм ступеня доктора філософії, з яких акредитовано – 194 (84,4%); визнано зразковими – 21 (9,1%); отримали умовну акредитацію – 14 (6,1%); не акредитовано – 1 (0,4%).

Як зазначено у річному звіті Нацагентства, основні проблеми, пов'язані з акредитацією освітньо-наукових програм докторського рівня, полягають у недосконалому методичному інструментарію оцінки наукової складової цих програм, а також недостатній увазі до дослідницької складової в багатьох закладах вищої освіти і, навпаки, поверхневому ставленні до освітньої складової в інститутах НАН України та галузевих академіях³⁷.

З метою реалізації переходу до нової моделі захисту дисертаційних досліджень докторів філософії Кабінетом Міністрів України було затверджено розроблені Нацагентством спочатку експериментальний (2019 р.), а потім тимчасовий (2021 р.) **Порядок присудження ступеня доктора філософії** в Україні³⁸. Така поступовість у запровадженні нових правил захисту дисертацій викликана тим, що перехід від постійно діючих до разових спеціалізованих учених рад вносить суттєві зміни у вітчизняну систему присудження наукових ступенів і тому викликає багато дискусій в академічному середовищі з приводу своєї ефективності та об'єктивності з огляду на високі корупційні ризики, відсутність реальних механізмів запобігання академічній недоброчесності, можливі організаційні та фінансові складнощі для здобувачів, які навчаються за неакредитованими освітньо-науковими програмами тощо. Нині Нацагентством підготовлено черговий варіант **проекту Порядку присудження ступеня доктора філософії**³⁹. Із затвердженням цього документа можна буде вважати перехід від пострадянської моделі підготовки кандидатів наук до європейської моделі підготовки докторів філософії в нашій країні в основному завершеним.

Проте виникають запитання: наскільки цей досвід реформування був корисним та ефективним для вітчизняної системи вищої освіти; яким чином заходи, пов'язані із запровадженням нової моделі аспірантури та порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, а також початку акредитації освітньо-наукових програм докторського рівня, вплинули на якість підготовки наукових кадрів в Україні? На жаль, спеціальних досліджень на цю тему в нашій країні не проводилось.

34 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1063-р «Про затвердження складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2018-%D1%80#Text>.

35 Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2019 № 977 «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>.

36 Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти / За заг. ред. С. Квіта та О. Єременко. Київ, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. 2021. С. 166–171.

37 Там само. С. 15.

38 Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 (у редакції від 09.06.2021) № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF/ed20190306#Text>.

39 Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (проект від 05.07.2021) / Нац. агентство із забезпечення якості вищої освіти. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/proyekt_Poryadku_pro_pysudjennya_ta_skasuvannya_stupenya_PhD.pdf.

Але окремі питання, що стосуються докторської освіти, безумовно, перебували у фокусі уваги академічної спільноти. Зокрема, у березні 2016 року опубліковано документ, підготовлений Європейським інформаційно-дослідницьким центром, **«Як створити в Україні сучасну систему підготовки докторів філософії (PhD)?»**⁴⁰, в якому висвітлюються ключові проблеми вітчизняної системи підготовки і захисту дисертацій, проаналізовано позиції основних стейкхолдерів щодо варіантів вирішення цих проблем та сформульовано рекомендації щодо їх усунення.

У жовтні 2017 року в Запорізькому національному університеті відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція **«Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти»**⁴¹, на якій було окреслено ключові питання щодо реформування системи підготовки наукових кадрів та проаналізовано перші кроки, зроблені українськими університетами в цьому напрямі⁴¹.

Ініціативу цього вишу підхопив Волинський національний університет імені Лесі Українки, який започаткував проведення щорічних міжнародних конференцій **«Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції»**. Метою цих заходів є конструктивний обмін думками у світлі перетворень у галузі науки та освіти, аналіз наявних проблем підготовки наукових кадрів, представлення нових ідей та підходів щодо розбудови третього рівня вищої освіти в Україні⁴².

У 2018 році опубліковано результати емпіричного дослідження, присвяченого аналізу сучасного стану дослідницько-інноваційної підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти та визначенню змісту, форм і методів цієї підготовки⁴³. Участь в анкетуванні взяли 118 аспірантів першого, другого років навчання та 119 науково-педагогічних працівників із 17 закладів вищої освіти України. Проведене дослідження дозволило оцінити сучасний стан підготовки до дослідницько-інноваційної діяльності як здобувачів, так і науковців, виявити основні труднощі, з якими вони стикаються в процесі її реалізації, а також визначити найбільш ефективні, на думку респондентів, форми й методи навчання на третьому рівні вищої освіти.

Наприкінці нашого огляду зазначимо, що впродовж останніх п'яти років в Україні реалізовано декілька потужних європейських проєктів, які базуються на вивченні та імплементації передового зарубіжного досвіду та спрямовані на забезпечення якісної підготовки докторів філософії в нашій країні.

Це, насамперед, міжнародний проєкт Erasmus+KA2 **DOCHUB** (2017–2020 роки), в якому поряд із іноземними закладами вищої освіти брали участь п'ять провідних вітчизняних університетів та п'ять інститутів НАН і НАПН України. Його мета полягала у структуризації співпраці університетів та академічних установ щодо аспірантських досліджень, опанування універсальних навичок та академічного письма через створення кластерів наукової освіти в п'яти регіонах України.

40 Ніколаєв Є. Як створити в Україні сучасну систему підготовки докторів філософії (Ph.D.)? Київ: Європейський інноваційно-дослідницький центр, 2016. 48 с.

41 Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти» (Запорізький національний університет, 5–6 жовтня 2017 року) / Запорізький національний університет. URL: <http://phd.znu.edu.ua/page/1358.ukr.html>.

42 Міжнародна науково-практична конференція «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції» / Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/viddil-aspirantury-i-doktorantury/tretij-riven-osvity-v-ukrayini-stanovlennya-ta-tendentsiyi/>

43 Meniailo V. Analysis of the current state in innovative research training of PhD students in Ukraine. Advanced education. 2018. № 1. P. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.131958>; Меньяло В. І. Дослідницько-інноваційна підготовка докторів філософії як предмет пошукового дослідження. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2018. № 6 (80). С. 207–221. DOI: 10.24139/2312-5993/2018.06/207-221.

Прикладом такого кластера (так званого ДокХабу) можна вважати хаб, утворений між Національним університетом «Львівська політехніка» та Харківським національним економічним університетом імені Семена Кузнеця за напрямом «Інформатика». Також цей проєкт передбачав ліцензування та впровадження п'яти міжінституційних освітньо-наукових програм з підготовки докторів філософії та вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підготовки та атестації наукових кадрів⁴⁴.

Питанням якості підготовки докторів філософії присвячено масштабний міжнародний проєкт Erasmus+KA2 **СЗQA** (2016–2019 роки), метою якого було запровадження системи забезпечення якості третього рівня вищої освіти відповідно до європейських вимог⁴⁵. У цьому проєкті брали участь заклади вищої освіти з семи країн, у тому числі від України: Київський національний торговельно-економічний університет та Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. Ключовими результатами цього проєкту стали аналіз стану запровадження та забезпечення якості програм третього рівня вищої освіти в Україні⁴⁶, пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення якості цих програм⁴⁷, а також розробка концепції внутрішнього забезпечення якості програм третього рівня вищої освіти у ЗВО України, що базується на досвіді країн – партнерів проєкту⁴⁸.

44 DocHub Project Erasmus+. URL: <http://www.dochub.com.ua/uk>.

45 СЗQA. URL: <https://c3-qa.com/>; Знайомтесь: проєкт ЄС Еразмус+ СЗQA «Стимулювання інтернаціоналізації досліджень шляхом запровадження системи забезпечення якості третього рівня вищої освіти у відповідності до Європейських вимог» / Національний Еразмус+ офіс в Україні. 05.06.2020.

URL: <https://erasmusplus.org.ua/novyny/2981-znaiomtes-proiekt-yes-erazmus-c3qa-stymuliuvannia-internatsionalizatsii-doslidzhen-shliakhom-zaprovadzhennia-sistemy-zabezpechennia-iakosti-tretoh-rivnia-vyshchoi-osvity-u-vidpovidnosti-do-yevropeiskikh-vymoh.html>.

46 Ukraine Country Report on Quality Assurance of Cycle 3 (doctoral) programmes in Higher Education. Kyiv. 2018. 37 p. URL: https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/WP1_fact-finding-report_Ukraine_C3QA_report_UKRAINE_final_2018_formatted.pdf.

47 Synthesis of Issues and Propositions on Improvement of Legal Framework of the Cycle 3 Programs in Ukraine. URL: https://c3-qa.com/wp-content/uploads/2017/03/2-Ukrainian-Cycle-3-issues-and-propositions_done.pdf.

48 Conception of Internal Quality Assurance of Cycle 3 Programs Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Kharkiv. 2018. 9 p. URL: https://c3-qa.com/wp-content/uploads/2017/03/KhNUE_IOA_done.pdf; Conception of Internal Quality Assurance of Cycle 3 Programs. Kyiv. 2018. 9 p. URL: https://c3-qa.com/wp-content/uploads/2017/03/KNUTE_IOA_Conception_done.pdf.

РОЗДІЛ 2

СТАТИСТИЧНІ ТА ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Характеристика основних джерел статистичних даних

Основними джерелами статистичної інформації з питань діяльності аспірантури та підготовки докторів філософії в Україні є:

- Державна служба статистики України (Держстат);
- Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО);
- постанови Кабінету Міністрів України про державне замовлення на підготовку фахівців;
- інформація, розміщена на офіційному сайті МОН України.

Вкажемо на специфіку кожного з цих джерел.

1. Державна служба статистики України

Держстат формує дані про підготовку фахівців в аспірантурі на підставі даних форми державного статистичного спостереження № 1-нк (річна) «Звіт про роботу аспірантури»⁴⁹, яку ЗВО і наукові установи щорічно подають територіальному органу Держстату. Статистичні дані за 2020 рік опубліковано у статистичному збірнику «Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020 році», в попередні роки аналогічний за змістом збірник оприлюднювався під назвами «Вища освіта в Україні», «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів в Україні».

Достовірність підготовленої Держстатом інформації щодо діяльності аспірантури доволі висока. Водночас ця інформація може містити певні неточності через такі обставини:

- необхідність опрацювати дані форми № 1-нк від кожного закладу освіти вручну і, як наслідок, імовірність технічних помилок;
- імовірність того, що певний заклад освіти у певний рік може з будь-яких причин не надати Держстату форму № 1-нк.

Дані Держстату характеризують діяльність аспірантури в розрізі спеціальностей підготовки, регіонів України, статі здобувачів освіти, підготовки окремо в закладах вищої освіти і наукових установах. Водночас Держстат не публікує статистичну інформацію окремо для кожного закладу освіти.

49 Наказ Держстату України від 19.06.2020 № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0189832-20#Text>

Починаючи з 2022 року, Держстат повністю переходить до формування статистичної інформації про діяльність аспірантури на основі адміністративних даних, зокрема даних ЄДЕБО та Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики». У цьому зв'язку форму № 1-нк скасовано⁵⁰ та вилучено з переліку документів, що опрацьовуються Держстатом відповідно до Плану державних статистичних спостережень на 2022 рік⁵¹.

2. Єдина державна електронна база з питань освіти

До ЄДЕБО вноситься, зокрема, детальна інформація про здобувачів вищої освіти. Особливості інформації стосовно аспірантів, що міститься в ЄДЕБО, такі:

- Заклади вищої освіти та наукові установи зобов'язані вносити в ЄДЕБО інформацію про аспірантів на етапі одержання ліцензії на їх підготовку. Обов'язку підтримувати в актуальному стані інформацію про аспірантів в ЄДЕБО у закладів освіти наразі немає.
- Дані про аспірантів, які навчаються за кошти державного бюджету у ЗВО зі специфічними умовами навчання, до ЄДЕБО не вносяться.
- Дані про аспірантів, які вступили на навчання до 2015 року включно, до ЄДЕБО (практично) не вносилися.
- Зазначене означає, що інформація про певну частину аспірантів у ЄДЕБО відсутня, і показники контингенту аспірантів, які можна обчислити на основі даних ЄДЕБО, будуть дещо заниженими.
- Узагальнені та статистичні дані про підготовку аспірантів на офіційному сайті ЄДЕБО здебільшого відсутні, для їх отримання необхідно щоразу звертатися до адміністратора ЄДЕБО із запитом на одержання публічної інформації.

3. Постанови Кабінету Міністрів України про державне замовлення на підготовку фахівців на відповідний рік

У цих урядових постановах містяться, зокрема, дані щодо обсягу державного замовлення на підготовку аспірантів у ЗВО зі специфічними умовами навчання (ці дані не можна одержати з ЄДЕБО). Реальний обсяг набору на навчання може бути меншим за обсяг державного замовлення, тому на основі цього джерела інформації можна одержати верхню оцінку кількості осіб, які у певний рік фактично вступають на місця державного замовлення до аспірантури у ЗВО зі специфічними умовами навчання. За даними постанови Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 616, у 2020 році обсяг державного замовлення на підготовку аспірантів у ЗВО зі специфічними умовами навчання (отже, й максимальна оцінка набору) становив близько 200 осіб (Табл. 1)⁵².

50 Наказ Держстату України від 01.09.2021 № 227 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державної служби статистики України від 19 червня 2020 року № 189 «Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 1-нк (річна) «Звіт про роботу аспірантури»».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0227832-21#Text>.

51 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2021 № 1497-р.

52 Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 616 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2020 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2020-%D0%BF#Text>.

Таблиця 1

Державне замовлення у 2020 році на підготовку аспірантів для державних замовників, у сфері управління яких перебувають ЗВО зі специфічними умовами навчання, осіб

Державний замовник	Вступ на навчання, осіб
Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України	8
Державна прикордонна служби України	5
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	24
Міністерство внутрішніх справ України	89
Міністерство оборони України	64
Національна гвардія України	4
Служба зовнішньої розвідки України	8
Разом	202

4. Інформація, розміщена на офіційному сайті МОН України

На офіційному сайті МОН розміщено інформацію про ліцензування освітньої діяльності, зокрема на освітньо-науковому рівні підготовки докторів філософії, а також рішення Атестаційної колегії МОН, що стосуються утворення спеціалізованих учених рад і затвердження рішень про присудження наукових ступенів. Інформацію розміщено у форматі, який не дозволяє здійснити її автоматизовану обробку, тому для одержання статистичних даних про захисти дисертацій цю інформацію необхідно опрацьовувати вручну.

2.2. Статистичні дані щодо підготовки аспірантів в Україні

За доступними даними, кількість осіб, що вступають до аспірантури, у період із середини 1990-х по 2011 роки поступово зростає з 6 тисяч до понад 10 тисяч осіб на рік. У 2011–2016 роках цей показник знижувався і в 2016–2020 роках стабілізувався на рівні близько 7 тисяч вступників на рік (Табл. 2). Деяко зріс відсоток випускників-магістрів і спеціалістів, які продовжують здобуття освіти в аспірантурі (Рис. 2).

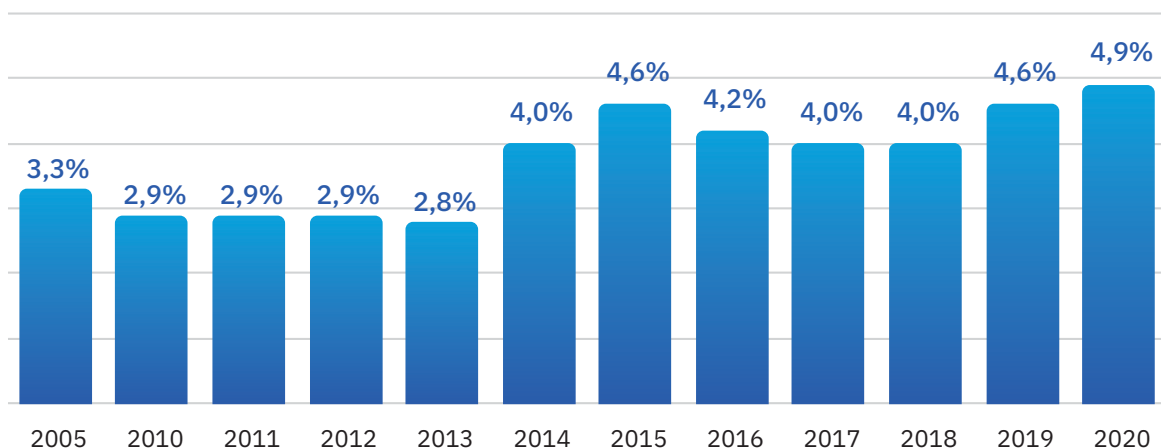

Рис. 2. Кількість вступників до аспірантури у відсотках до кількості осіб, які у відповідному році здобули ступінь магістра (спеціаліста).

Розраховано за даними Держстату

Таблиця 2

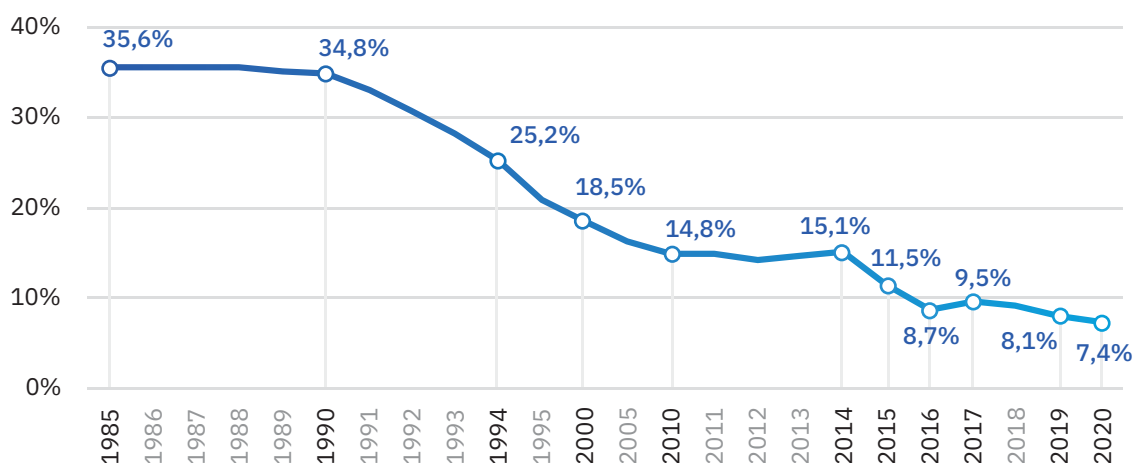
Кількість осіб, що вступили на навчання до аспірантури, 1995–2020 рр.

Рік	Дані Держстату			Дані ЄДЕБО				
	усього	у тому числі		усього	у т. ч. за джерелом фінансування		у т. ч. за громадянством здобувачів освіти	
		ЗВО	НУ		бюджет ⁵³	контракт	громадяни України	іноземні громадяни
1995	6 261	4 961	1 300					
2000	7 744	6 313	1 431					
2005	9 711	8 134	1 577					
2010	10 626	9 052	1 574					
2011	10 306	8 777	1 529					
2012	9 916	8 498	1 418					
2013	8 599	7 343	1 256					
2014	7 568	6 429	1 139					
2015	9 813	8 680	1 133					
2016	6 609	6 035	574	5 316	3 604	1 712	5 184	132
2017	7 274	6 586	688	6 746	4 054	2 692	6 554	192
2018	7 172	6 510	662	7 053	4 027	3 026	6 723	330
2019	7 381	6 780	601	7 372	4 015	3 357	6 988	384
2020	6 951	6 439	512	6 673	3 879	2 794	6 427	246

Немає даних

Частка осіб, які навчаються в аспірантурі в наукових установах (а не в закладах вищої освіти), зменшується упродовж останніх трьох з половиною десятиліть (Рис. 3).

У 2020 році, за даними ЄДЕБО, до аспірантури, відкритій у 120 наукових установах, вступило 453 особи, тоді як до аспірантури, відкритій у 225 закладах вищої освіти, вступило 6 220 осіб. 96 наукових установ (80% їхньої кількості) у 2020 році прийняли на навчання від одного до п'яти аспірантів кожна (Рис. 4). Порівняно з науковими установами, заклади вищої освіти приймають на навчання на порядок більше аспірантів (Рис. 5).

Рис. 3. Частка аспірантів, що навчаються у наукових установах у 1985-2020 рр., %⁵⁴

53 Включає також осіб, які навчаються за рахунок пільгового державного кредиту.

54 Розраховано за даними: а) для 1985–1994 рр.: загальна чисельність аспірантів у відповідному році, джерело даних – статистичні ряди, архів Держстату; б) для 1995–2020 рр.: кількість вступників до аспірантури у відповідному році, джерело даних – статистичні публікації Держстату.

Наукові установи

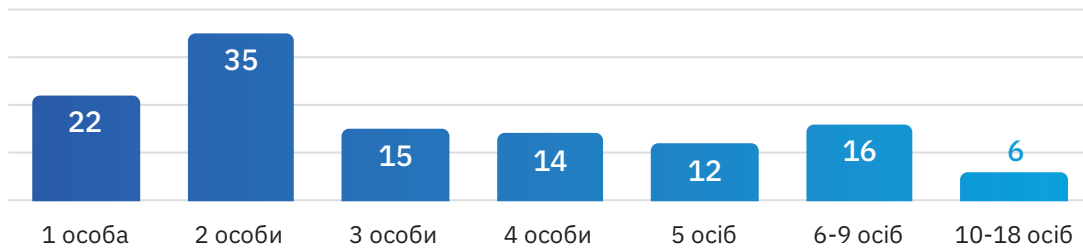

Рис. 4. Кількість наукових установ, за кількістю аспірантів, що вступили на навчання у 2020 р., дані ЄДЕБО

Заклади вищої освіти

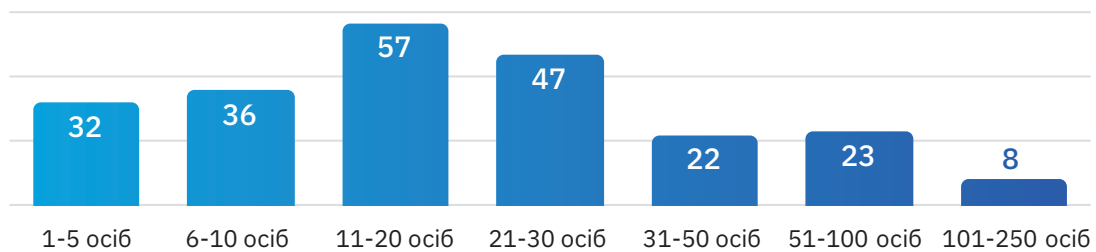

Рис. 5. Кількість закладів вищої освіти, за кількістю аспірантів, що вступили на навчання у 2020 р., дані ЄДЕБО

Перші захисти дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії відбулися у 2019 році відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2019 № 167. За даними МОН, у 2019 році ступінь доктора філософії присуджено 11 здобувачам, у 2020 році – 346 особам, у першому півріччі 2021 року – 1 551 дослідникові⁵⁵. Отже, з 2019 по перше півріччя 2021 років докторами філософії стали 1 908 осіб. 48% з них здобули науковий ступінь у галузях наук «08 Право», «22 Охорона здоров'я» та «01 Освіта/Педагогіка» (Табл. 3).

⁵⁵ Інформаційно-аналітичний звіт Міністерства освіти і науки України про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії. Київ, 2021. С. 16–17.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2021/09/eksperiment.docx>;
лист МОН від 27.08.2021 № 9/926-21.

Таблиця 3

Кількість осіб, яким присуджено ступінь доктора філософії у 2019 – I півріччі 2021 рр., за галузями знань, осіб⁵⁶

Галузь знань	2019	2020	Перше півріччя 2021	2019 – I півріччя 2021	
				осіб	% від загальної кількості
08 Право	4	90	296	390	20,4%
22 Охорона здоров'я	2	64	223	289	15,1%
01 Освіта/Педагогіка		52	193	245	12,8%
05 Соціальні та поведінкові науки		18	173	191	10,0%
07 Управління та адміністрування		21	89	110	5,8%
03 Гуманітарні науки		11	79	90	4,7%
10 Природничі науки	1	5	54	60	3,1%
28 Публічне управління та адміністрування		6	50	56	2,9%
12 Інформаційні технології	1	8	49	58	3,0%
18 Виробництво та технології		2	37	39	2,0%
09 Біологія		8	35	43	2,3%
11 Математика та статистика	2	3	24	29	1,5%
13 Механічна інженерія		3	23	26	1,4%
16 Хімічна та біоінженерія		6	23	29	1,5%
25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону		17	23	40	2,1%
29 Міжнародні відносини		6	22	28	1,5%
19 Архітектура та будівництво		7	21	28	1,5%
14 Електрична інженерія		4	20	24	1,3%
15 Автоматизація та приладобудування		3	19	22	1,2%
17 Електроніка та телекомунікації			18	18	0,9%
27 Транспорт	1	4	17	22	1,2%
20 Аграрні науки та продовольство		2	16	18	0,9%
02 Культура і мистецтво			13	13	0,7%
21 Ветеринарна медицина		3	11	14	0,7%
26 Цивільна безпека		1	11	12	0,6%
23 Соціальна робота		2	6	8	0,4%
06 Журналістика			3	3	0,2%
04 Богослов'я			2	2	0,1%
24 Сфера обслуговування			1	1	0,1%
Разом	11	346	1 551	1 908	100,0%

2.3. Фінансування підготовки докторів філософії

Обсяг доступної інформації про фінансові аспекти підготовки докторів філософії є доволі обмеженим. Розгляньмо передусім особливості фінансування підготовки аспірантів з державного бюджету, оскільки частка аспірантів, які навчаються за рахунок цього джерела, є найбільшою.

⁵⁶ Побудовано за даними: Інформаційно-аналітичний звіт Міністерства освіти і науки України про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії.

Згідно з затвердженою урядом Методикою⁵⁷, до нещодавнього часу при розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного аспіранта заклади вищої освіти і наукові установи мали враховувати:

- оплату праці працівників, які забезпечують підготовку одного аспіранта;
- нарахування на оплату праці;
- витрати на виплату академічної стипендії;
- деякі інші види витрат.

Ця Методика не застосовувалась розпорядниками бюджетних коштів, оскільки, відповідно до пункту 3 Методики, її застосування має здійснюватися «згідно із порядком, затвердженим МОН разом з Мінекономіки та Мінфіном». Однак наразі такий порядок не затверджено.

Крім того, Методика не поширюється на ЗВО державної форми власності, для яких розподіл видатків державного бюджету на вищу освіту здійснюється на підставі Формули⁵⁸. З 2022 р. формульне фінансування застосовується до всіх ЗВО державної форми власності.

Одним з основних видів витрат на підготовку аспірантів з відривом від виробництва за державним замовленням є виплата академічної стипендії. Академічна стипендія аспірантам, які навчаються з відривом від виробництва, встановлюється на рівні 90% посадового окладу викладача⁵⁹ (16-й тарифний розряд за Єдиною тарифною сіткою⁶⁰). Таким чином, академічна стипендія аспіранта у січні-листопаді 2021 року становить 6 704 грн на місяць, у грудні 2021 року – 7 263 грн. Отже, видатки на виплату академічної стипендії одному аспіранту за весь 2021 рік становлять 81 007 грн.

Аналіз показників окремих паспортів бюджетних програм, що стосуються підготовки докторів філософії (Табл. 4), дозволяє дійти таких висновків:

- до показника «середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається з відривом від виробництва» (загальний фонд), як це рекомендовано вищезгаданою Методикою, у паспортах більшості бюджетних програм включено видатки на виплату академічної стипендії. Для одержання суми, призначеної безпосередньо закладам вищої освіти (науковим установам) на підготовку аспірантів, від відповідних значень показника у 2021 році слід віднімати 81 тис. грн (сума академічної стипендії за календарний рік);
- аспірантам, які навчаються з відривом від виробництва в рамках бюджетної програми 2201160, академічна стипендія виплачується через бюджетну програму 2201190;
- показник видатків на підготовку одного аспіранта з відривом від виробництва за бюджетними програмами 2301020, 6591060 є нижчим за річний розмір академічної стипендії аспіранта, себто укладачі паспортів вказаних бюджетних програм імовірно припустилися помилки в розрахунках;

57 Методика розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346.

58 Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146 «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності».

59 П. 19 Порядку призначення і виплати стипендій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 № 882. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-%D0%BF#Text>.

60 Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text>.

- бюджетними програмами 2301020 і 6561040 передбачено підготовку аспірантів за державним замовленням без відриву від виробництва, однак не передбачено коштів на фінансування цієї підготовки;
- перелік фінансових показників, що характеризують підготовку аспірантів, не є уніфікованим для різних бюджетних програм, що ускладнює їх аналіз;
- зафіксована в паспортах бюджетних програм величина витрат на підготовку одного аспіранта з відривом від виробництва без урахування академічної стипендії варіює від 4 тис. до 285 тис. грн (Рис. 6);
- співвідношення між вартістю підготовки аспірантів-«бюджетників» і «контрактників» різне для різних розпорядників бюджетних коштів (Рис. 7).

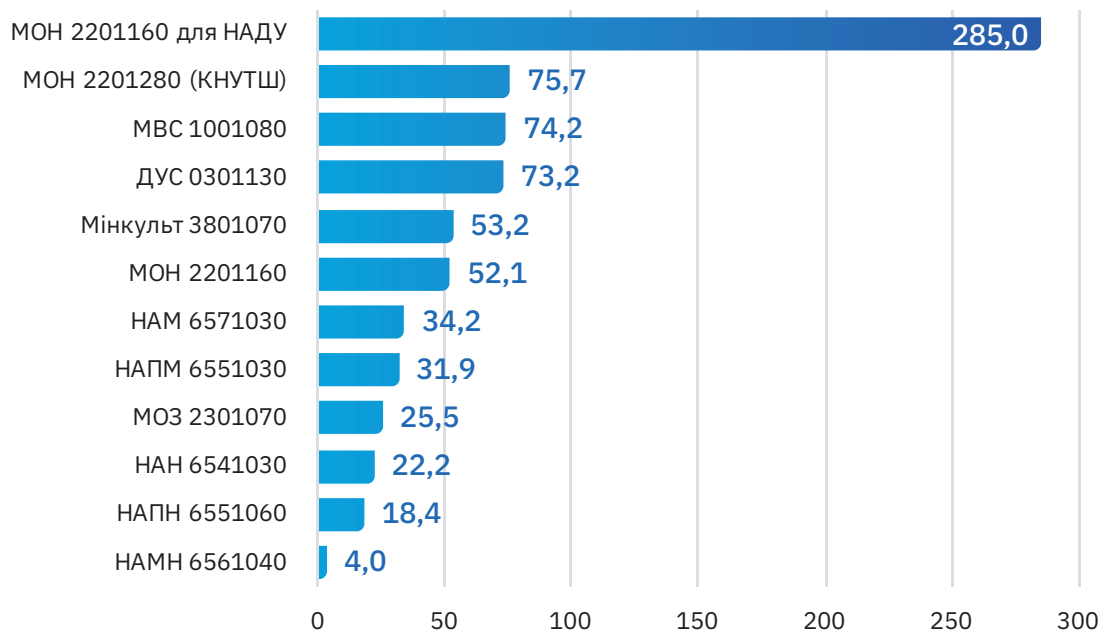

Рис. 6. Визначені у паспортах окремих бюджетних програм на 2021 р. середні витрати на підготовку 1 аспіранта з відривом від виробництва за державним замовленням, зменшені на розмір річної академічної стипендії (81 тис. грн)⁶¹, тис. грн

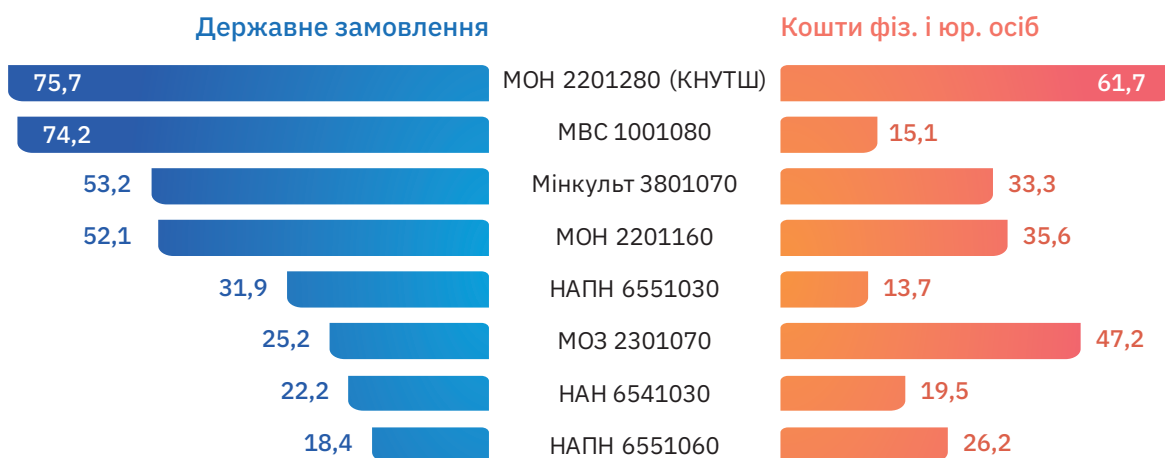

Рис. 7. Визначені у паспортах окремих бюджетних програм на 2021 р. середні витрати на підготовку 1 аспіранта з відривом від виробництва, без урахування академічної стипендії, тис. грн

⁶¹ Крім програми 2201160, яка не включає видатки на виплату стипендій.

Ці висновки у своїй сукупності означають, що дані про фінансування підготовки аспірантів, включені до паспортів бюджетних програм, не відповідають фактично необхідним витратам на таку підготовку. Кошти державного бюджету передбачено на виплату аспірантам академічної стипендії та часткову або повну оплату праці викладачів, залучених до підготовки майбутніх докторів філософії. Однак не фінансуються (або щонайменше недоступними є документи про фінансування) матеріально-технічні видатки на забезпечення належної якості освітніх програм і досліджень, участь аспірантів у внутрішній та міжнародній академічній мобільності, модернізація наукового обладнання, передплата доступу до спеціалізованих наукових баз даних тощо.

Крім того, залежно від розпорядника бюджетних коштів, може мати місце як перехресне дофінансування підготовки аспірантів у закладах вищої освіти і наукових установах за рахунок інших надходжень цих закладів, так і спрямування частини коштів, передбачених у державному бюджеті на підготовку наукових кадрів, на інші потреби ЗВО (НУ). Об'єктивні дані щодо обсягів такого перехресного фінансування, припускаємо, жодною установою не розраховуються.

Аналогічного висновку у 2015 році дійшла Рахункова палата: «...звітні дані наукових установ щодо фактично понесених витрат бюджетних коштів на підготовку наукових кадрів не відображають реальної вартості їх підготовки»⁶².

Висновки до Розділу 2

1. Двома ключовими джерелами статистичної інформації про підготовку аспірантів в Україні є дані Держстату і адміністративні дані, що формуються на основі ЄДЕБО. Починаючи з 2022 року, Держстат скасовує практику формування відповідної інформації на основі власних статистичних спостережень і опрацьовуватиме такі статистичні дані на основі інформації з ЄДЕБО. Це означає ризик меншої достовірності відповідних статистичних даних, зокрема з тієї причини, що за чинним законодавством в ЄДЕБО не вноситься інформація про здобувачів освіти, які навчаються у ЗВО зі специфічними умовами навчання за державним замовленням.
2. Доступні дані та документи бюджетного процесу, що стосуються фінансування аспірантури, неповною мірою відображають фактичні видатки закладів вищої освіти і наукових установ на підготовку докторів філософії. З коштів державного бюджету гарантовано фінансується виплата аспірантам академічної стипендії. Залежно від розпорядника бюджетних коштів, також виділяються кошти на повну або часткову оплату праці наукових і науково-педагогічних працівників, залучених до підготовки кадрів. Кошти на матеріально-технічні витрати, заходи академічної мобільності, сучасне наукове обладнання, необхідне для забезпечення належної якості підготовки нового покоління дослідників, у державному бюджеті здебільшого не передбачаються.

62 Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Національній академії наук України та національним галузевим академіям наук України на підготовку наукових кадрів. Затверджено Рішенням Рахункової палати від 08.09.2015 № 4-3. С. 14.
URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/26632/response/57270/attach/7/..pdf>.

Таблиця 4

Фінансові показники в паспортах окремих бюджетних програм за 2021 р.⁶³

Показник	Одиниця виміру	НАН 6541030		МОН 2201160, крім НАДУ		МОН 2201160 для НАДУ		МОН 2201280 (КНУТШ)		МОЗ 2301020
		заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд	
Підготовка наукових (науково-педагогічних) кадрів	тис. грн	109 000	3 297,7							1 018,6
Підготовка аспірантів з відривом від виробництва	тис. грн			487 992,4	64 165				75 708,8	6 236,7
Підготовка аспірантів без відриву від виробництва	тис. грн			96 992,3	75 719,6				975,2	7 047,1
Підготовка аспірантів	тис. грн					88 640,8	8 299,4			
Підготовка кадрів, фахівців закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, підвищення кваліфікації та спеціалізація	тис. грн									
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються з відривом від виробництва	осіб	940	21	9 370	1 800	190,7	22,8		483	101
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються без відриву від виробництва	осіб	2	143	2 131	2 900	240,4	299,7		13,5	187
Середньорічна чисельність ад'юнктів, докторантів у ЗВО МВС	осіб									
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається з відривом від виробництва	грн	103 168,9	19 486,6	52 080,3	35 647,2	365 960	27 771,9		156 747	61 749,5
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається без відриву від виробництва	грн	11 400	19 486,6	45 514,9	26 110,2	7 8420	25 579,6		72 237	37 685
Середні витрати на підготовку одного ад'юнкта, докторанта	грн									0

63 У таблиці наведено розпорядників бюджетних коштів і код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету. Загальний фонд – підготовка аспірантів за державним замовленням. Спеціальний фонд – підготовка аспірантів за кошти фізичних та юридичних осіб.

Продовження Табл. 4

Показник	Одиниця виміру	МОЗ 2301070		Мінкульт 3801070		НААН 6591060		МВС 1001080	
		заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд
Підготовка наукових (науково-педагогічних) кадрів	тис. грн					30332,8	1064,1		
Підготовка аспірантів з відривом від виробництва	тис. грн	76 885,6	5 244,3	7 515,6	2 396,4				
Підготовка аспірантів без відриву від виробництва	тис. грн	9 934,6	11 669,8						
Підготовка аспірантів	тис. грн								
Підготовка кадрів, фахівців закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, підвищення кваліфікації та спеціалізація	тис. грн							1 666 247,4	362 726,7
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються з відривом від виробництва	осіб	722	111	56	72	380,5	1		
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються без відриву від виробництва	осіб	438	247			4,1	40,7		
Середньорічна чисельність ад'юнктів, докторантів у ЗВО МВС	осіб							235	776
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається з відривом від виробництва	грн	106 489,7	47 245,9	134 207,1	33 283,3	73 348	29 411		
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається без відриву від виробництва	грн	22 681,7	47 246,1			16 128	23 896		
Середні витрати на підготовку одного ад'юнкта, докторанта	грн							155 254,3	15 063,3

Показник	Одиниця виміру	НАПН 6551030		НАПН 6551060		ДУС 0301130	НАМ 6571030	НАПРН 6581040	НАМН 6561040
		заг. фонд	спец. фонд	заг. фонд	спец. фонд				
Підготовка наукових (науково-педагогічних) кадрів	тис. грн	7 007	4 849,5	529,4	1 075,5		1 844	3 310,8	8 716,4
Підготовка аспірантів з відривом від виробництва	тис. грн								
Підготовка аспірантів без відриву від виробництва	тис. грн								
Підготовка аспірантів	тис. грн					2 070,3			
Підготовка кадрів, фахівців закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, підвищення кваліфікації та спеціалізація	тис. грн								
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються з відривом від виробництва	осіб	47,7	20,2	4	2,8	11	16	41,5	95
Середньорічна кількість аспірантів, які навчаються без відриву від виробництва	осіб		150,9		74,5	15,3		147,5	43
Середньорічна чисельність ад'юнктів, докторантів у ЗВО МВС	осіб								
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається з відривом від виробництва	грн	112 907,8	26 247,5	99 375	13 678,6	154 181,8	115 250	10 867,5	84 970
Середні витрати на підготовку одного аспіранта, який навчається без відриву від виробництва	грн		27 399,6		13 922,1	24 464,1		18 999,3	0
Середні витрати на підготовку одного ад'юнкта, докторанта	грн								

РОЗДІЛ 3

ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ

ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ

Проблема якості освіти – одна з центральних у нинішній освітній політиці, практиці й науці. Поняття якості освіти міцно увійшло в коло питань, пов'язаних із розвитком і вдосконаленням систем освіти в усьому світі. У статті 11 Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI століття вказується, що «якість у сфері вищої освіти є багатовимірною концепцією, яка повинна охоплювати всі її функції та види діяльності: навчальні та академічні програми, наукові дослідження та стипендії, укомплектування кадрами, учнів, будівлі, матеріально-технічну базу, обладнання, роботу на благо суспільства та академічне середовище»⁶⁴.

У чинному Законі України «Про вищу освіту» питанню якості освіти присвячено окремий розділ, у якому поняття «якість вищої освіти» визначається як «рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти»⁶⁵.

Деякі процедури оцінки якості освіти (оцінка матеріально-технічної бази, інформаційних ресурсів, кадрового потенціалу і т. п.) застосовуються вже давно, інші – відносно недавно: йдеться насамперед про залучення до оцінювання якості вищої освіти самих учасників та організаторів освітнього процесу. Зокрема, залучення студентів та аспірантів до участі в оцінці організації та змісту освіти є однією з вимог ESG-2015⁶⁶.

Оскільки науковий компонент підготовки вітчизняних аспірантів за останні роки не зазнав кардинальних змін, то у своєму дослідженні ми сконцентрувались на вивченні досвіду формування змісту освітньої складової такої підготовки, яку було впроваджено в Україні тільки з 2016 року.

Проблеми освітньої підготовки аспірантів

Відповідно до Зальцбурзьких принципів, які визначають суть якісної підготовки докторів філософії в Європейському просторі вищої освіти, результатом якісної роботи аспірантури є дослідник. «Університети як інституції, – вказується в пункті 2 цих Принципів, – мають узяти на себе відповідальність за те, щоб пропоновані ними докторські програми формували вміння розв'язувати нові задачі в осіб, які навчаються на цих програмах, та розширювали їхні кар'єрні можливості»⁶⁷.

64 World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action. UNESCO, Paris, 5–9 October 1998. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000116345/PDF/116345eng.pdf.multi>.

65 Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

66 Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG-2015). URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf.

67 Цит. за: Як створити в Україні сучасну систему підготовки докторів філософії (PhD)? (Policy Paper) / Євген Ніколаєв. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28851.pdf>.

Сучасна підготовка аспіранта починається з освітньої складової, а якість її реалізації впливає на весь цей процес. Оскільки практика освітньої складової для третього освітньо-наукового рівня в Україні ще відносно нова, то в академічній спільноті з'являється чимало нарікань на неї, аж до сумнівів у необхідності для аспірантів відвідувати заняття, особливо з обов'язкових дисциплін (зокрема філософського, педагогічного спрямування). З іншого боку, донині не проводилися дослідження національного масштабу щодо ставлення до освітньої складової, оцінки якості її реалізації, ступеня її впливу на якість підготовки аспіранта як науковця, особи, здатної не тільки написати й захистити дисертаційне дослідження, але організувати і реалізувати наукове дослідження, створювати конструктивні наукові колективи, зокрема міжнародні, налагоджувати комунікацію, бути педагогом тощо.

У нашому дослідженні респондентам серед іншого пропонувалось оцінити ступінь серйозності основних проблем змісту та специфіки реалізації освітньої складової програм підготовки фахівців на третьому рівні вищої освіти (Рис. 8).

Рис. 8. Сприйняття респондентами окремих проблем освітньої складової програм підготовки аспірантів

Опитані завідувачі аспірантурою, відповідаючи на відкрите запитання анкети щодо проблем освітньої підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні, виділяють такі проблеми:

- дублювання дисциплін з попередніх освітніх рівнів;
- «неклієнтоорієнтована» робота відділів аспірантури: «Неякісна робота електронної сторінки відділу аспірантури на офіційному сайті ЗВО, відсутність чіткого алгоритму заповнення документів, зразків, бланків»; «Відсутність консультування та інформування з боку відділу аспірантури»;

- незрозумілість суті, структури та необхідності освітньої складової для всіх учасників процесу: «Ні викладачі, ні аспіранти не розуміють структури навчальної програми: чому вона така, навіщо вона така, що вона повинна дати науковцеві на виході й чи корелюється із його науковими інтересами»; «Проходження освітньої складової унеможлиблює одночасне виконання дисертаційного дослідження»; «Незацікавленість НПП [науково-педагогічних працівників] у викладанні відповідних дисциплін через недостатню компетентність»;
- проблеми фінансового характеру.

Таким чином, серед найважливіших проблем, пов'язаних з реалізацією освітньої складової третього рівня вищої освіти, як аспіранти, так і завідувачі аспірантурою виділяють:

- недостатньо індивідуалізований підхід до кожного аспіранта в аспекті підбору дисциплін, дотичних до теми дисертаційного дослідження і мовної підготовки;
- відсутність чіткого розуміння необхідності та структури освітньої складової для аспіранта, її ролі для формування науковця, її особливостей (чим ця складова відрізняється від рівнів бакалавра і магістра);
- невирішеність низки питань організаційного та технічного характеру, зокрема відсутність зрозумілих сайтів (сторінок) відділів аспірантури, їх недостатня відкритість до запитів, пропозицій аспірантів.

Проблеми мовної підготовки

Майже чверть опитаних аспірантів висловлюють критичне ставлення до якості викладання іноземної мови під час навчання в аспірантурі. Зокрема, 7% опитаних відзначили, що неналежне викладання аспірантам іноземної мови є серйозною проблемою, ще 16% – проблемою, яка, на їхню думку, суттєво не впливає на навчання. Третина опитаних аспірантів оцінює свій рівень володіння іноземною мовою на базовому для науковця рівні B2, а 15% – на вищому рівні – C1 (Рис. 9).

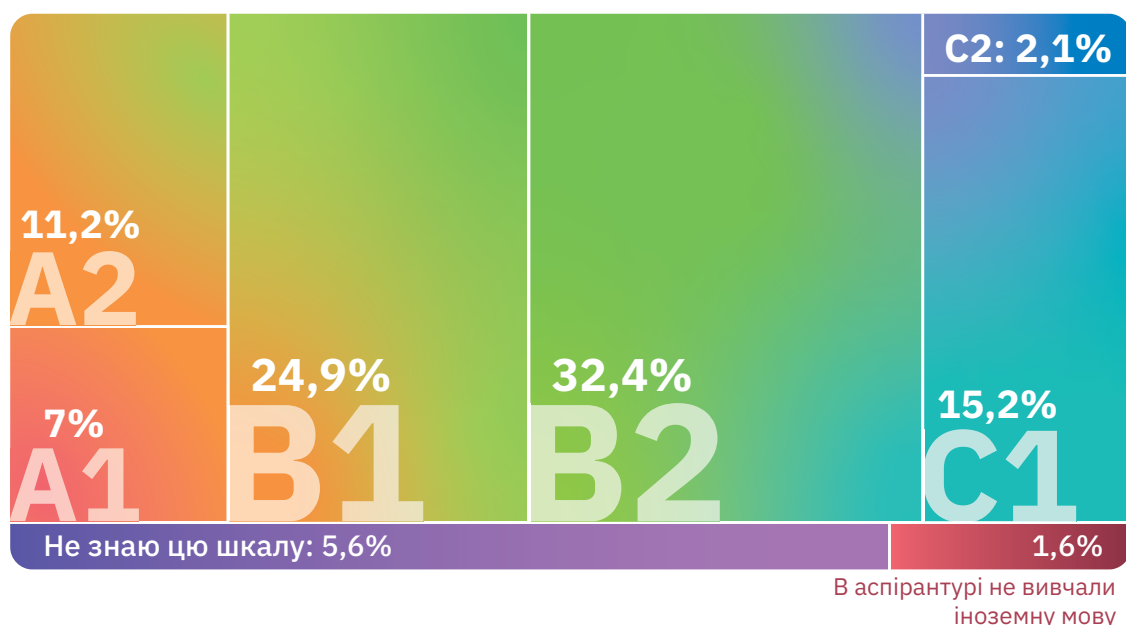

Рис. 9. Розподіл відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте свій рівень володіння тією іноземною мовою, яку вивчали в аспірантурі, за європейською шкалою CEFR?» (N = 374)

Трохи більше 60% опитаних аспірантів відзначили, що їхній рівень володіння іноземною мовою покращився завдяки навчанню в аспірантурі. Третина вважає, що їхній рівень не змінився, три респонденти вважають, що погіршився.

Зі зростанням року навчання аспіранти дедалі критичніше оцінюють свій рівень мовної підготовки, що можна пояснити більшим усвідомленням високих вимог до знання іноземної мови, з якими вони стикаються на старших курсах при написанні наукових статей, опрацюванні іноземних джерел, реалізації міжнародних наукових проєктів.

Завідувачі аспірантурою неоднозначно оцінюють проблеми мовної підготовки. Нарікання частіше за все стосуються якості викладання, недостатнього обсягу практичної мовної підготовки. Цікаво, що висловлюються полярні точки зору – від пропозиції не включати іноземну мову до обов'язкових дисциплін у навчанні аспірантів до збільшення годин та тривалості вивчення іноземної мови в аспірантурі.

Міжнародне співробітництво та академічна мобільність

Інтеграція до міжнародного освітньо-наукового простору наразі менше цікавить опитаних аспірантів, ніж завідувачів аспірантурою. Проблемою для аспірантів є не так наявність можливостей для міжнародної співпраці, публікацій у зарубіжних виданнях, як складнощі реалізації цих можливостей, зокрема фінансові обмеження.

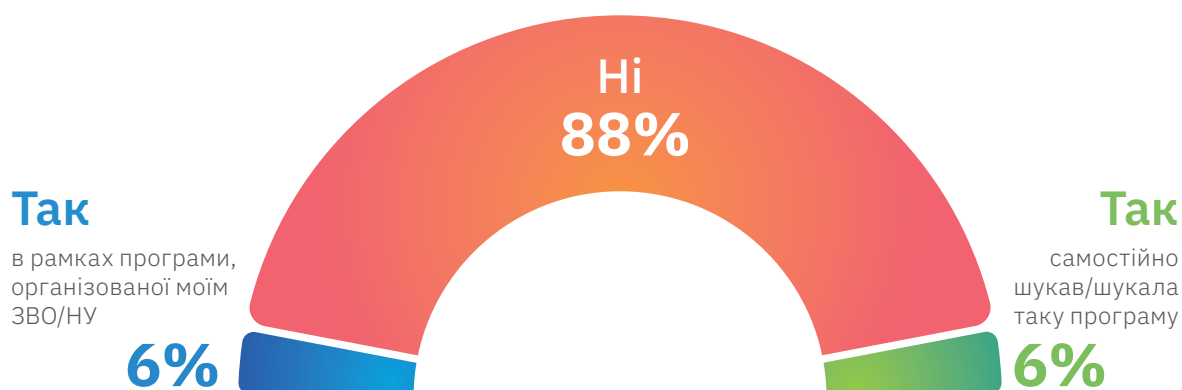

Рис. 10. Розподіл відповідей на запитання

«Чи їздили Ви під час навчання в аспірантурі до іноземного ЗВО/НУ в рамках академічної мобільності? (Візит до іншої країни, а не онлайн-стажування)» (N=374)

Зовсім незначна частка опитаних аспірантів мала досвід реальної фізичної міжнародної академічної мобільності (12%), причому половина з них самі, без допомоги ЗВО/НУ організовували собі такі проєкти (Рис. 10). Опитані аспіранти НУ дещо активніше, ніж аспіранти ЗВО, беруть участь у зарубіжних поїздках наукового характеру. Низький рівень участі в міжнародній академічній мобільності респонденти частіше за все пояснюють такими причинами:

- ЗВО/НУ не зацікавлений у розвитку академічної мобільності студентів/аспірантів;
- заходи проводяться, але на всі цікаві проєкти просто не вистачає часу;
- у перші роки навчання не було розуміння важливості участі, а зараз уже бракує часу.

Чинники, що поліпшують якість підготовки аспірантів

Серед чинників, які мають визначальний вплив на покращення (забезпечення) якості підготовки фахівців в аспірантурі, опитані аспіранти частіше за все (76%) називають наявність та розвиток у них відповідної мотивації. Трохи менше опитаних аспірантів (69%) до таких чинників відносять прозорі, некорумповані умови підготовки і захисту дисертації.

Практично кожен другий опитаний аспірант до чинників, які мають визначальний вплив на покращення (забезпечення) якості підготовки фахівців в аспірантурі, зараховує такі:

- зацікавленість наукового керівника у підготовці та захисті аспірантів – 59%;
- якісна матеріально-технічна база підготовки дисертації – 58%;
- чіткі та прозорі вимоги (в тому числі нормативні документи) щодо підготовки аспірантів – 54%;
- якісна освітня складова – 49%;
- зацікавленість ЗВО/НУ у підготовці та захисті аспірантів – 49%;
- можливість створення разової спеціалізованої ради для захисту дисертації – 48%;
- ефективне функціонування відділу аспірантури – 43%;

Дещо менше опитаних до таких чинників відносять:

- проходження акредитації спеціальності/освітньої програми – 33%;
- зацікавленість ЗВО/НУ та наукового керівника у працевлаштуванні аспірантів – 26%.

Чинник «проходження акредитації спеціальності/освітньої програми» абсолютна кількість опитаних аспірантів також не включила до числа пріоритетних. Можливо, аспіранти недостатньо обізнані з нормативною базою функціонування аспірантури або вони не повністю усвідомлюють взаємозалежність наявності акредитації та можливості створення спеціалізованої вченої ради для захисту. А можливо, аспіранти вважають, що за бажання зможуть захиститися в інших ЗВО/НУ, де спеціальність / освітню програму, на якій вони навчаються, вже акредитовано.

Завідувачі аспірантурою, відповідаючи на відкрите запитання про те, що сприяє підвищенню якості підготовки аспірантів, захисту ними дисертацій, передусім назвали такі чинники:

- перспективність, престижність та конкурентоздатність: *«Перспективи від держави для випускника аспірантури»; «Підвищення престижу професії науковця»; «Забезпечення конкурентоспроможності доктора філософії на ринку праці»;*
- відповідальність наукових керівників, гарантів освітньо-наукових програм;
- фінансування: *«Відповідна стипендія, оплата праці науковим керівникам і працівникам відділу аспірантури»; «Наявність цільового фінансування наукових досліджень аспірантів, не тільки стипендія, а й на дослідження».*

Чинники, що знижують якість освітніх програм

Інформацію про чинники, які, на думку опитаних аспірантів, не сприяють їх якісній освітній підготовці, захисту дисертації, було зібрано через відкриті запитання анкети. Отримані судження ми згрупували за такими блоками:

- слабка комунікація з відділом аспірантури;
- відволікання аспірантів на справи, безпосередньо не пов'язані з визначеними для них обов'язками: *«Експлуатація як фізичних, так і інтелектуальних здібностей аспіранта науковим керівником у власних цілях»; «Аспіранти витрачають занадто багато часу на формальності та «папірці»; «Багато часу аспіранта витрачається на «чужі» дослідження»;*
- корупційна складова та фінансовий тягар, пов'язаний із захистом дисертаційного дослідження;
- фінансові проблеми аспірантів: *«Слабка матеріальна база»; «Відсутність фінансового заохочення аспірантів»; «Мала стипендія і як наслідок – необхідність додатково працювати»; «Часто зайняті на роботах, що не пов'язані зі спеціальністю. Цей фактор дуже негативно впливає на можливість виконання дисертаційного дослідження»; «В інституті немає потрібного приладу. Деякі дослідження роблю за власні кошти на стороні»; «Додатково треба платити за наукові публікації, які потім ніхто не читає. Також матеріали для проведення експерименту та необхідні прилади купуються повністю за рахунок аспіранта»; «Велика сума оплати публікацій у міжнародних фахових виданнях «Scopus» та «Web of Science», які є досить вагомими для захисту»; «Стипендія не така вже й велика (6 000 грн), з якої для публікації потрібно буде віддати більше 2 000 гривень – це ускладнює процес публікацій та знижує мотивацію»;*
- відсутність співпраці з бізнесом, іншими ЗВО, замкненість у межах одного ЗВО;
- академічна недоброчесність: *«Фальсифіковані захисти дисертацій»;*
- організаційні проблеми: *«Неможливість зміни спеціальності під час підготовки, невідповідність роботи спеціальності»; «Наявна велика кількість документації, особливо паперових підтверджень діяльності аспіранта, оформлення яких займає час. Було б краще, щоб усі здобутки (статті, звіти, сертифікати та інше) зберігались ЛИШЕ на електронних носіях (типу Google-диск)»; «Складна бюрократична система, у яку треба вникати. Якби на старті дали аркуш із пунктами, що треба зробити, – це було б супер. Поставив галочку і рухаєшся далі»; «Незнання процедури з підготовки аспірантів відповідальними структурними органами ЗВО».*

Близько половини опитаних завідувачів аспірантурою вказали на відсутність відповідної мотивації у аспіранта, що майже унеможлиблює його якісну підготовку в аспірантурі. Приблизно кожен четвертий опитаний завідувач аспірантурою вказав на такі негативні чинники: *«Відсутність нормальної комунікації з науковим керівником»; «Корумповані умови підготовки та захисту дисертації»; «Незацікавленість наукових керівників у якісній підготовці аспіранта».*

Приблизно кожен п'ятий респондент вказав наведені нижче негативні чинники: *«Низький професійний рівень наукових керівників»; «Слабка матеріально-технічна база ЗВО/НУ, структурного підрозділу»; «Низька престижність роботи науковця/викладача»; «Відсутність можливості міжнародної співпраці, погані можливості для публікацій в зарубіжних виданнях»; «Відсутність у ЗВО/НУ можливості створення разової спеціалізованої ради для захисту».*

А приблизно один з десяти опитаних завідувачів аспірантурою звернув увагу на такі негативні чинники якості підготовки та захисту дисертацій аспірантами: *«Відсутність перспективи працевлаштування в ЗВО/НУ»; «Завантаженість аспірантів додатковою діяльністю на кафедрі, у структурному підрозділі»; «Завантаженість аспірантів освітньою складовою».*

Тільки двоє з опитаних 49 завідувачів аспірантурою серед негативних чинників назвали малу кількість аспірантів, що, на їхню думку, не сприяє створенню творчого наукового середовища, якісної реалізації освітньої складової.

Водночас завідувачі аспірантурою звертають увагу на *«низький професійний рівень/ мотивацію викладачів, що забезпечують освітню складову»; «непотрібність підготовлених спеціалістів: постійне скорочення НПП, зменшення навантаження на кафедрах, низьку оплату праці НПП»* як негативні чинники підготовки аспірантів.

Отже, результати опитувань свідчать про те, що чинниками, які позитивно впливають на якість підготовки аспірантів, успішний захист ними дисертацій, є:

- мотивація самих аспірантів;
- наявність чітких, зрозумілих, некорумпованих умов для підготовки й захисту аспіранта;
- достатня матеріально-технічна база;
- фінансова зацікавленість і аспірантів, і наукових керівників, гарантів;
- наявність відповідальності наукових керівників, гарантів за якість підготовки, захист аспірантів;
- зацікавленість самого ЗВО/НУ в успішності аспірантів.

Важливими чинниками, які, на думку опитаних, суттєво впливають на якість підготовки аспірантів, успішний захист ними дисертацій, є налагоджена співпраця з відділом аспірантури, чіткі та прозорі вимоги, контроль за їх виконанням; відкритість ЗВО/НУ до співпраці з бізнесом, роботодавцями, іншими ЗВО/НУ, створення та реалізація спільних, зокрема міжнародних, проєктів.

Серед негативних чинників опитані назвали відсутність мотивації аспірантів, відсутність налагодженої комунікації аспіранта з науковим керівником, корумповані умови підготовки й захисту аспірантів; незацікавленість наукових керівників в успіху аспірантів, низький професійний рівень наукових керівників, слабку матеріальну базу.

Таким чином, хоча опитані аспіранти нарікають на закритість ЗВО/НУ, їх недостатню співпрацю з бізнесом, іншими ЗВО/НУ, загалом вони відзначають наявність таких можливостей, знають про їх реалізацію в різних формах з боку ЗВО/НУ. З іншого боку, вони вказують на брак часу або запізніле усвідомлення важливості участі в таких проєктах. Лише деякі відзначають, що ЗВО/НУ не зацікавлений у реалізації таких заходів (проєктів).

Висновки до Розділу 3

1. Важливою проблемою в реалізації освітньої складової на третьому рівні вищої освіти є відсутність чіткого розуміння суб'єктами навчального процесу її необхідності та ролі у підготовці аспіранта, успішному захисті дисертації.
2. На підвищення мотивації аспірантів до навчання позитивно впливає використання індивідуалізованого підходу, зокрема врахування думки аспіранта при формуванні змісту освітньої складової, внесення до неї важливих для практичної підготовки дисертації дисциплін. Негативний чинник – наявність дублювання навчальних матеріалів, які вже викладалися на попередніх освітніх рівнях.
3. Якісній підготовці багатьох аспірантів не сприяють фінансові складнощі, пов'язані як із їхнім низьким доходом, так і з необхідністю значних видатків на публікацію статей, наукові відрядження за кордон, захист дисертації.
4. Серед аспірантів існують полярні оцінки необхідності та рівня викладання іноземної мови. Поширеною є думка про відсутність практичного значення знання іноземної мови для успішної підготовки дисертації та наукової кар'єри в Україні.

РОЗДІЛ 4

ОЦІНКИ ВПЛИВУ АКРЕДИТАЦІЇ ОСВІТНЬО-НАУКОВИХ ПРОГРАМ НА ЯКІСТЬ ПІДГОТОВКИ АСПІРАНТІВ

Акредитацію освітніх програм підготовки фахівців на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти, в результаті успішного завершення яких присуджується ступінь доктора філософії, нещодавно було впроваджено в Україні на законодавчому рівні відповідно до законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», статуту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та інших актів законодавства. Визнання сертифікатів про акредитацію, виданих іноземними акредитаційними агентствами чи агентствами забезпечення якості вищої освіти, здійснюється у визначеному порядку⁶⁸. Акредитація освітніх програм є добровільною і проводиться з ініціативи ЗВО/НУ. Фінансові витрати на проведення акредитації бере на себе ЗВО/НУ.

Метою акредитації є «оцінювання освітньої програми на предмет її відповідності стандарту освіти, а також спроможності закладу освіти забезпечити досягнення здобувачами освіти передбачених в освітній програмі результатів навчання»⁶⁹.

Акредитація освітніх програм покликана вирішити два основні завдання: «1. Допомогти ЗВО/НУ визначити сильні і слабкі сторони освітньої програми та/або (у випадку інституційної акредитації) системи забезпечення якості і розробити конкретні заходи щодо їх удосконалення. 2. Надати всім зацікавленим сторонам (здобувачі освіти та їх представники, роботодавці, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, місцеві та територіальні громади тощо) інформацію про якість освітніх програм і надійність забезпечення якості у ЗВО»⁷⁰.

У середовищі академічної спільноти вимога акредитації освітньо-наукових програм може викликати певний скепсис і незрозуміння, адже у звичній пострадянській моделі освіти зовнішнього оцінювання якості освітньої підготовки молодих науковців узагалі не існувало.

Як сприймають нинішні аспіранти та завідувачі аспірантурою такі новації? Як вони оцінюють наслідки процесу акредитації для свого ЗВО/НУ, для системи підготовки докторів філософії України загалом?

За результатами нашого дослідження, майже чверть (24%) опитаних аспірантів взагалі не знають, чи вже проходила акредитацію освітня програма, на якій вони навчаються. Більше половини опитаних (56%) відзначили, що їхня освітня програма успішно пройшла акредитацію, 5% – що отримала умовну акредитацію, а 15% вказали, що їхня освітня програма ще не проходила акредитацію.

68 Розділ V Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого наказом МОН України від 11.07.2019 № 977.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>.

69 URL: <https://cutt.ly/gTOOE62>.

70 Методичні рекомендації щодо акредитації освітніх програм / Проєкт QUAERE. С. 3 URL: <https://cutt.ly/kTOOTVK>.

Опитані завідувачі аспірантурою, відповідаючи на запитання анкети «Чи всі програми підготовки аспірантів у Вашому ЗВО/НУ пройшли акредитацію?», дали такі відповіді (у відсотках до кількості опитаних):

- «Так, акредитовано всі освітні програми» – 31%;
- «Акредитовано більшість освітніх програм» – 22%;
- «Акредитовано приблизно половину освітніх програм» – 12%;
- «Акредитовано окремі освітні програми» – 25%;
- «Жодну освітню програму в моєму ЗВО/НУ не акредитовано» – 10%.

Відповідаючи на запитання «Чи акредитовано хоча б одну із програм підготовки докторів філософії Вашого ЗВО (НУ) іноземною установою?», 12% опитаних завідувачів аспірантурою відповіли ствердно; 14% – відповіли «Ні, але плануємо до кінця 2022 року»; а 74% відповіли «Ні, і в найближчий рік не плануємо».

Оскільки метою процесу акредитації слід вважати підвищення якості освіти, розгляньмо, як оцінюють опитані завідувачі аспірантурою та аспіранти вплив акредитації на якість навчання останніх.

Серед тих завідувачів аспірантурою, які не вважають, що акредитація впливає на якість навчання аспірантів, поширена думка про те, що освітнім програмам високої якості процес акредитації нічого не дає: «Акредитаційні вимоги пропонують певний вектор руху, модель, якої потрібно дотримуватись. Якщо ж підготовка в ЗВО до акредитації була високою, то на якість вона разюче не впливає»; «Якість підготовки аспірантів забезпечують стратегія ЗВО та високий рівень якості освіти, вдосконалення ОНП [освітньо-наукових програм] на основі пропозицій стейкхолдерів, достатнє матеріально-технічне забезпечення, належна організація процесу навчання».

Висловлюється також думка, що високі оцінки за акредитацію не завжди відповідають реальній високоякісній підготовці фахівців на відповідній освітній програмі: «За умови поєднання написаного на папері та реальності – так. Справні папірці – не завжди реальність»; «Акредитація засвідчує якість освітньої програми, а не формує її»; «Відомі факти, коли акредитовували абсолютно «посередні» програми тільки тому, що це національний університет».

Нацагентство декларувало, що під час акредитації не вимагатиме багато довідок, а вивчатиме реальний стан справ, зокрема через спілкування експертів зі студентами та викладачами, за потреби – з представниками адміністрації та співробітниками. Підставою для неакредитації повинні бути не власне недоліки, а ігнорування критеріїв оцінювання якості, і важливо, щоб ЗВО/НУ не приховували своїх недоліків, а демонстрували готовність їх усунути: «Якщо заклад вищої освіти ще не має якихось затверджених політик чи документів, не запровадив окремих процедур, це не страшно само по собі. Важливими є співпраця з Національним агентством, бажання і як наслідок – зусилля, спрямовані на виправлення ситуації. Тоді Національне агентство виступатиме для ЗВО найкращим помічником і радником»⁷¹.

⁷¹ Квіт С. Нова система акредитації. Що чекає на українські університети? Дзеркало тижня. 16.08.2019.
URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/nova-sistema-akreditaciyi-320848.html>.

Натомість основним недоліком процесу акредитації для ЗВО/НУ, і загалом для системи підготовки докторів філософії України, на думку опитаних і аспірантів, і завідувачів аспірантурою, є зовсім велика кількість документів, які вимагаються при акредитації. Є агресивно негативні оцінки завідувачів аспірантурою: *«Маса непотрібної документації»; «Купа нікчемних папірців»; «Підготовка безлічі непотрібних документів».*

Частина завідувачів аспірантурою вбачають певну формальність, імітацію діяльності та бюрократизм у великій кількості документів, що вимагаються експертами під час акредитації: *«Збільшилась кількість документів, що взагалі ніяк не впливає на якість»; «Велика паперотворчість»; «Процедура відволікає викладачів від основної роботи»; «Занадто багато вимагається сканкопій документів»; «Багато часу на підготовку документації»; «Паперовий бюрократизм».*

Опитані аспіранти теж вказують на формальність певних документів та їхню невідповідність реальній якості освітньої програми: *«Фактично акредитація – це тільки купа папірців, які жодним чином не відображають реального стану речей»; «Іноді всі показники якості та високі вимоги до підготовки залишаються на папері, в реальності все залишається на «середньому» рівні».*

Також, на думку опитаних аспірантів, існує проблема неправильного розподілу роботи з підготовки необхідних для акредитації документів, відповідальності за їхню якість: *«Велика увага приділяється роботі з документами, що забирає час»; «Велика кількість звітності від аспірантів»; «Постійно готуються папірці для експертів, відписки, а працювати творчо ніколи».*

Щоправда, частина респондентів усвідомлює, що зміна вимог (інтеграція до європейських систем вищої освіти), потреба адаптації вищої освіти до ринку праці, який змінюється швидкими темпами, таки потребують інших підходів, у тому числі до документації, яка б підтверджувала такі зміни: *«Нарешті всю документацію приводять до ладу»; «Стало все структурованішим»; «Більш сумлінне ставлення до документації та звітів»; «Більша відкритість навчальних програм та іншої документації»; «Оновлення програми відповідно до вимог сучасного суспільства та науки»; «Навели лад у паперах; підготували і виклали силабуси».*

Популярною серед опитаних аспірантів є думка про те, що власне вимоги до документації під час акредитації підштовхують до конструктивних змін, розробки нових методичних матеріалів, підвищення якості підготовки аспірантів: *«Оновлення освітніх програм, оновлення методичного забезпечення»; «Це допомагає, підбадьорює докторів, які сто років працюють як по накатаній схемі, а акредитація і її інноваційні підходи та вимоги дає свіжий ковток повітря!»; «За допомогою критеріїв, які використовуються представниками Національного агентства, ЗВО бачить приклад того, як реально має функціонувати ОНП, та отримує коректні поради щодо вдосконалення»; «Акредитація спонукає до плідної праці, зокрема сприяє налагодженню міжнародних зв'язків, омолодженню кафедри молодими спеціалістами, конструктивним змінам освітньої складової, підвищенню кваліфікації НПП та ін.»; «У викладачів з'являються нові матеріали для викладання та їх впорядкованість, інколи з'являється матеріал, який зовсім або частково був відсутній»; «Підлаштування програми під найбільш актуальні потреби».*

Умови фінансування акредитації викликали незадоволення в оцінках як опитаних завідувачів аспірантурою («Неузгодженість фінансування процесу для бюджетників»; «Фінансове навантаження, незважаючи навіть на дистанційне проведення процедури»; «Надвеликий додатковий обсяг роботи без надання відповідного статусу, повноважень, фінансового забезпечення на законодавчому рівні завідувачів аспірантур, гарантів, членів проєктних груп»; «Фінансове навантаження на ЗВО стосовно оплати процедури акредитації»; «Науковці в державній установі повинні працювати на мінімальній зарплатні і гроші, які заробляють розумом, віддати не на надбавки, а на акредитацію, яка взагалі не підвищує якість») так і опитаних аспірантів: «Зайва витрата коштів. Хай держава фінансує експертизу»; «Підготовка документів для акредитації – це величезна робота всього колективу, яка не оплачується»; «Кошти, які б могли бути залучені до розвитку матеріальної бази, йдуть повз».

Значним викликом для процесу акредитації, за результатами нашого дослідження, став суб'єктивізм експертів Національного агентства, упередженість і непрофесійність їхніх рішень: «Не всі групи експертів однаково добре підготовлені»; «Деякі комісії вимагають просто якісь неймовірні документи, яких у більшості ЗВО немає; складається враження, що перед комісією стоїть завдання не акредитувати за будь-яких обставин»; «Нав'язування своїх поглядів експертами на підготовку аспірантів нашим ЗВО»; «Упереджене ставлення експертів до конкретних ЗВО»; «Під час акредитації не враховується специфіка самої установи, відсутнє розуміння різниці між ЗВО та НУ»; «Вимоги до акредитації оприлюднили значно пізніше, ніж почалась підготовка докторів філософії».

Як позитивні наслідки акредитації опитані завідувачі аспірантурою відзначають:

- зростання відповідальності учасників підготовки аспірантів за результати функціонування освітньої програми: «Наукові керівники нарешті можуть відчувати хоча б якусь відповідальність, контроль за якістю та підвищення рівня підготовки»;
- посилення вмотивованості учасників підготовки аспірантів: «ЗВО вмотивований на підтримку здобувачів освіти, які вирішили продовжити навчання на третьому рівні освіти і в подальшому пов'язати професійну діяльність з наукою»; «Розпалений ентузіазм викладачів та методистів, які навчають і дбають про майбутніх PhD»; «Акредитовані програми дають впевненість аспіранту в правильності вибору навчального закладу».

Водночас опитані аспіранти звертають увагу на неправильний розподіл навантаження при підготовці до акредитації: «Хай цю роботу виконують не НПП, а ректорат. Керівник більш потрібний мені!»; «Відривають від навчального процесу!»; «Підготовка документації до акредитації частково лягла на аспірантів»; «Величезне навантаження на гаранта освітньої програми під час процедури акредитації»; «Не потрібно залучати аспірантів до процесу акредитації»; «Акредитація ОП негативно впливає на підготовку аспірантів, оскільки підготовка усіх документів для проходження акредитації перекладається на плечі аспірантів».

Одним із позитивних наслідків акредитації, на думку опитаних, є посилення суб'єктності аспірантів, їх реальне залучення до створення освітньої програми, врахування їхніх інтересів, побажань, набуття ними більшої ваги для університету.

Такий позитивний аспект акредитації відзначають і аспіранти («Створена взаємодія між НПП та аспірантами»; «Звернення до аспіранта як партнера освітнього процесу»; «Почали враховувати думку аспірантів»; «Ми відчули, що ми команда»; «Враховано побажання аспірантів під час оновлення освітньої програми»; «На період підготовки до експертизи суттєво покращується ставлення керівництва до аспіранта, дисертація починає рухатися далі»; «Можливість модифікації освітньої програми на підставі побажань аспірантів»), і завідувачі аспірантурою: «Враховані побажання аспірантів щодо індивідуальної траєкторії освітньої складової».

Також опитані аспіранти відзначають певні структурні зміни, які з'явилися внаслідок проходження акредитації освітньої програми, підкреслюється налагодженість групової роботи, згуртованість у колективі: «Робота відділу аспірантури/докторантури стала структурованішою та більш організованою, з дотриманням вимог міжнародного зразка»; «Можливість готувати наукові публікації з відповідної тематики до фахових наукових видань»; «Налагоджується співпраця з роботодавцями»; «Підвищення рівня комунікації працівників університету та аспірантів, підвищення рівня поінформованості про деталі освітнього процесу тощо»; «Створення спеціалізованих комісій, які мають пряме відношення до теми дисертації»; «Результативність і прозорість процедури захисту»; «Відповідність робочих програм та взагалі освітнього процесу належним вимогам»; «Налагоджена систематична робота за всіма складовими підготовки докторів філософії».

В аспекті оцінки значення акредитації для вищої освіти України, а не окремо взятої освітньої програми ЗВО/НУ, опитані завідувачі аспірантурою вказали такі позитивні наслідки:

- структурні зміни: «Сподіваюся, що слабкі ОНП будуть відсіяні»;
- впорядкування документації;
- підвищення якості методичних матеріалів;
- самоаналіз та контроль: «Акредитація дає можливість побачити сильні та слабкі сторони підготовки докторів філософії»; «Перевірка навчальної бази»;
- стимул для професійного розвитку та самовдосконалення: «Стимулює до подальшого активного розвитку і самих аспірантів, і заклад освіти»; «Врахування людиноцентристського, зокрема студентоцентристського, підходу при формуванні освітніх компонент, можливість розвитку «м'яких навичок» окремого аспіранта, виходячи з його запитів, а також і навичок викладача; підвищення кваліфікації викладачів стосовно вимог щодо забезпечення якості викладання на третьому рівні»;
- підвищення якості підготовки аспірантів: «Процес акредитації впливає на вдосконалення функціонування внутрішніх систем забезпечення якості, допомагає ЗВО визначити сильні та слабкі сторони ОП та розробити конкретні заходи щодо їх удосконалення»; «...академічна доброчесність»; «Вдосконалення ОНП, прозорість; спонукання гарантів ОНП до виявлення недоліків починається вже на етапі самооцінювання, акредитація спонукає ЗВО до рішучих кроків та змін»; «Більше уваги приділяється аспірантам і взагалі питанню підготовки аспірантів»;
- новий досвід: «Збагачення новими знаннями»; «Отримання нового досвіду від інших ЗВО/НУ, повчитися у інших»; «Виявити помилки, які бачать експерти «зі сторони», запозичити досвід інших ЗВО»; «Обмін досвідом між представниками різних закладів».

Серед негативних наслідків процедури акредитації для вищої освіти України завідувачі аспірантурою назвали:

- суб'єктивізм експертів Національного агентства, голів експертної ради: *«Неприємно, коли експертами під час акредитації висловлюється їхня особиста позиція щодо окремих ситуацій, а не позиція чинного законодавства. Не завжди враховується поняття автономії ЗВО, нав'язується власне бачення експертів. Інколи таке бачення експертів не збігається з позицією Національного агентства, оскільки на вебінарах висловлюється інше бачення»; «Непрозорість діяльності і неадекватність деяких висновків галузевої експертної ради»;*
- неузгодженість вимог до акредитації: *«Програма акредитації виставила вимоги, про які не йшлося у 2016 році»; «Невпорядкованість вимог процедури по третьому циклу призвела до того, що в кожній з наших акредитацій були різні обговорення і приділялася увага різним аспектам, а не було єдиної системної оцінки»; «Загалом процедура акредитації в ідейному спрямуванні – чудова річ, але над реалізацією варто було б іще попрацювати як з експертами, так і з представниками ЗВО/НУ»;*
- формальність, суб'єктивність вимог до акредитації: *«Доцільно диференціювати претендентів, які отримують акредитацію на п'ять років, оскільки у цю групу потрапляють і ті, хто майже досяг рівня А, і ті, хто ледве перетнув межу одного року»; «Не у всіх ЗВО рівні матеріальні умови, матеріально-технічне забезпечення різне»;*
- відсутність мотивації, невизначеність відповідальності: *«Немає мотивації з боку адміністрації університету щодо акредитації та рівня виконання ліцензійних вимог, практично одноосібна відповідальність гаранта, витрати часу на якісну підготовку до акредитації».*

Відповідаючи на запитання анкет, поставлених у вигляді певних тверджень, з якими треба було погодитись або не погодитись, респонденти надали відповіді, наведені на Рис. 11.

Кожен третій опитаний завідувач аспірантурою вважає, що завдяки акредитації методичні матеріали освітньої складової програми стали якіснішими. Серед опитаних аспірантів таких виявилось тільки 12%.

Практично однакові частки опитаних завідувачів аспірантурою та аспірантів (приблизно по 14%) погоджуються з тим, що завдяки акредитації стали враховувати думку аспірантів при внесенні змін до освітньої програми.

6% опитаних завідувачів аспірантурою і 3% опитаних аспірантів погоджуються з тим, що завдяки акредитації підвищується якість навчання через покращення співпраці з випускниками.

16% опитаних завідувачів аспірантурою і 10% опитаних аспірантів погоджуються з тим, що завдяки акредитації покращується якість навчання через покращення співпраці з роботодавцями.

Водночас кожен четвертий опитаний завідувач аспірантурою і кожен п'ятий опитаний аспірант вказав, що акредитація не вплинула на підвищення якості навчання.

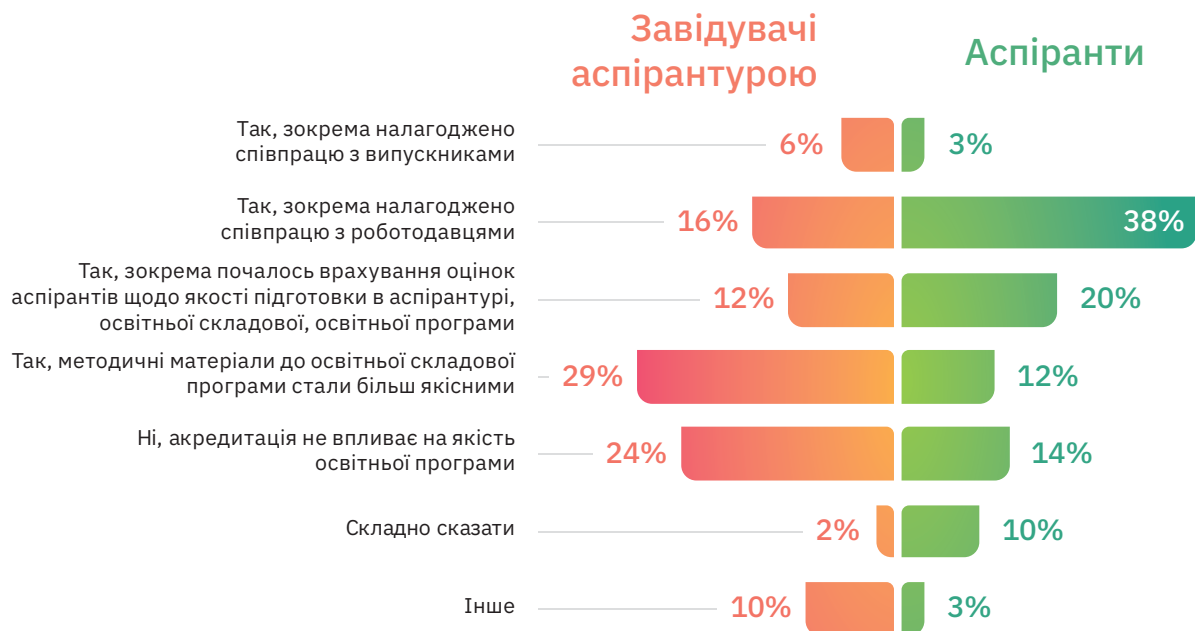

Рис. 11. Розподіл відповідей на запитання «Чи підвищують у подальшому якість навчання аспірантів акредитаційні вимоги?»

Висновки до Розділу 4

1. Позитивний вплив акредитації освітніх програм найбільше проявляється в упорядкуванні документації з підготовки аспірантів у ЗВО/НУ, доопрацюванні викладачами необхідних для навчального процесу методичних матеріалів і залученні до укладання освітніх програм роботодавців та випускників аспірантури. Зросло відчуття відповідальності наукових керівників, гарантів, завідувачів аспірантурою за результати навчання аспірантів. Серед помітних позитивних наслідків акредитації – суб'єктивація аспірантів: їх нарешті побачили, долучили, запитали, врахували побажання.
2. Серед негативних аспектів акредитації завідувачі аспірантурою та аспіранти найчастіше називають великі затрати часу на підготовку до неї, багато документів, сенс яких не є зрозумілим, формальність вимог, надмірне залучення аспірантів до виконання робіт з підготовки документації.
3. В академічній спільноті існує нерозуміння того, чому фінансові витрати на акредитацію лягають на ЗВО/НУ, а часто навіть на стейкхолдерів самої освітньої програми. Не можна не погодитися в цьому зв'язку з думкою рецензента нашої роботи Т. Фінікова, що «академічна спільнота ще дуже далека від реального розуміння впливовості запроваджених новацій, готовності спрямовувати на це необхідні фінансові кошти, здатності перейти від констатації окремих достоїнств і недоліків процедур до комплексного тверезого сприйняття акредитаційного механізму як феномена сучасної вищої освіти».

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬО-НАУКОВИХ ПРОГРАМ З МАЛОЮ КІЛЬКІСТЮ АСПІРАНТІВ

Відповідно до Зальцбурзьких принципів⁷², освітньо-наукові програми підготовки докторів філософії мають прагнути до **«критичної маси»**, спираючись на різноманітні інноваційні практики великих університетів або через створення спільних докторських програм у рамках міжнародного, національного та регіонального співробітництва між закладами вищої освіти та/або науковими установами.

Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності⁷³ передбачено, що необхідною умовою для відкриття аспірантури та забезпечення ефективного наукового керівництва науковою складовою освітньо-наукової програми є наявність не менше двох докторів наук, які працюють у відповідному закладі вищої освіти (науковій установі) на постійній основі.

На Рис. 12 наведено розподіл закладів вищої освіти і наукових установ за середньорічною кількістю осіб, зарахованих на навчання до аспірантури, побудований на підставі даних ЄДЕБО за 2016–2020 роки. Як зауважує Державне підприємство «Інфоресурс», котре здійснює технічне адміністрування ЄДЕБО, ці дані імовірно є заниженими, оскільки заклади вищої освіти (наукові установи) вносили до ЄДЕБО інформацію про аспірантів не в повному обсязі.

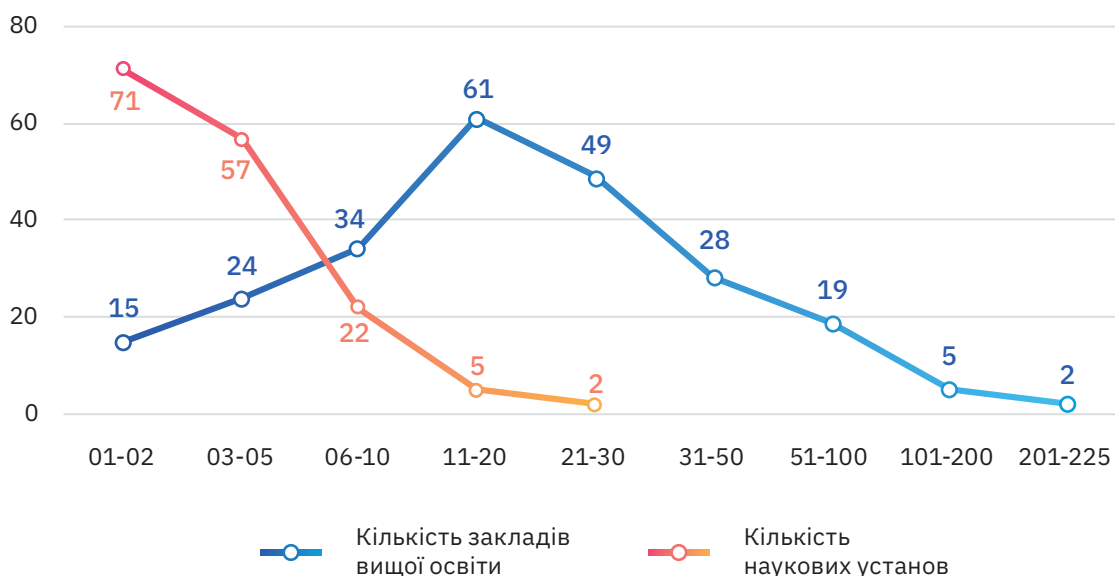

Рис. 12. Розподіл закладів вищої освіти та наукових установ за середньорічною кількістю осіб, зарахованих на навчання до аспірантури

⁷² Bologna Seminar Doctoral Programmes for the European Knowledge Society. Salzburg, 3–5 February 2005. European University Association. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20recommendations%202005.pdf>.

⁷³ Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text>.

Як видно з Рис. 12, майже у третині закладів вищої освіти і практично в усіх наукових установах (95,5%) середньорічний прийом до аспірантури не перевищує десяти осіб.

Положенням про акредитацію освітніх програм, затвердженим наказом МОН України від 11.07.2019 № 977, визначається, що заклад вищої освіти (наукова установа) має забезпечити повноцінну підготовку аспірантів до дослідницької та викладацької діяльності, зокрема надати можливості проведення та апробації наукових досліджень, залучення здобувачів до міжнародної академічної спільноти. Наукові керівники аспірантів мають бути активними дослідниками, брати участь у реалізації наукових проєктів, а напрям їхніх досліджень відповідати тематиці дисертацій майбутніх докторів філософії⁷⁴.

Більш детально вимоги цього критерію, який застосовується виключно для акредитації на третьому рівні вищої освіти, розкриваються в Рекомендаціях щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми, затверджених Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року⁷⁵. Цим документом наголошується, що підготовка докторів філософії не може бути якісною в умовах відсутності **«критичної маси»** дослідників, що працюють в одному науковому напрямі, а термін **«критична маса»** визначається як наявність наукового потенціалу в закладі вищої освіти (науковій установі), що дозволяє самостійно та/або через партнерські угоди з іншими закладами (установами) забезпечити якісне наукове консультування здобувачів щодо дисертаційних робіт.

Автори цих Рекомендацій відзначають, що найкращою практикою імплементації Зальцбургського принципу **«критичної маси»** є проходження державної атестації закладом вищої освіти (науковою установою) щодо провадження наукової діяльності, яку здійснює МОН України. Проте якщо заклад (установа) таку атестацію не проходили, достатньо підтвердити факт відповідності тем аспірантів опублікованим працям їхніх наукових керівників шляхом заповнення відповідної таблиці. Такий спрощений підхід створює нерівні умови для закладів вищої освіти (наукових установ), оскільки оцінювання їхніх досягнень під час атестації за відповідним науковим напрямом здійснюється за багатьма критеріями⁷⁶.

Додаткові вимоги Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти щодо забезпечення **«критичної маси»** при підготовці докторів філософії містяться в Рекомендаціях для експертів Національного агентства стосовно акредитації освітніх програм третього рівня вищої освіти⁷⁷. У цьому документі **«критичну масу»** пропонується визначати через спроможність закладу вищої освіти (наукової установи) створити разову спеціалізовану вчену раду для атестації аспірантів, які навчаються за відповідною освітньо-науковою програмою.

74 Критерій 10. Навчання через дослідження / Додаток до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого наказом МОН України від 11.07.2019 № 977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>.

75 Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми / Затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17.11.2020. Київ: Український освітянський видавничий центр «Оріон». 2020. 66 с.

76 Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 652 «Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2018-%D0%BF#Text>; постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 540 «Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF#Text>.

77 Рекомендації для експертів Національного агентства стосовно акредитації освітніх програм третього рівня вищої освіти. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Наукові ступені. URL: <https://cutt.ly/fTOR9hZ>; Додаток до Методичних рекомендацій для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми, затверджених рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, протокол від 29.08.2019 № 9. URL: <https://cutt.ly/vTOTtIr>.

Згідно з Тимчасовим порядком присудження ступеня доктора філософії⁷⁸, така спеціалізована вчена рада складається з п'яти осіб, з яких три (голова ради і два рецензенти з публікаціями за напрямом дисертації, що пропонується до захисту) мають бути працівниками закладу (установи), де створюється разова рада, в тому числі не менше двох із них – з науковим ступенем доктора наук (голова ради та один із рецензентів).

Отже, мінімальні вимоги, що висуваються до кадрового забезпечення як під час ліцензування, так і під час акредитації освітньо-наукових програм рівня PhD, полягають у наявності в закладі вищої освіти (науковій установі) не менше двох докторів наук з відповідного наукового напрямку.

За даними ЄДЕБО, нині підготовку докторів філософії здійснюють 237 закладів вищої освіти і 157 наукових установ. Упродовж 2016–2020 років до аспірантури закладів вищої освіти зараховано 30 391 вступника на 1 904 освітньо-наукові програми; до наукових установ – 2 769 осіб на 239 програм.

Інформація в ЄДЕБО відображається за спеціальностями, а не за освітньо-науковими програмами, але в рамках цього дослідження будемо вважати, що на кожній спеціальності відкрито одну освітньо-наукову програму, оскільки наявність декількох програм на одній спеціальності наразі скоріше є винятком, ніж правилом.

Аналіз статистичних даних ЄДЕБО щодо розподілу освітньо-наукових програм за чисельністю аспірантів, зарахованих на навчання впродовж 2016–2020 років, наведено на Рис. 13. Із нього видно, що на 30,7% програм, відкритих у закладах вищої освіти, і на 36,7% програм у наукових установах було зараховано лише від одного до п'яти аспірантів за п'ять років; ще на 24,5% програм у закладах вищої освіти і на 22,4% програм у наукових установах вступило від шести до десяти аспірантів.

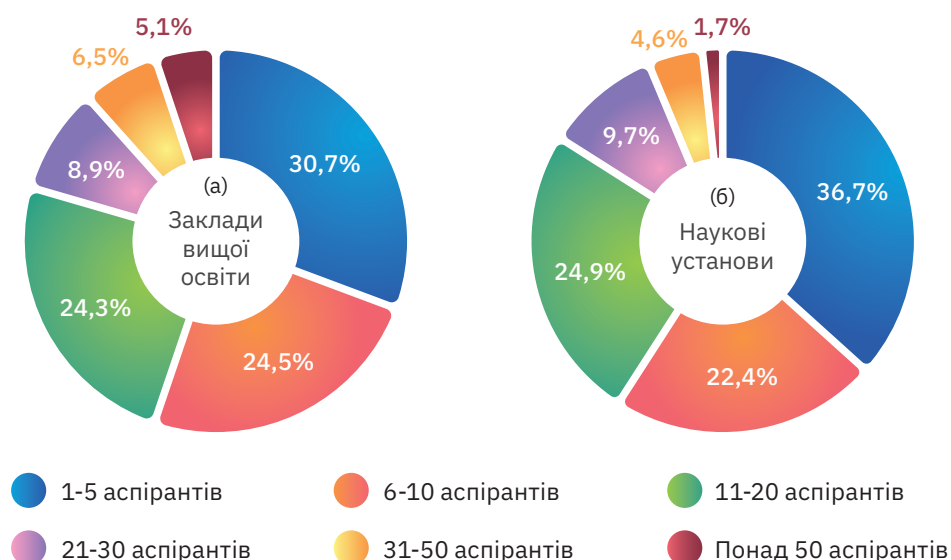

Рис. 13. Розподіл освітньо-наукових програм за чисельністю зарахованих на них аспірантів за період 2016-2020 рр.

Загалом в Україні нараховується 671 освітньо-наукова програма (в тому числі 87 – у наукових установах) з-поміж 2 143, на які впродовж 2016–2020 років вступило всього від одного до п'яти аспірантів (Рис. 14).

⁷⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF#Text>.

Рис. 14. Кількість освітньо-наукових програм з різною кількістю зарахованих аспірантів (2016-2020 рр.)

Аналіз результатів акредитації освітньо-наукових програм, наведених на офіційному порталі Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти⁷⁹, засвідчив, що впродовж 2019/2020 та 2020/2021 навчальних років пройшли акредитаційну експертизу 815 освітньо-наукових програм, у тому числі 114 – з числа освітньо-наукових програм, на які впродовж 2016–2020 років вступило від одного до п’яти аспірантів (Рис. 15).

Далі в межах нашого дослідження будемо називати такі програми **малокомплектними**. При цьому якщо в Україні акредитовано 38% докторських програм від їхньої загальної кількості, то для малокомплектних програм цей показник є у 2,2 раза меншим і становить 18%. Це пояснюється, напевно, небажанням закладів вищої освіти, наукових установ витратити кошти на їх акредитацію, оскільки більш економічно обґрунтованою є акредитація тих освітньо-наукових програм, на яких навчається значна кількість аспірантів.

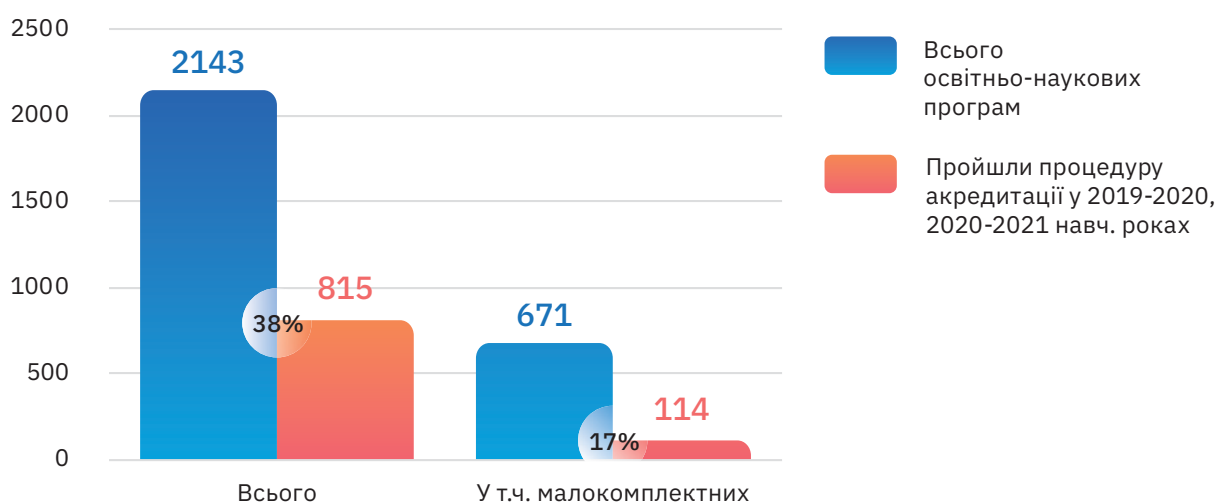

Рис. 15. Кількість освітньо-наукових програм, які пройшли процедуру акредитації в Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти

⁷⁹ Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Офіційний портал. URL: <https://cutt.ly/XTOTnJc>.

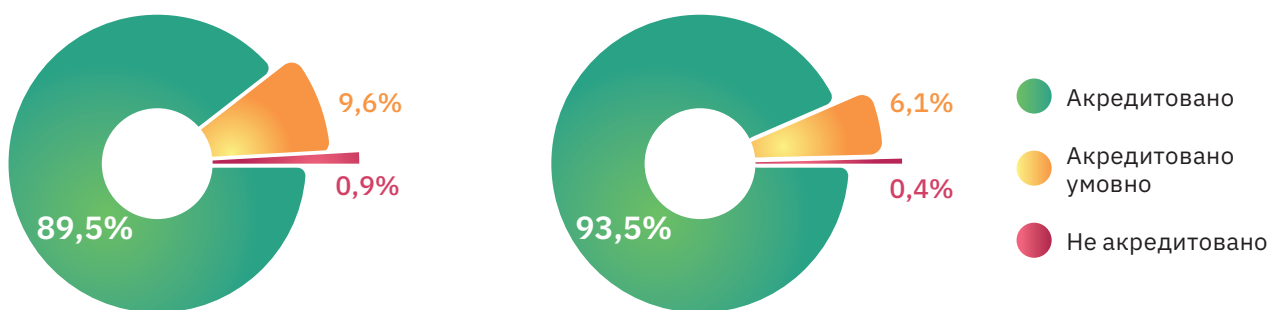
Результати проведеної акредитації 114 малокомплектних освітньо-наукових програм, поданих до Національного агентства, засвідчили таке:

- акредитовано 92 програми у закладах вищої освіти та 10 – у наукових установах;
- умовно акредитовано сім докторських програм ЗВО і чотири програми НУ;
- не акредитовано одну освітньо-наукову програму, що функціонувала в науковій установі.

Як видно з Рис. 16-а, показник успішно акредитованих малокомплектних програм становить 89,5% від їх загальної кількості, що на 4% менше аналогічного показника (93,5%) серед усіх програм третього рівня вищої освіти, які пройшли акредитаційну експертизу впродовж 2019–2020 років (Рис. 16-б). Ці дані спростовують думку щодо малих шансів на акредитацію PhD-програм з мінімальною кількістю аспірантів.

За словами керівника секретаріату Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти М. Винницького, «шанси акредитування освітньо-наукової програми третього рівня вищої освіти, на якій вчиться один аспірант, дуже-дуже низькі... У нас наплодилося дуже багато аспірантських програм... Тому з часом ми маємо укрупнювати наші аспірантські програми»⁸⁰.

Рис. 16-б побудовано за даними Звіту Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти⁸¹, згідно з яким у період з 01 січня 2019 по 31 грудня 2020 років було розглянуто 230 освітньо-наукових програм ступеня доктора філософії, з яких акредитовано – 194 (84,4%); визнано зразковими – 21 (9,1%); отримали умовну акредитацію – 14 (6,1%); не акредитовано – 1 (0,4%).

(а) - з числа малокомплектних програм

(б) - з числа всіх програм за 2019-2020 рр.

Рис. 16. Результати акредитації освітньо-наукових програм

Інформацію щодо 11 умовно акредитованих малокомплектних освітньо-наукових програм, на які, за даними ЄДЕБО, вступило від одного до п'яти аспірантів, наведено в Табл. 5.

80 М. Винницький. Акредитація освітньо-наукових (PhD) програм: критерії оцінки. Тренінг з експертами освітніх програм. 20.01.2020. URL: <https://youtu.be/WEnP30Yo5d0>.

81 Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти / За заг. ред. С. Квіта та О. Єременко. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. 2021. 364 с.

Таблиця 5

Інформація про малокомплектні освітньо-наукові програми, які було акредитовано умовно, за даними ЄДЕБО

Спеціальність, за якою відбувалась акредитація освітньо-наукової програми	Кількість зарахованих аспірантів	Номери критеріїв з оцінкою Е	Кількість аспірантів у відомостях про самооцінювання
103 Науки про Землю (НУ)	2	2	2
032 Історія та археологія (НУ)	3	2	7
053 Психологія (НУ)	4	2	7
151 Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології (НУ)	3	2; 8	4
263 Цивільна безпека (ЗВО)	4	2; 10	1
104 Фізика та астрономія (ЗВО)	4	10	4
052 Політологія (ЗВО)	4	2; 6	11
104 Фізика та астрономія (ЗВО)	3	10	3
074 Публічне управління та адміністрування (ЗВО)	5	2; 8	5
011 Науки про освіту (ЗВО)	2	2	4
122 Комп'ютерні науки та інформаційні технології (ЗВО)	1	2	7

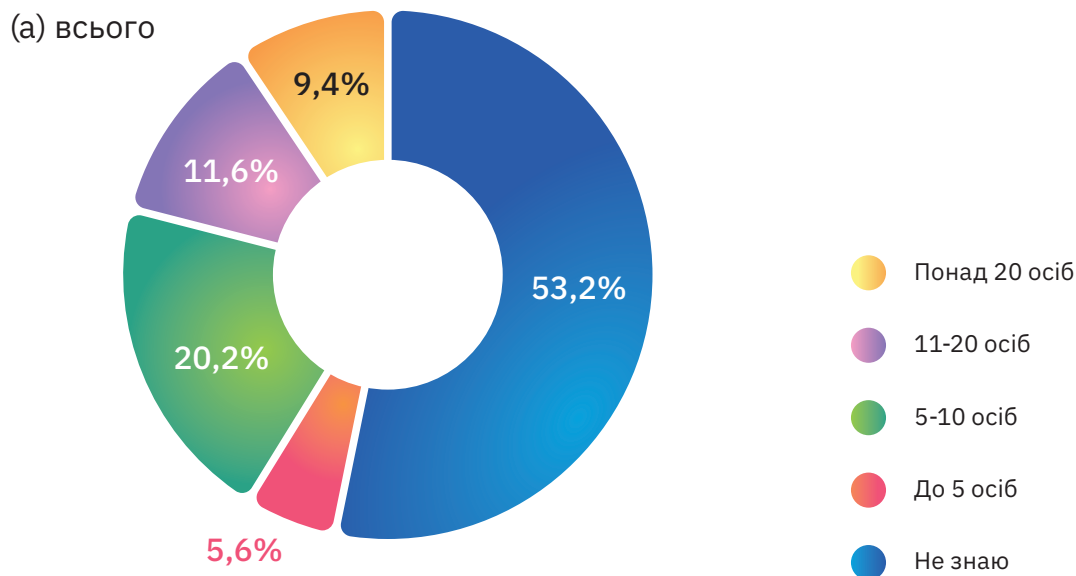
З таблиці видно, що основним критерієм, за яким подані програми отримали оцінку Е, що слугувало підставою для їх умовної акредитації, був Критерій 2, який стосується структури та змісту освітньо-наукової програми⁸². Проте у трьох випадках визначальним критерієм при акредитації слугував також Критерій 10, за яким безпосередньо оцінюється якість наукової складової докторської програми.

Розглянемо проблему малокомплектних освітньо-наукових програм з точки зору самих аспірантів та випускників PhD, а також завідувачів аспірантурою (або інших посадових осіб), які безпосередньо опікуються організацією процесу підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти у закладах вищої освіти і наукових установах. При аналізі відповідей проведеного нами анкетування враховувалась думка лише тих респондентів, які у своїх анкетах зазначили, що в закладах вищої освіти (наукових установах), які вони представляють, наявні освітньо-наукові програми з малою кількістю аспірантів. Таких анкет було 31 (64,6%) за відповідями завідувачів аспірантурою і 286 (77,0%) – за відповідями аспірантів та випускників PhD-програм.

Порівнюючи ці результати опитування з даними ЄДЕБО (які свідчать про те, що малокомплектні програми, на які з 2016 по 2020 роки вступило від одного до п'яти аспірантів, функціонують у 239 закладах/установах із 394, в яких здійснюється підготовка, що становить 60,7% від їхньої загальної кількості), можна побачити, що відповіді завідувачів аспірантур підтверджують зазначену статистичну інформацію, тоді як аспіранти та випускники аспірантури вказали значно більшу (завищену) кількість таких програм.

82 Додаток до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого наказом МОН України від 11.07.2019 № 977.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>.

Останній факт може бути пов'язаний з тим, що здобувачі ступеня доктора філософії не володіють достовірною інформацією з цього питання в рамках закладу вищої освіти (наукової установи) загалом, що є природним для них. Проте під час опитування значна частина здобувачів третього рівня вищої освіти та випускників PhD-програм на запитання «Яка кількість аспірантів навчається на Вашій освітньо-науковій програмі?» відповіли «Не знаю».

(б) за роками навчання

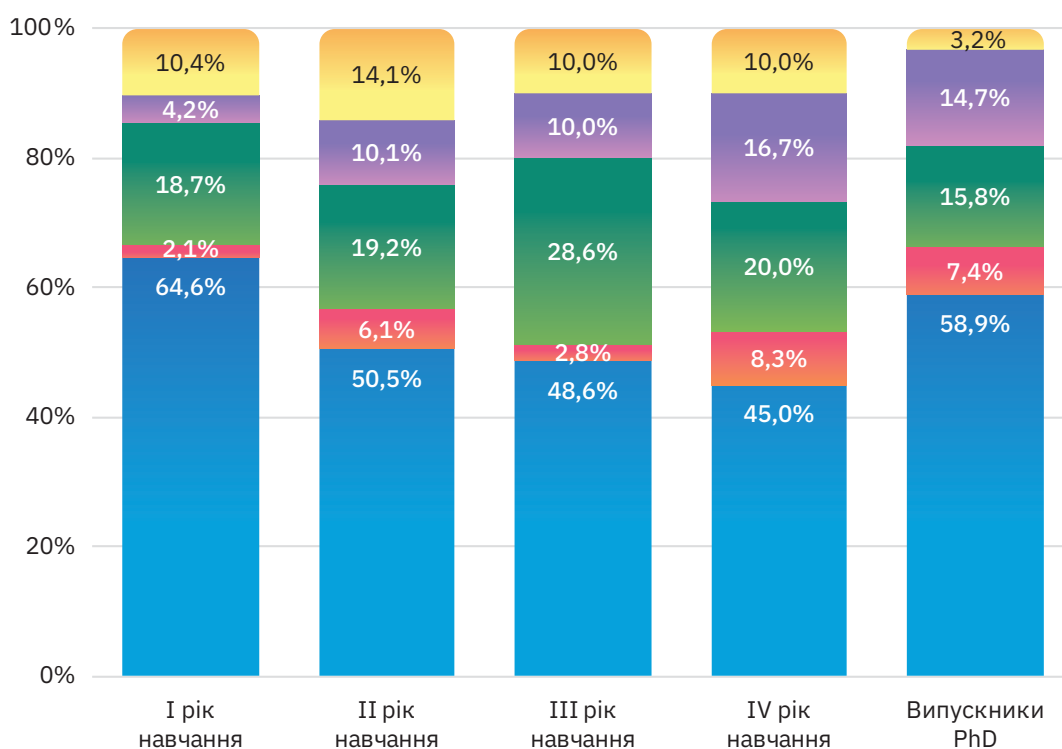

Рис. 17. Відповіді аспірантів (випускників) на запитання щодо кількості аспірантів на освітньо-науковій програмі, за якою відбувається їх підготовка

З Рис. 17-а видно, що 53,2% осіб від загальної кількості опитаних здобувачів не змогли навести навіть приблизних даних щодо такого обсягу. Найменш обізнаними з цього питання виявились аспіранти першого року навчання (64,6%); найбільш просунутими (45,0%) – здобувачі четвертого року навчання (Рис. 17-б).

Водночас 55,2% від тих, хто впорався з цим завданням (25,8% від загальної кількості опитаних), зазначили, що навчаються (навчалися) на освітньо-наукових програмах із чисельністю аспірантів до десяти осіб, що практично відповідає статистичним даним ЄДЕБО щодо кількості таких програм (див. Рис. 13).

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Якою мірою мала кількість аспірантів впливає на якість їх підготовки?» наведено на Рис. 18. Близько 80% опитаних, які працюють у тих закладах вищої освіти (наукових установах), де існують малокомплектні освітньо-наукові програми, вважають, що мала кількість аспірантів на програмі практично не погіршує якості їх підготовки; при цьому найбільш схильні до такої думки (86,1%) здобувачі, які навчаються (навчалися) в аспірантурах наукових установ (Рис. 18-а). Аналіз відповідей аспірантів, розподілених за роками навчання, засвідчив, що більше всього майбутніх докторів філософії (35,0%), які не погоджуються з цим твердженням і вважають, що мала кількість здобувачів на програмі суттєво погіршує (23,7%) або практично унеможлиблює (11,3%) їх якісну підготовку, навчається на другому році аспірантури (Рис. 18-б).

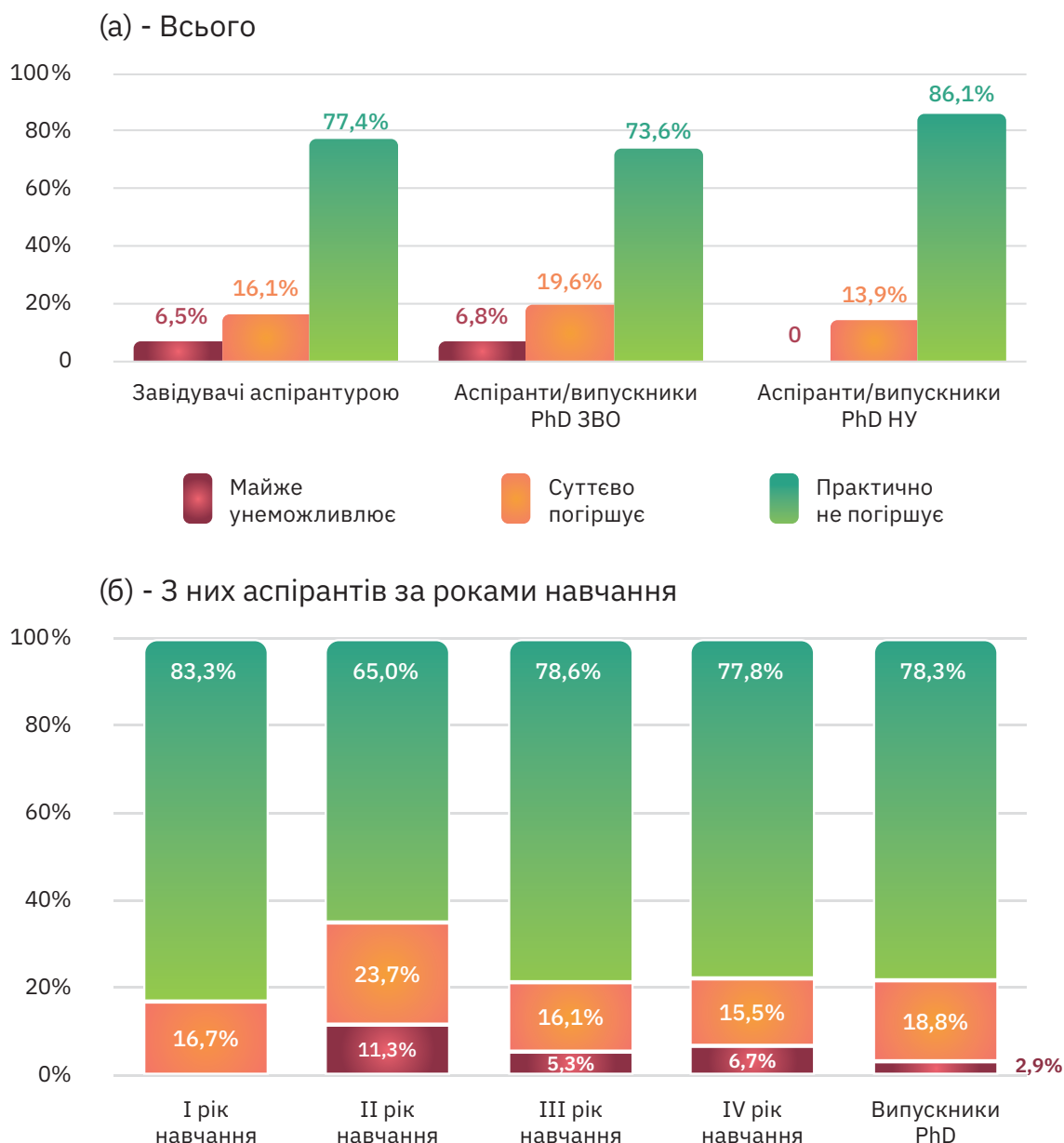

Рис. 18. Відповіді респондентів на запитання, якою мірою мала кількість аспірантів негативно впливає на якість підготовки

Це, напевно, пов'язано з тим, що загальні дисципліни, які читаються одразу аспірантам декількох або всіх спеціальностей у закладах вищої освіти і центрах НАН України, викладаються зазвичай на першому році навчання, тоді як на другому – практикується вивчення спеціальних дисциплін, заняття з яких відвідують лише здобувачі певної спеціальності (освітньо-наукової програми), і контраст між кількісним складом слухачів тут є найбільш відчутним.

На уточнювальне запитання «Чи впливає негативно мала кількість аспірантів на якість їх підготовки через недостатні можливості забезпечення повноцінного освітнього процесу та професійних консультацій?» отримано відповіді, розподіл яких наведено на Рис. 19.

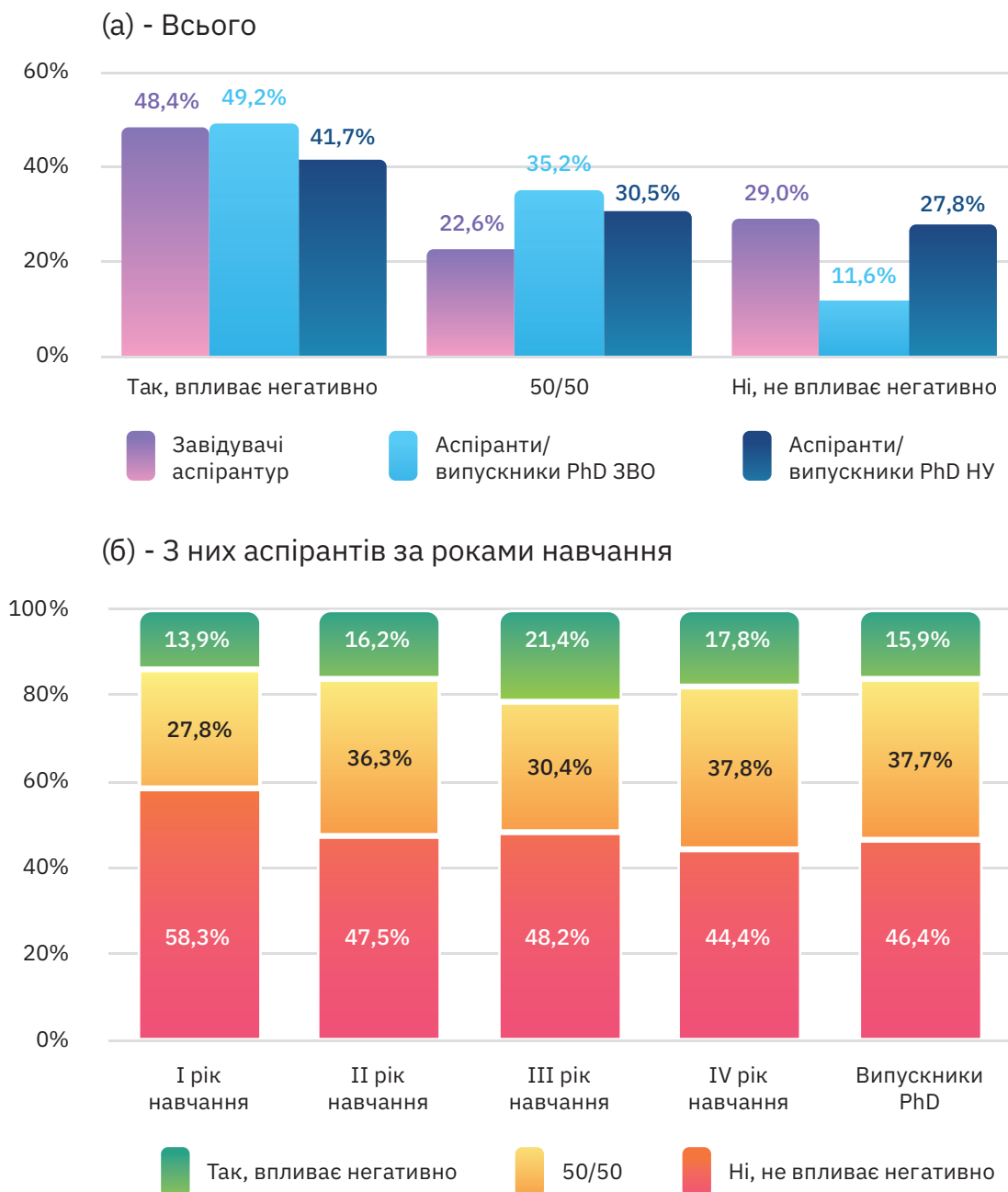

Рис. 19. Результати відповідей респондентів на запитання щодо того, чи впливає негативно мала кількість аспірантів на якість їхньої підготовки у зв'язку із недостатніми можливостями забезпечення повноцінного освітнього процесу та професійних консультацій

Близько половини завідувачів аспірантурою та аспірантів (випускників PhD-програм) закладів вищої освіти, а також 41,7% аспірантів (випускників) наукових установ вважають, що мала кількість аспірантів не впливає на якість освітнього процесу в аспірантурі. Водночас понад 30% здобувачів ступеня доктора філософії не змогли дати однозначну відповідь на це запитання. Найбільше таких респондентів виявилось серед аспірантів останнього року навчання та випускників PhD-програм (понад 37%), що, ймовірно, пояснюється тим, що вони є найбільш віддаленими від освітнього процесу за шкалою часу.

Останнє запитання з цього блоку стосувалося більше наукової складової процесу підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти і містило формулювання: «Чи погоджуєтесь Ви, що зі збільшенням кількості аспірантів на освітньо-науковій програмі збільшується вірогідність створення ефективного творчого середовища, стимулюється наукова дискусія, зростає конструктивна конкуренція?»

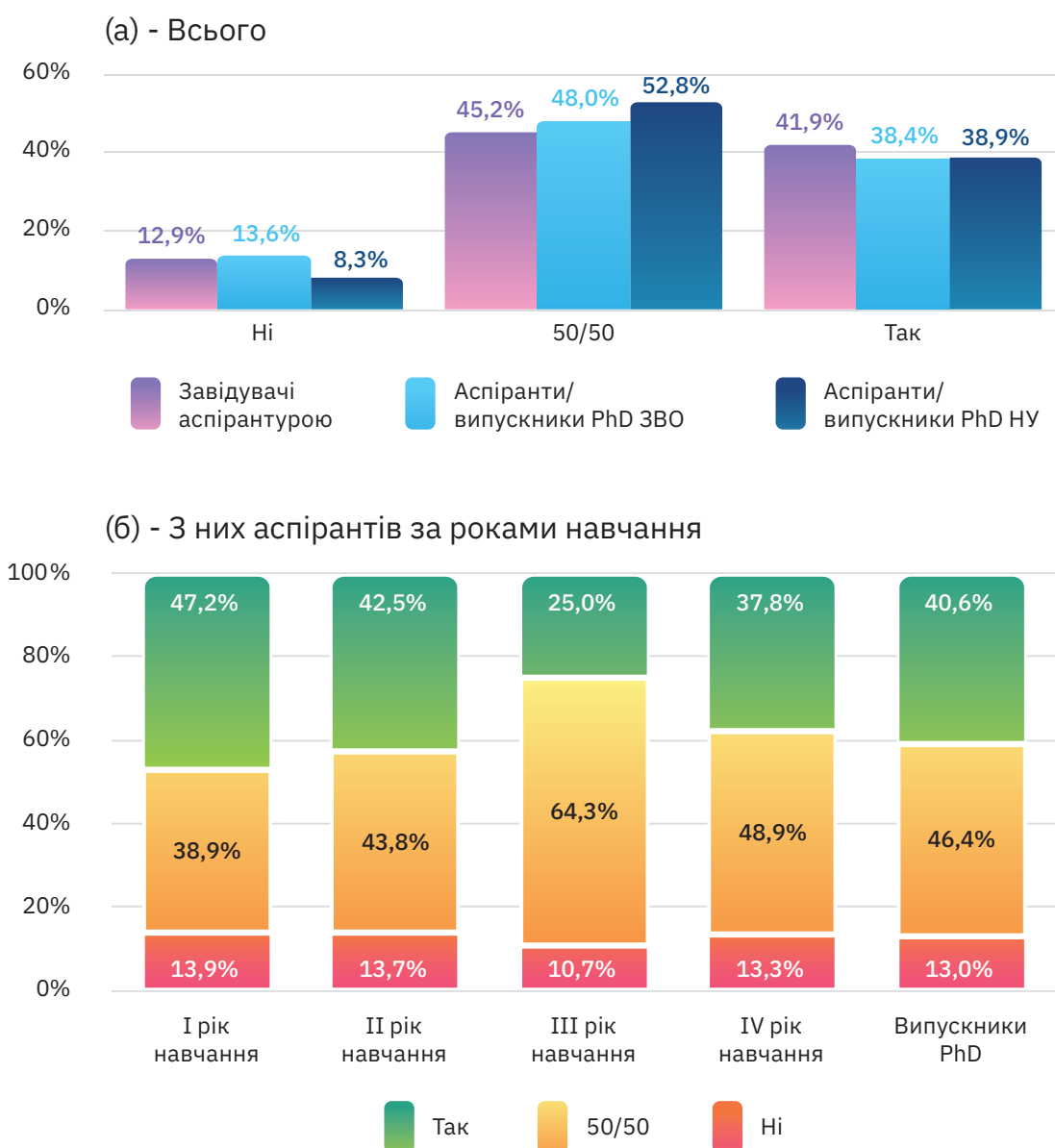

Рис. 20. Розподіл відповідей на запитання «Чи погоджуєтесь Ви, що зі збільшенням кількості аспірантів на освітньо-науковій програмі збільшується вірогідність створення ефективного творчого середовища, стимулюється наукова дискусія, зростає конструктивна конкуренція?»

З результатів, наведених на Рис. 20, видно, що близько 40% респондентів погоджуються з тим, що зі збільшенням кількості аспірантів на програмі підвищується вірогідність створення ефективного творчого середовища; проте половина опитаних (як серед завідувачів аспірантурою, так і серед здобувачів ступеня доктора філософії) не визначилися з конкретною відповіддю на це запитання. Особливо багато таких респондентів (64,3%) виявилось серед аспірантів третього року навчання, що, ймовірно, пояснюється тим, що освітня складова вже завершилася і здобувачі залишилися сам на сам зі своїм науковим дослідженням. Разом з тим фактом, що понад 50% аспірантів також не володіють інформацією щодо кількості здобувачів, які навчаються з ними на одній освітньо-науковій програмі, це може свідчити про недостатню сформованість дослідницького середовища в закладах вищої освіти (наукових установах), відсутність практики регулярного проведення наукових семінарів, PhD-колоквіумів, участі аспірантів у спільних проектах, інших заходах, що сприяють ефективній колаборації та комунікації здобувачів, наукових і науково-педагогічних працівників у рамках певної освітньо-наукової програми.

Отже, за словами Т. Фінікова, «сучасні схеми аспірантської підготовки у більшості випадків не стимулюють створення ефективного творчого середовища, не дають можливості скористатися ефектом масштабу. Власне, лише перехід від традиційних моделей аспірантури до нових (у формі докторських шкіл) дасть шанси сформувати це нове наукове середовище, спроможне виховати сучасне висококонкурентне покоління молодих дослідників».

Висновки до Розділу 5

1. У структурі третього рівня вищої освіти на половині освітньо-наукових програм одночасно навчається не більше десяти аспірантів, причому цей чинник не є ознакою лише наукових установ, а притаманний навіть топовим закладам вищої освіти.
2. Державна політика і наявна нормативна база не спрямовані на концентрацію підготовки докторів філософії винятково в тих закладах вищої освіти (наукових установах), де існує «критична маса» дослідників і досліджень.
3. Потенційна та реальна кількість аспірантів на освітньо-науковій програмі практично не впливає на результати її ліцензування та акредитації. Є приклади, де кількість ліцензійних місць дорівнює трьом, а на освітньо-наукових програмах, які проходять процедуру акредитації, навчається один аспірант.
4. Близько 80% опитаних серед завідувачів аспірантурою та здобувачів ступеня доктора філософії вважають, що мала кількість аспірантів на освітньо-науковій програмі практично не погіршує якості їх підготовки, в тому числі близько 50% респондентів вважають, що цей чинник не впливає на якість освітнього процесу в аспірантурі.
5. Більше половини здобувачів ступеня доктора філософії не володіють інформацією щодо загальної кількості аспірантів на освітньо-науковій програмі, за якою здійснюється їх підготовка, а також не мають чіткої відповіді на запитання, чи впливає ця кількість на формування творчої атмосфери, конструктивної співпраці та взаємодії. Наведені факти можуть свідчити про недостатню розвиненість дослідницького середовища в закладах вищої освіти (наукових установах), спрямованого на створення сприятливих умов для ефективної колаборації та комунікації здобувачів ступеня доктора філософії, їхніх наукових керівників, потенційних рецензентів у рамках певної освітньо-наукової програми, що функціонує на третьому рівні вищої освіти.

РОЗДІЛ 6

АТЕСТАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Створення спеціалізованих учених рад для проведення захисту дисертацій

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 «Про присудження ступеня доктора філософії», спеціалізована вчена рада закладу вищої освіти (наукової установи) – спеціалізована вчена рада, яка утворюється МОН з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації особи, яка здобуває ступінь доктора філософії, з метою присудження їй зазначеного ступеня.

Встановлений цим визначенням порядок утворення ради не відповідає нормі частини п'ятої статті 6 Закону України «Про вищу освіту» в редакції від березня 2021 р., згідно з якою разова спеціалізована вчена рада утворюється закладом вищої освіти (науковою установою), інформація про утворену раду подається до Національного агентства і оприлюднюється на офіційному сайті останнього. Тоді як МОН згідно з п. 18¹ частини першої статті 13 зазначеного Закону наділений повноваженням зупинити роботу такої ради у разі виявлення невідповідності складу ради вимогам законодавства протягом 30 днів з дня оприлюднення інформації Національним агентством.

В Інформаційно-аналітичному звіті Міністерства освіти і науки України про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії за 2021 рік⁸³ зазначено, що в період з 2019 по перше півріччя 2021 років Міністерством було утворено 3 016 разових спеціалізованих учених рад (Табл. 6), з них 137 (або 4,5%) – у наукових установах.

Таблиця 6 Кількість утворених рад з присудження ступеня доктора філософії, 2019 – I півріччя 2021 рр.

	2019	2020	2021
Кількість утворених рад з присудження ступеня доктора філософії	44	1 012	1 960

За цей період ступінь доктора філософії було присуджено 1 908 особам (див. Табл. 3).

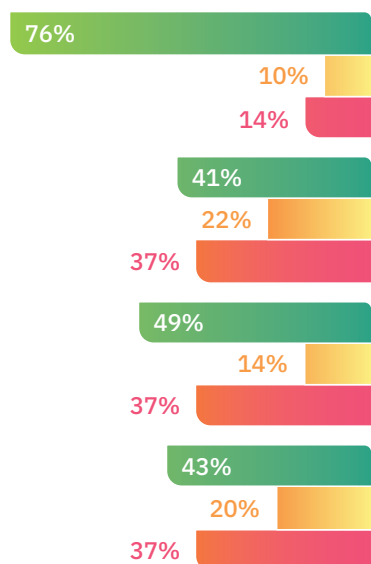
Найбільше присуджених ступенів доктора філософії є в таких галузях знань: «Право» (390), «Охорона здоров'я» (289), «Освіта/Педагогіка» (245). А найменша кількість – це «Сфера обслуговування» (1), «Богослов'я» (2) та «Журналістика» (3), «Соціальна робота» (6), «Ветеринарна медицина» (11), «Цивільна безпека» (11).

У рамках цього дослідження не вдалося отримати і проаналізувати дані про випадки відмови Міністерства освіти і науки у створенні разової спеціалізованої ради. Наш аналіз утворення разових спеціалізованих рад із захисту дисертацій будується лише на досвіді респондентів: аспірантів, випускників PhD та завідувачів аспірантурою.

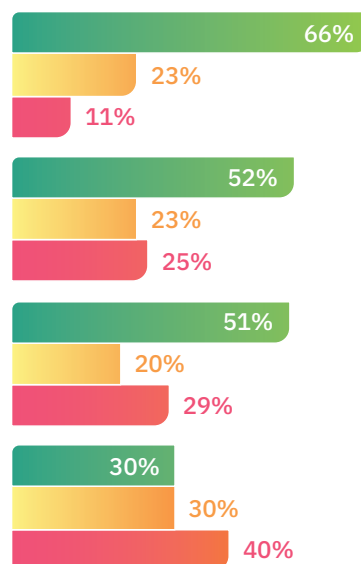
Результати опитування аспірантів/випускників PhD та завідувачів аспірантурою щодо обґрунтованості вимог до членів разової ради із захисту дисертацій наведено на Рис. 21.

83 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2021/09/eksperiment.docx>

Завідувачі аспірантурою

Аспіранти

■ Це доречна вимога
 ■ Важко відповісти
 ■ Це хибна вимога

Рис. 21. Відповіді респондентів про обґрунтованість вимог до членів разової ради із захисту дисертацій

Як видно з рисунка, аспіранти/випускники PhD, які були учасниками дослідження, позитивно сприймають такі вимоги, як *наявність ступеня доктора наук у двох із п'яти членів ради* (66% респондентів), *необхідність трьом з п'яти членам ради бути штатними співробітниками ЗВО (НУ)* (52% респондентів) та *наявність у членів ради статей за науковим напрямом дисертації* (51% респондентів). Така вимога, як *обмеженість останніми п'ятьма роками актуальності статей членів ради за тематикою дисертації*, на думку респондентів, є хибною, що зазначає майже кожен другий аспірант (40% опитаних).

На думку завідувачів аспірантурою, усі вимоги до членів разової ради із захисту дисертацій є доречними. Найбільш однозначною є їхня думка стосовно *наявності ступеня доктора наук у двох із п'яти членів ради*. На доречність цієї вимоги вказали 76% опитаних завідувачів аспірантурою.

Хоча на слушність інших трьох вимог також вказує відносна більшість респондентів – завідувачів аспірантурою, однак в абсолютних цифрах цю підтримку висловлює менше половини респондентів. Багато учасників дослідження оцінюють їх як хибні або їм важко відповісти на це запитання.

Порівнюючи відповіді аспірантів/випускників PhD та завідувачів аспірантурою щодо обґрунтованості вимог до членів разової ради із захисту дисертацій, можемо зробити такі висновки:

- як аспіранти, так і завідувачі аспірантурою загалом позитивно ставляться до наведених вимог;
- найбільш однозначні відповіді учасників дослідження стосуються такої вимоги, як *наявність ступеня доктора наук у двох із п'яти членів ради*, яку більшість учасників опитування як в одній, так і в іншій групі визнають доречною;
- думки учасників опитування найбільше розділилися щодо вимоги *про обмеженість останніми п'ятьма роками актуальності статей членів ради за тематикою дисертації*.

Коментарі респондентів щодо вимог, що стосуються наукових публікацій членів ради:

- *«Знайти членів ради зі статтями за науковим напрямом, якщо він вузький / новий / не отримав достатнього концептуального розвитку в Україні, ще й за останні п'ять років, вкрай складно» (аспіранти);*
- *«Чому саме «п'ять років» діє науковий доробок когось? У гуманітаристиці матеріал буває сталим, і тому доробком вважається переосмислення та нова інтерпретація давно відомих фактів. Тому і «Web of Science», наприклад, не враховує імпаکت-фактор для гуманітаристики з мистецтвом: життєвий цикл знань дуже довгий плюс накопичуються вони не лише за рахунок статей» (аспіранти);*
- *«Є спеціальності, які унеможливають виконати такі умови. Наявність статей – найхибніший критерій. Зверніть на це увагу. Це посилює корупцію... Через місяць отримувати відповідь від МОН – це дуже довго. Для аспіранта це дуже важко. Кількість документів, які він готує, демотивує його» (аспіранти);*
- *«Вимога «Наявність у членів ради статей за науковим напрямом дисертації (а не за відповідною спеціальністю)» правильна, але тоді члени ради будуть всіма правдами і неправдами влазити у співавтори наукових статей (навіть за гроші), щоб залишитися в раді і отримувати хабарі за захисти» (аспіранти).*

Коментарі респондентів щодо вимог до кількості членів ради, які мають бути штатними співробітниками ЗВО (НУ):

- *«Чому «не менше трьох осіб» мають бути з материнського ЗВО? Продовжуючи приклад з лінгвістики: чи багато в Україні загалом спеціалістів з того ж таки санскриту чи африканських мов?» (аспіранти);*
- *«Важливо створити законодавчі умови вільно формувати одноразові ради без обмеження «штатним» статусом, в т. ч. залучати іноземних фахівців» (завідувач аспірантурою).*

Інші коментарі:

- *«Недоречність обмеження в призначенні членами спецрад протягом перших років після захисту дисертацій» (завідувач аспірантурою);*
- *«Необхідність того, щоб член ради захистився більше п'яти років до того, – це закриває дорогу до рад молодим науковцям, які самі вже захистилися за новою системою» (аспіранти).*

Процедура розгляду та захисту дисертації на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії

Станом на 01 жовтня 2021 року серед учасників дослідження 18% респондентів уже захистили дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії та 7% – закінчили аспірантуру без захисту дисертації. Решта опитаних (75%) ще навчаються в аспірантурі. Розподіл вибірки за критерієм року навчання в аспірантурі на момент проведення опитування подано на Рис. 1.

У поодиноких випадках аспіранти захищали дисертацію на другому (1,5%) чи третьому роках (7,5%) навчання в аспірантурі. Проте більшість опитаних аспірантів захистили дисертацію наприкінці навчання (34,3% учасників) або вже після завершення аспірантури (56,7%) (Рис. 22). Слід зазначити, що захист дисертації **після** завершення аспірантури є нормальною міжнародною практикою.

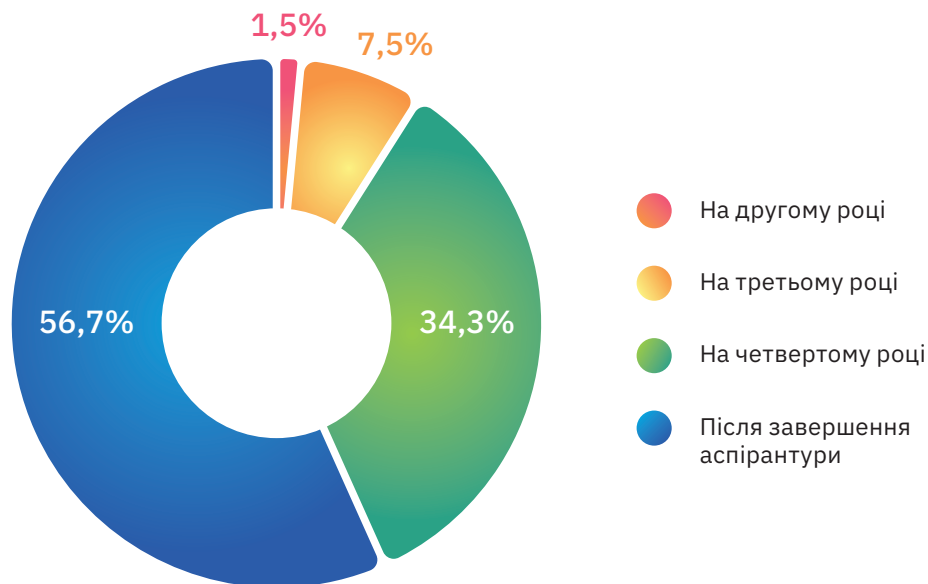

Рис. 22. Розподіл відповідей аспірантів на запитання «На якому році навчання в аспірантурі Ви захистили дисертацію?» (N=67)

Наприклад, у Фінляндії здобувачі захищають дисертацію PhD в середньому через шість років з моменту вступу в аспірантуру (Табл. 7). У США аспіранту потрібно для захисту дисертації в середньому 7,5 року від моменту вступу в аспірантуру (станом на 2020 рік)⁸⁴.

Таблиця 7 Середня тривалість підготовки дисертації у Фінляндії від моменту вступу до аспірантури, років⁸⁵

Галузь знань	Станом на 2017 р.	Станом на 2020 р.
Гуманітарні науки	6,9	6,8
Охорона здоров'я	6,7	6,2
Суспільні науки	6,9	5,8
Педагогічні науки	6,2	5,4
Природничі науки	5,4	5,0
Технічні науки	4,9	4,8
Усі галузі науки разом	6,3	5,7

На запитання про те, де захищалися аспіранти, більшість опитаних (84%) відповіли, що захищали дисертацію в тому самому ЗВО/НУ, де навчалися в аспірантурі. І лише 16% респондентів повідомили, що захищали дисертацію в іншому ЗВО/НУ.

Цікавим є аналіз проблем, з якими стикалися аспіранти під час підготовки та після захисту дисертації (див. Табл. 8).

⁸⁴ <https://www.statista.com/statistics/240170/years-needed-to-complete-a-doctorate-in-the-us/>.

⁸⁵ Miia Ijäs-Idrobo. Doctoral researchers and doctoral training in Finland in the 2020s. Eurodoc conference. Prague, July 14, 2021. URL: <http://eurodoc.net/sites/default/files/attachments/2021/404/presentationofmiiaijas-idrobo.pdf>.

Таблиця 8

Проблеми, з якими стикалися аспіранти під час підготовки та після захисту дисертації (N=67), %

Зміст проблеми	Так, це для мене була складна проблема	Проблема була, але її відносно нескладно вирішити	Цієї проблеми в мене не було
Пошук членів разової спеціалізованої ради	27%	24%	49%
Питання з мотивацією (в тому числі фінансовою) участі членів разової ради	10,5%	19,5%	70%
Відсутність прозорих, чітких правил створення рад, захисту	10,5%	19,5%	70%
Нерозумілість з датами, обмеженнями подання документів на захист	19,5%	19,5%	61%
Некомпетентність працівників відділу аспірантури / секретаря вченої ради у питаннях організації захисту	10%	12%	78%
Відсутність сприяння з боку ЗВО/НУ, структурного підрозділу в підготовці до захисту	13,4%	13,4%	73,2%
Відсутність сприяння з боку наукового керівника в підготовці до захисту	9%	7%	84%
Значні фінансові витрати	22%	27%	51%
Довге очікування диплома та додатка до диплома	31,4%	16,4%	52,2%

Насамперед варто зазначити, що загалом майже зі всіма наведеними проблемами стикалися менше половини опитаних учасників дослідження. Тобто, на їхню думку, власне процедуру захисту можна вважати досить конструктивною.

Досить складними для аспірантів виявилися такі проблеми:

- довге очікування диплома та додатка до диплома, про що повідомили 31,4% опитаних;
- пошук членів разової спеціалізованої ради – 27% респондентів;
- значні фінансові витрати – 22% респондентів.

Серед проблем, з якими аспіранти **не стикалися** під час захисту дисертацій, найчастіше називалися такі:

- відсутність сприяння з боку наукового керівника у підготовці до захисту;
- некомпетентність працівників відділу аспірантури / секретаря вченої ради у питаннях організації захисту;
- відсутність сприяння з боку ЗВО/НУ, структурного підрозділу у підготовці до захисту.

З цього можемо зробити висновок, що діяльність відділів та окремих осіб, які відповідають у ЗВО/НУ за атестацію здобувачів ступеня доктора філософії, є ефективною завдяки професійним фахівцям, які готові працювати у новому форматі системи атестації наукових кадрів.

Найбільше коментарів аспіранти писали щодо довгого очікування диплома:

- «Після отримання підтвердження МОН на диплом чекала шість місяців»;
- «Досі не отримала диплом. Затримка на рівні Міністерства. Не відбулось досі засідання щодо присвоєння»;
- «З середини травня (підписання наказу про видачу диплома) по сьогоднішній день очікую отримання диплома».

Вивчаючи подальші плани аспірантів, які вже захистилися (див. рис. 23 і 24), зауважимо, що з огляду на спосіб формування вибірки респондентів для анкетування, до неї імовірно потрапила непропорційно висока частка докторів філософії, які прийняли рішення продовжити академічну кар'єру. Тому розподіл відповідей на наступні питання радше викривлений. Лише 9% опитаних докторів філософії вказали, що не планують займатися дослідженнями в майбутньому, більшість планує займатися науковою діяльністю, серед яких 18% респондентів – працювати над іншими темами, 73% – продовжувати тему, якій присвячено дисертацію.

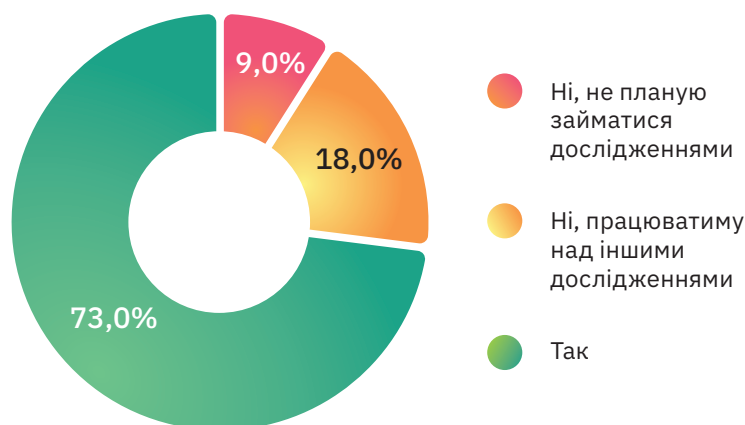

Рис. 23. Розподіл відповідей аспірантів на запитання «Чи Ви плануєте далі досліджувати тему, якій присвячено Вашу дисертацію?» (N=67)

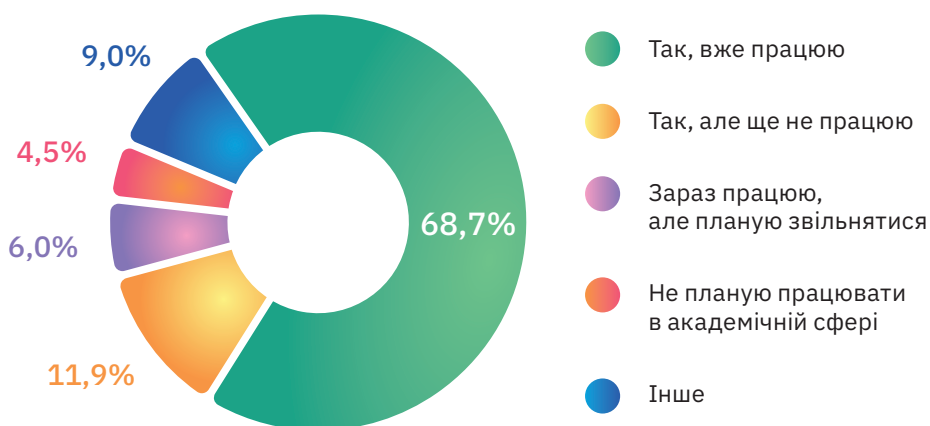

Рис. 24. Розподіл відповідей аспірантів на запитання «Чи плануєте Ви далі працювати у ЗВО/НУ?» (N=67)

З огляду на наведене вище можемо припустити, що більшість аспірантів вбачають сенс у здобутті наукового ступеня, не планують полишати розпочату наукову діяльність і пов'язують свою професійну діяльність зі ЗВО/НУ. Це демонструє, на нашу думку, певну ефективність і результативність освітніх програм з підготовки докторів філософії. Такі результати дозволяють нам стверджувати, що існує запит на створення так званої «постдокторантури» (англ. «postdoctoral research programme»). Це форма організації діяльності молодих учених після завершення аспірантури (або її аналогу), що полягає в їх залученні на тимчасовій основі до роботи над науковими проектами з близької тематики в іншій установі.

Варто наголосити, що постдокторантура не має нічого спільного з поняттям «докторантура», яке існує у країнах із дворівневою системою наукових ступенів (у т. ч. і в Україні) та описує форму підготовки наукових кадрів з метою здобуття ступеня доктора наук.

Проте більш глибокий аналіз особливостей подальшої професійної діяльності докторів філософії та їхньої професійної самореалізації не був завданням нашого дослідження і потребує окремого вивчення.

Наступним завданням нашого дослідження був аналіз причин, які завадили випускникам аспірантури захистити дисертацію. Отримані в нашому опитуванні результати наведено на Рис. 25.

Рис. 25. Причини, що завадили випускникам аспірантури захистити дисертацію (N=28)

Як бачимо, найбільш поширена причина, що завадила захистити дисертацію, – це особисті та сімейні обставини. Про це повідомили 18% респондентів. На цю причину складно впливати на рівні організації з боку відділів та осіб, залучених до процесу атестації здобувачів ступеня доктора філософії. 14% учасників опитування вказали на те, що дисертація готова, але не захищена через законодавчі (карантинні) обмеження; 11% аспірантів не захистили дисертацію через те, що не оприлюднено необхідну кількість публікацій.

У відкритому запитанні про причини, які завадили захистити дисертацію, аспіранти додали:

- *«Краще б працював за фахом і за ці роки назбирав би хоч частину суми, необхідної на покупку квартири. В науці ж повний розгул кумівства, хабаря, розподілу грантів між обраними, постійної гризотні, написання «пустих» статей заради набивання рейтингу»;*
- *«Коли я хотіла займатися дисертацією дуже активно, в мене був ентузіазм, то мій науковий керівник був постійно «зайнятий», постійно мене відфутболював. Так і час пройшов»;*

- «Було б добре, якби була можливість отримати всі послуги щодо захисту в університеті: друк, прошивка роботи, прозора оплата організаційних зборів та роботи разової ради»;
- «Основна причина завади мого захисту – це 1) невідготовленість і незнання діючих законів фахівцями, які б мали організувати мені захист дисертації; 2) наша кафедра ще на той час не пройшла акредитацію і не було відповідних науковців, щоб організувати разову раду; 3) помер мій науковий керівник; 4) отримали відмову від двох установ щодо проведення фахового семінару, оскільки вони не мають рецензентів, компетентних у моїй справі; 5) зараз кафедра пройшла акредитацію і є науковці, щоб організувати разову раду, я подала заяву, проте вони кажуть, що мій термін закінчився (дисертація на момент відрахування з аспірантури (вересень 2020 р.) і всі публікації були мною виконані)»;
- «Дисертація готова. Але кожний етап через карантин стоїть на місці»;
- «Дисертація готується до внутрішнього захисту».

Висновки до Розділу 6

1. За результатами нашого аналізу, аспіранти, доктори філософії та завідувачі аспірантурою загалом позитивно оцінюють чинні вимоги до кваліфікації членів разових спеціалізованих учених рад із захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Однак для окремих наукових спеціальностей наявні складнощі з пошуком членів рад, науковий доробок яких відповідає визначеним вимогам, особливо що стосується нещодавніх наукових публікацій за тематикою дисертаційного дослідження. Тому в окремих випадках доцільно більш гнучко підходити до питання формування складу таких разових рад.
2. Аналіз проблем, з якими стикалися аспіранти під час підготовки та після захисту дисертації, показав, що є декілька аспектів, які були проблемними на момент захисту дисертації або завадили їм успішно її захистити. Це значні фінансові витрати, довге очікування диплома та додатка до диплома через тривалий розгляд атестаційної справи у МОН, законодавчі (карантинні) обмеження. Причому роботу безпосередньо відділів аспірантур, наукового керівника респонденти оцінили загалом позитивно. Опитані нами аспіранти згадали лише окремі випадки, коли відповідні фахівці ЗВО/НУ не змогли нормально організувати процес атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії.
3. Захист дисертації на здобуття ступеня доктора філософії через кілька років після завершення терміну навчання в аспірантурі є стандартною міжнародною практикою.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Міністерству освіти і науки України:

1. Спільно з ДП «Інфоресурс», закладами вищої освіти і науковими установами забезпечити обов'язкове внесення об'єктивної інформації щодо підготовки здобувачів третього рівня вищої освіти ступеня доктора філософії до ЄДЕБО. Здійснювати щорічний моніторинг ліцензійного обсягу та його перегляд з урахуванням кількості осіб, що вступили до аспірантури відповідного закладу вищої освіти (наукової установи) у поточному (попередньому) навчальному році.
2. Спільно з Державною службою статистики України розробити і запровадити механізм відображення у державній статистичній інформації даних про здобувачів вищої освіти (зокрема ступеня доктора філософії), які навчаються за державним замовленням у ЗВО зі специфічними умовами навчання, оскільки дані про цю категорію здобувачів сьогодні не вносяться до ЄДЕБО, а узагальнення Держстатом відповідних даних на основі інформації безпосередньо від ЗВО буде припинено з 2022 року.
3. Розробити комплекс заходів для стимулювання створення спільних між закладами вищої освіти і науковими установами програм підготовки докторів філософії, де освітній потенціал ЗВО в синергії з дослідницьким потенціалом НУ формуватиме потужне середовище для розвитку молодих науковців. До таких заходів можуть належати «бонусні» бали, що враховуються при проведенні конкурсів на проведення досліджень, які фінансуються з державного бюджету; врахування наявності спільних між ЗВО і НУ програм підготовки докторів філософії у «формульному» розподілі фінансування між ЗВО відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1146 та в критеріях розподілу державного замовлення на підготовку магістрів, встановлених наказом МОН України від 03.05.2018 № 445; комунікація з підприємствами наукоємних галузей щодо підтримки таких освітньо-наукових програм та ін.
4. Спільно з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти:
 - 4.1. Привести у відповідність до Закону України «Про вищу освіту» порядок утворення разових спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Згідно з Законом, разова спеціалізована вчена рада утворюється закладом вищої освіти (науковою установою), інформація про утворену раду подається до Національного агентства та оприлюднюється на офіційному сайті останнього. МОН наділений повноваженням зупинити роботу такої ради в разі виявлення невідповідності складу ради вимогам законодавства протягом 30 днів з дня оприлюднення інформації Національним агентством.
 - 4.2. Переглянути вимоги до членів разових спеціалізованих вчених рад. Зокрема:
 - дозволити закладам вищої освіти і науковим установам формувати склад разових спеціалізованих учених рад без висування вимоги до рецензентів бути штатними працівниками закладу/установи, де утворено раду, в т. ч. залучати іноземних фахівців;
 - зменшити до двох років строк після здобуття ступеня доктора філософії (кандидата наук), упродовж якого особу не можна включати до складу разової спеціалізованої вченої ради, що сприятиме повноцінному розкриттю дослідницького потенціалу молодих науковців;

- надати закладам вищої освіти і науковим установам повноваження самостійно встановлювати критерії, за якими визначається компетентність ученого за тематикою дослідження дисертанта з метою включення такого вченого до складу разової ради із захисту дисертацій. Окрім наукових публікацій і монографій, такими критеріями за останні п'ять років можуть бути участь у проведенні аналітичних досліджень, міжнародних дослідницьких проєктах, тривалі (три місяці і більше) наукове стажування в одній з країн-членів Європейського Союзу та/або Організації економічного співробітництва та розвитку, а також критерії, аналогічні до визначених пунктом 38 Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187.
- 4.3. Передбачити можливість захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії після завершення навчання в аспірантурі в рамках реалізації особою права на свободу вибору темпу здобуття освіти, закріпленого абзацом шістнадцятим частини першої статті 6 Закону України «Про освіту».
 - 4.4. Розробити і подати до Кабінету Міністрів України на затвердження порядок позбавлення наукового ступеня доктора філософії у випадку виявлення в дисертаційному дослідженні порушень академічної доброчесності. Повноваженнями приймати рішення з цього питання відповідно до частини шостої статті 6 Закону України «Про вищу освіту» наділено заклади вищої освіти, наукові установи та Національне агентство.

Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти:

1. Сприяти закладам вищої освіти і науковим установам у проведенні заходів з підвищення кваліфікації наукових керівників з питань ефективної ділової і наукової комунікації, стилів наукового керівництва, розмежування сфер відповідальності та ролей здобувача і наукового керівника, використання програм – бібліографічних менеджерів, можливостей безкоштовної публікації результатів дослідження у провідних міжнародних наукових виданнях, кар'єрних перспектив молодих науковців, фандрейзингу, дослідницької етики та ін.⁸⁶.
2. При акредитації освітньо-наукових програм підготовки доктора філософії в закладах вищої освіти (наукових установах) враховувати результати проходження державної атестації в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності.
3. З метою зменшення пов'язаної з акредитаційними процедурами зайвої «паперотворчості» упорядкувати перелік документів, що вимагаються від закладів освіти під час акредитації освітньо-наукових програм. Активізувати роз'яснювальну роботу серед закладів вищої освіти, наукових установ та експертів Національного агентства щодо раціональних способів формування та опрацювання таких документів.

Міністерству фінансів України:

1. Рекомендувати головним розпорядникам бюджетних коштів при підготовці паспортів бюджетних програм розраховувати показники підготовки аспірантів за уніфікованим переліком:
 - а) підготовка аспірантів (ад'юнктів) з відривом від виробництва (служби), без урахування академічної стипендії, тис. грн;

⁸⁶ Див. напр.: GRS supervisor development modules. URL: <https://www.uts.edu.au/research-and-teaching/graduate-research/supervisors-and-faculty/supervisor-registration/grs-supervisor-development-modules>.

- b) підготовка аспірантів (ад'юнктів) з відривом від виробництва (служби), тис. грн;
- c) виплата академічної стипендії аспірантам (ад'юнктам), тис. грн;
- d) середньорічна кількість аспірантів (ад'юнктів), які навчаються з відривом від виробництва (служби), осіб;
- e) середньорічна кількість аспірантів (ад'юнктів), які навчаються без відриву від виробництва (служби), осіб;
- f) середні витрати на підготовку одного аспіранта (ад'юнкта), який навчається з відривом від виробництва (служби), без урахування академічної стипендії, грн;
- g) витрати на виплату академічної стипендії одному аспіранту (ад'юнкту), який навчається з відривом від виробництва (служби), грн;
- h) середні витрати на підготовку одного аспіранта (ад'юнкта), який навчається без відриву від виробництва (служби), грн.

Головним розпорядникам бюджетних коштів, у сфері управління яких перебувають заклади вищої освіти і наукові установи, що здійснюють підготовку аспірантів:

1. Передбачати у структурі видатків загального фонду на підготовку докторів філософії за відповідними бюджетними програмами кошти на:
 - a) оплату праці науково-педагогічних (наукових) працівників, які забезпечують освітній процес;
 - b) академічну мобільність аспірантів;
 - c) публікацію результатів досліджень у провідних міжнародних наукових виданнях, зокрема тих, що індексуються у наукометричних базах Scopus та Web of Science Core Collection;
 - d) акредитацію програм підготовки докторів філософії;
 - e) належне матеріально-технічне забезпечення процесу підготовки наукових кадрів.

Закладам вищої освіти і науковим установам, що здійснюють підготовку докторів філософії:

1. При формуванні змісту освітньої складової програм підготовки докторів філософії враховувати думки і побажання аспірантів щодо вибіркової складової навчання. При укладанні навчальних планів підготовки аспірантів уживати заходів для недопущення дублювання навчальних матеріалів, які вже викладалися на попередніх освітніх рівнях.
2. Унормувати на рівні внутрішніх документів закладу питання функцій, повноважень (прав і обов'язків), вимог до гарантів освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії, оплати їх праці.

3. Залучати роботодавців та випускників аспірантури до обговорення освітніх програм і навчальних планів підготовки аспірантів на постійній основі, а не тільки в період акредитації. Важливим кроком для розгортання такої роботи могло б стати створення відповідних рад випускників і рад роботодавців та сприяння їхній ефективній діяльності.
4. Увести в практику внутрішню оцінку якості підготовки фахівців на третьому рівні вищої освіти, зокрема шляхом опитувань аспірантів та випускників програм підготовки докторів філософії.
5. Практикувати підготовку науково-педагогічних кадрів для навчання аспірантів принципів наукової етики, сучасних міжнародних вимог до написання та оформлення наукових статей, представлення результатів наукових досліджень, участі в колективних міжнародних наукових проєктах.
6. Сприяти проведенню гостьових лекцій відомими вченими на умовах погодинної оплати.
7. Упроваджувати підготовку і захист дисертаційних досліджень англійською мовою, залучати до складу разових рад із захисту дисертацій вчених з країн-членів Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку.
8. Розширювати можливості участі аспірантів у заходах із внутрішньої та міжнародної академічної мобільності, передусім на другому-третьому роках навчання.

ДОДАТОК 1.

АНКЕТА ДЛЯ ЗАВІДУВАЧА АСПІРАНТУРИ/ ІНШОЇ ОСОБИ, ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ЗА ПІДГОТОВКУ АСПІРАНТІВ

Шановний колего!

Аналітичний центр «ОсвітАналітика» у співпраці із Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти та Радою молодих вчених МОН виконує дослідження «Здобутки і виклики експерименту з присудження наукового ступеня доктора філософії». Метою дослідження є вивчення наявної практики закладів вищої освіти та наукових установ із підготовки аспірантів за новими правилами, а також досвіду із організації захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих вчених радах. За результатами дослідження буде підготовлено аналітичний звіт із рекомендаціями щодо вдосконалення відповідного напрямку державної освітньої і наукової політики, який буде оприлюднено і презентовано для НАЗЯВО⁸⁷, МОН та інших учасників підготовки й атестації наукових кадрів.

Дослідження реалізується за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні.

Просимо Вас взяти участь в опитуванні, що проводиться з метою вивчення практики навчання аспірантів за новими правилами (з 2016 року вступу) та аналізу досвіду захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих вчених радах. Отримані дані послугують розробці рекомендацій щодо покращення процедури підготовки та захисту аспірантів.

Оскільки ми в нашому дослідженні прагнемо до одержання якомога більш релевантної інформації, то відповіді на більшість питань цієї анкети надавати обов'язково. Водночас, ми не публікуватимемо прізвищ учасників нашого дослідження, тому на питання, що стосуються Вашої персональної інформації, можна не відповідати.

Дякуємо Вам за участь!

1. Скільки (приблизно) осіб вступило на навчання в аспірантуру до Вашого закладу вищої освіти (наукової установи) у 2020 році? (*)⁸⁸

- Респондент вносить відповідь у графу. _____

2. Скільки всього (приблизно) аспірантів зараз навчається у Вашому ЗВО (НУ)?

- Респондент вносить відповідь у графу. _____

3. Скільки всього освітніх програм підготовки докторів філософії відкрито у Вашому ЗВО (НУ)? (*)

- Респондент вносить відповідь у графу. _____

⁸⁷ Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

⁸⁸ Зірочкою відмічено запитання, відповідати на які обов'язково.

4. Який відсоток аспірантів 2016 року вступу до Вашого ЗВО (НУ) вже захистили дисертацію? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Всі аспіранти вже захистили дисертацію
 - 70-99%
 - 40-69%
 - Менше 39%
 - Не знаю
 - Інше... (внесення власної відповіді)
-

5. Чи всі програми підготовки аспірантів у Вашому ЗВО (НУ) пройшли акредитацію? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так, акредитовано усі програми
- Акредитовано більшість програм
- Акредитовано приблизно половину програм
- Акредитовано окремі програми
- Жодна програма підготовки аспірантів у моєму ЗВО (НУ) не була акредитована

6. Чи акредитовано хоча б одну із програм підготовки докторів філософії Вашого ЗВО (НУ) іноземною установою? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так
- Ні, але плануємо до кінця 2022 року провести таку акредитацію
- Ні і в найближчий рік не плануємо проводити таку акредитацію

7. На Вашу думку, чи підвищують у подальшому якість навчання аспірантів акредитаційні вимоги? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так, зокрема налагоджено співпрацю з роботодавцями
 - Так, зокрема налагоджено співпрацю з випускниками
 - Так, зокрема почалось врахування оцінок аспірантів щодо якості підготовки в аспірантурі, освітньої складової, освітньої програми
 - Так, методичні матеріали до освітньої складової програми стали більш якісними
 - Ні, акредитація не впливає на якість освітньої програми
 - Не знаю
 - Інше... (внесення власної відповіді)
-

8. Якими, на Ваш погляд, є головні позитивні аспекти процедури акредитації програм підготовки докторів філософії у Вашому ЗВО (НУ)?

- Респондент вносить відповідь у графу.
-
-
-

9. Якими, на Ваш погляд, є головні негативні аспекти процедури акредитації програм підготовки докторів філософії у Вашому ЗВО (НУ)?

- Респондент вносить відповідь у графу.
-
-
-

10. Якими, на Ваш погляд, є головні позитиви або негативи процедури акредитації програм підготовки докторів філософії в Україні в цілому? (*)

- Респондент вносить відповідь у графу.
-
-
-

11. Чи погоджуєтесь Ви із наведеними твердженнями щодо впливу кількості аспірантів на якість їхньої підготовки? (*)

11.1.Зі збільшенням кількості аспірантів на спеціальності/ОП збільшується вірогідність створення ефективного творчого середовища, стимулюється наукова дискусія на різних рівнях, зростає конструктивна конкуренція

11.2.Зі збільшенням кількості аспірантів погіршується якість їх підготовки, їм мало приділяється уваги, зростає неконструктивна конкуренція

11.3.Менша кількість аспірантів стимулює відповідальність, концентрацію всього структурного підрозділу на аспірантові

11.4.Мала кількість аспірантів негативно впливає на якість їхньої підготовки в аспірантурі через недостатньо можливостей для забезпечення повноцінного освітнього процесу та професійних консультацій

Для кожного з запитань 11.1-11.4 вибір одного з варіантів:

- a. Погоджуюсь
- b. 50/50
- c. Не погоджуюсь

12. Охарактеризуйте, будь ласка, якою мірою наведені чинники, на Ваш погляд, сприяють високій якості підготовки та захисту аспірантів у структурному підрозділі, ЗВО (НУ) в цілому? (*)

12.1.Зацікавленість ЗВО (НУ) у підготовці та захисті аспірантів

12.2.Зацікавленість наукового керівника у підготовці та захисті аспірантів

12.3.Зацікавленість ЗВО (НУ) та наукового керівника у працевлаштуванні аспірантів

12.4.Якісна освітня складова

12.5.Чіткі та прозорі вимоги (в тому числі нормативні документи) щодо підготовки аспірантів

12.6.Проходження акредитації спеціальності/освітньої програми

12.7.Ефективне функціонування відділу аспірантури

12.8.Мотивація аспіранта

12.9.Якісна матеріально-технічна база для підготовки дисертації

12.10. Прозорі некорумповані умови підготовки та захисту дисертації

12.11. Можливість створення разової спеціалізованої ради для захисту дисертації

Для кожного з запитань 12.1-12.11 вибір одного з варіантів:

- a. Практично не впливає на покращення якості підготовки
- b. Помітно впливає на якість підготовки
- c. Є визначальним для якості підготовки

13. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якогось фактора, важливого для належної підготовки аспіранта, зазначте його тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

14. Охарактеризуйте, будь ласка, якою мірою наведені чинники, на Ваш погляд, негативно впливають на якість підготовки та захисту аспірантів у структурному підрозділі, ЗВО (НУ) в цілому? (*)

14.1. Незацікавленість наукових керівників у якісній підготовці аспіранта

14.2. Низький професійний рівень наукових керівників

14.3. Завантаженість аспірантів освітньою складовою програми

14.4. Завантаженість аспірантів додатковою діяльністю на кафедрі, у структурному підрозділі

14.5. Відсутність перспективи працевлаштування в ЗВО (НУ)

14.6. Низька престижність роботи науковця/викладача

14.7. Відсутність мотивації аспіранта

14.8. Відсутність нормальної комунікації аспіранта із науковим керівником

14.9. Відсутність у ЗВО (НУ) можливості створення разової спеціалізованої ради для захисту дисертації

14.10. Корумповані умови підготовки та захисту дисертації

14.11. Слабка матеріально-технічна база ЗВО (НУ)

14.12. Відсутність можливості міжнародної співпраці та публікацій

14.13. Мала кількість аспірантів

Для кожного з запитань 14.1-14.13 вибір одного з варіантів:

- a. Практично не погіршує якість підготовки
- b. Суттєво погіршує якість підготовки
- c. Майже унеможлиблює належну якість підготовки
- d. Цей фактор відсутній у моєму ЗВО (НУ)

15. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якогось фактора, що негативно впливає на підготовку аспірантів, зазначте його тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

16. Якою мірою, на Вашу думку, нижченаведені проблеми властиві для освітньої складової підготовки аспірантів у Вашому ЗВО (НУ)? (*)

16.1. Неможливість вільного вибору необхідних дисциплін

16.2. Відсутність врахування думки аспірантів щодо підбору необхідних для дисертації дисциплін

16.3. Відсутність у програмі дисциплін, які реально необхідні для підготовки науковця

16.4. Слабкий рівень організації освітньої складової, змісту дисциплін, які викладаються

16.5. Неналежне викладання аспірантам іноземної мови

Для кожного з запитань 16.1-16.5 вибір одного з варіантів:

- a. Це серйозна проблема для мого ЗВО (НУ)
- b. Цю проблему має частина освітніх програм у моєму ЗВО (НУ)
- c. Ми не маємо цієї проблеми

17. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якоїсь проблеми, пов'язаної з освітньою складовою підготовки аспірантів, напишіть про це тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

18. Чи є обґрунтованими, на Вашу думку, наступні вимоги до членів разової ради із захисту дисертацій? (*)

18.1. Наявність ступеня доктора наук у двох з п'яти членів ради

18.2. Необхідність трьом з п'яти членам ради бути штатними співробітниками ЗВО (НУ), в якому захищається аспірант

18.3. Наявність у членів ради статей за науковим напрямом дисертації (а не за відповідною спеціальністю)

18.4. Обмеженість останніми п'ятьма роками актуальності статей членів ради за тематикою дисертації

Для кожного з запитань 18.1-18.4 вибір одного з варіантів:

- a. Це доречна вимога
- b. Це хибна вимога
- c. Важко відповісти

19. Якщо ми забули Вас запитати ще про щось важливе і Ви хочете цим поділитися, це можна зробити тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

Ваша персональна інформація

Після опрацювання цієї анкети ми будемо звертатися до представників та аспірантів окремих закладів вищої освіти та наукових установ із проханням провести із нами більш змістовне інтерв'ю через zoom (так, ми знаємо, zoom всім набрид, і нам теж, та інколи іншого варіанту немає...).

Тому, якщо Ви не заперечуєте проти того, щоб ми (можливо) звернулися до Вас, залиште у наступних полях Вашу контактну інформацію.

У будь-якому випадку ми не розголошуватимемо в дослідженні Вашого прізвища.

20. Ваше прізвище та ім'я

- -----

21. В якому закладі вищої освіти (у якій науковій установі) Ви працюєте?

- -----

22. Ваш контактний телефон

- -----

23. Ваша адреса електронної пошти

- -----

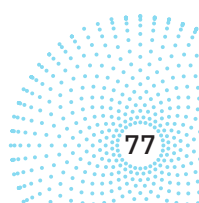
24. Чи можна до Вас звернутися, якщо у нас виникнуть додаткові запитання?

- Так
- Ні

25. Ваша згода на обробку Ваших відповідей і наданих Вами персональних даних (*)

- Так
- Ні

Респондент має відмітити відповідь «так», інакше не зможе завершити заповнення анкети.

ДОДАТОК 2. АНКЕТА ДЛЯ АСПІРАНТА ТА ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ

Шановний колего!

Аналітичний центр «ОсвітАналітика» у співпраці із Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти та Радою молодих вчених МОН виконує дослідження «Здобутки і виклики експерименту з присудження наукового ступеня доктора філософії». Метою дослідження є вивчення наявної практики закладів вищої освіти та наукових установ із підготовки аспірантів за новими правилами, а також досвіду із організації захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих вчених радах. За результатами дослідження буде підготовлено аналітичний звіт із рекомендаціями щодо вдосконалення відповідного напрямку державної освітньої і наукової політики, який буде оприлюднено і презентовано для НАЗЯВО, МОН та інших учасників підготовки й атестації наукових кадрів.

Дослідження реалізується за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства Швеції в Україні.

Просимо Вас взяти участь в опитуванні, що проводиться з метою вивчення практики навчання аспірантів за новими правилами (з 2016 року вступу) та аналізу досвіду захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії у разових спеціалізованих вчених радах. Отримані дані послугують розробці рекомендацій щодо покращення процедури підготовки та захисту аспірантів.

Оскільки ми в нашому дослідженні прагнемо до одержання якомога більш релевантної інформації, то відповіді на більшість питань цієї анкети надавати обов'язково. Водночас, ми не публікуватимемо прізвищ учасників нашого дослідження, тому на питання, що стосуються Вашої персональної інформації, можна не відповідати.

Дякуємо Вам за участь!

1. Охарактеризуйте, будь ласка, якою мірою наведені чинники, на Ваш погляд, сприяють високій якості підготовки та захисту аспірантів у структурному підрозділі, ЗВО (НУ) в цілому? (*)⁸⁹

- 1.1. Зацікавленість ЗВО (НУ) у підготовці та захисті аспірантів
- 1.2. Зацікавленість наукового керівника у підготовці та захисті аспірантів
- 1.3. Зацікавленість ЗВО (НУ) та наукового керівника у працевлаштуванні аспірантів
- 1.4. Якісна освітня складова
- 1.5. Чіткі та прозорі вимоги (в тому числі нормативні документи) щодо підготовки аспірантів
- 1.6. Проходження акредитації спеціальності/освітньої програми
- 1.7. Ефективне функціонування відділу аспірантури

⁸⁹ Зірочкою відмічено запитання, відповідати на які обов'язково.

1.8. Мотивація аспіранта

1.9. Якісна матеріально-технічна база для підготовки дисертації

1.10. Прозорі некорумповані умови підготовки та захисту дисертації

1.11. Можливість створення разової спеціалізованої ради для захисту дисертації

Для кожного з запитань 1.1-1.11 вибір одного з варіантів:

- a. Практично не впливає на покращення якості підготовки
- b. Помітно впливає на якість підготовки
- c. Зірочкою відмічено запитання, відповідати на які обов'язково.

2. Чи погоджуєтесь Ви із наведеними твердженнями щодо впливу кількості аспірантів на якість їхньої підготовки? (*)

2.1. Зі збільшенням кількості аспірантів на спеціальності/ОП збільшується вірогідність створення ефективного творчого середовища, стимулюється наукова дискусія на різних рівнях, зростає конструктивна конкуренція

2.2. Зі збільшенням кількості аспірантів погіршується якість їх підготовки, їм мало приділяється уваги, зростає неконструктивна конкуренція

2.3. Менша кількість аспірантів стимулює відповідальність, концентрацію всього структурного підрозділу на аспірантові

2.4. Мала кількість аспірантів негативно впливає на якість їхньої підготовки в аспірантурі через недостатню можливостей для забезпечення повноцінного освітнього процесу та професійних консультацій

Для кожного з запитань 2.1-2.4 вибір одного з варіантів:

- a. Погоджуюсь
- b. 50/50
- c. Не погоджуюсь

3. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якогось фактора, важливого для належної підготовки аспіранта, зазначте його тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

4. Охарактеризуйте, будь ласка, якою мірою наведені чинники, на Ваш погляд, негативно впливають на якість підготовки та захисту аспірантів у структурному підрозділі, ЗВО (НУ) в цілому? (*)

- 4.1. Незацікавленість наукових керівників у якісній підготовці аспіранта
- 4.2. Низький професійний рівень наукових керівників
- 4.3. Завантаженість аспірантів освітньою складовою програми
- 4.4. Завантаженість аспірантів додатковою діяльністю на кафедрі, у структурному підрозділі
- 4.5. Відсутність перспективи працевлаштування в ЗВО (НУ)
- 4.6. Низька престижність роботи науковця/викладача
- 4.7. Відсутність мотивації аспіранта
- 4.8. Відсутність нормальної комунікації аспіранта із науковим керівником
- 4.9. Відсутність у ЗВО (НУ) можливості створення разової спеціалізованої ради для захисту дисертації
- 4.10. Корумповані умови підготовки та захисту дисертації
- 4.11. Слабка матеріально-технічна база ЗВО (НУ)
- 4.12. Відсутність можливості міжнародної співпраці та публікацій
- 4.13. Мала кількість аспірантів

Для кожного з запитань 4.1-4.13 вибір одного з варіантів:

- a. Практично не погіршує якість підготовки
- b. Суттєво погіршує якість підготовки
- c. Майже унеможлиблює належну якість підготовки
- d. Цей фактор відсутній у моєму ЗВО (НУ)

5. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якогось фактора, що негативно впливає на підготовку аспірантів, зазначте його тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

6. Чи Ваша спеціальність/освітня програма (далі ОП) пройшла процедуру акредитації в НАЗЯВО або в інших, зокрема іноземних, структурах? (*)
Вибір одного з варіантів:

- Так, ОП акредитована успішно
- Так, але ОП отримала умовну акредитацію на один рік
- ОП проходила акредитацію, але не отримала її
- ОП ще не проходила акредитацію
- Не знаю

7. На Вашу думку, чи підвищують у подальшому якість навчання аспірантів акредитаційні вимоги? (*)
Вибір одного з варіантів:

- Так, зокрема налагоджено співпрацю з роботодавцями
- Так, зокрема налагоджено співпрацю з випускниками
- Так, зокрема почалось врахування оцінок аспірантів щодо якості підготовки в аспірантурі, освітньої складової, освітньої програми
- Так, методичні матеріали до освітньої складової програми стали більш якісними
- Ні, акредитація не впливає на якість освітньої програми

- Складно сказати
- Інше... (внесення власної відповіді)

8. Якими, на Ваш погляд, є головні позитивні аспекти процедури акредитації програм підготовки докторів філософії у Вашому ЗВО (НУ)?

- Респондент вносить відповідь у графу.

9. Якими, на Ваш погляд, є головні негативні аспекти процедури акредитації програм підготовки докторів філософії у Вашому ЗВО (НУ)?

- Респондент вносить відповідь у графу.

10. Якою мірою Ви стикались із наведеними проблемами освітньої складової підготовки аспірантів? (*)

10.1. Неможливість вільного вибору необхідних дисциплін

10.2. Відсутність врахування думки аспірантів щодо підбору необхідних для дисертації дисциплін

10.3. Відсутність у програмі дисциплін, які реально необхідні для підготовки науковця

10.4. Слабкий рівень організації освітньої складової, змісту дисциплін, які викладаються

10.5. Неналежне викладання аспірантам іноземної мови

Для кожного з запитань 16.1-16.5 вибір одного з варіантів:

- a. Це було серйозною проблемою для мене
- b. Ця проблема мала місце, однак суттєво не впливала на навчання
- c. Не стикався (не стикалась) із цією проблемою під час навчання

11. Якщо у попередньому запитанні Ви не побачили ще якоїсь проблеми, пов'язаної з освітньою складовою підготовки аспірантів, напишіть про це тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

12. Як Ви оцінюєте свій рівень володіння тією іноземною мовою, яку вивчали в аспірантурі, за європейською шкалою CEFR? (*)

Вибір одного з варіантів:

- A1
- A2
- B1
- B2
- C1
- C2
- Не знаю цю шкалу
- В аспірантурі іноземна мова не вивчалась

13. Завдяки вивченню іноземної мови в аспірантурі Ваш рівень володіння нею (*)

Вибір одного з варіантів:

- Покращився
- Не змінився
- Погіршився
- Заняць з іноземної мови практично не було

14. Чи їздили Ви під час навчання в аспірантурі до іноземного ЗВО/НУ в рамках академічної мобільності? У цьому питанні йдеться про візит до іншої країни, а не про онлайн-стажування (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так, в рамках програми, організованої моїм українським ЗВО/НУ
- Так, самостійно шукав/шукала таку програму
- Ні

15. Чи організовував Ваш ЗВО/НУ освітні заходи для аспірантів за участі партнерських університетів із України чи інших країн? Якщо так, охарактеризуйте, будь ласка, ці заходи

- Респондент вносить відповідь у графу.

16. Чи є обґрунтованими, на Вашу думку, наступні вимоги до членів разової ради із захисту дисертацій? (*)

16.1. Наявність ступеня доктора наук у двох з п'яти членів ради

16.2. Необхідність трьом з п'яти членам ради бути штатними співробітниками ЗВО (НУ), в якому захищається аспірант

16.3. Наявність у членів ради статей за науковим напрямом дисертації (а не за відповідною спеціальністю)

16.4. Обмеженість останніми п'ятьма роками актуальності статей членів ради за тематикою дисертації

Для кожного з запитань 16.1-16.4 вибір одного з варіантів:

- a.** Це доречна вимога
- b.** Це хибна вимога
- c.** Важко відповісти

17. Якщо ми забули Вас запитати ще про щось важливе і Ви хочете цим поділитися, це можна зробити тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

18. Станом на 1 жовтня 2021 р. Ви: (*)

Вибір одного з варіантів:

- Аспірант, перший рік навчання
- Аспірант, другий рік навчання
- Аспірант, третій рік навчання
- Аспірант, четвертий рік навчання
- Вже захистив (захистила) дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії
- Закінчив (закінчила) аспірантуру без захисту дисертації

Запитання 19-24 пропонуються лише тим респондентам, які у запитанні 18 обрали відповідь «Вже захистив (захистила) дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії»

19. На якому році навчання в аспірантурі Ви захистили дисертацію? (*)
Вибір одного з варіантів:

- На другому році
- На третьому році
- На четвертому році
- Після завершення аспірантури

20. Ви захищали дисертацію у тому ЗВО/НУ, де навчались в аспірантурі, чи в іншому закладі? (*)
Вибір одного з варіантів:

- Там, де навчався (навчалась)
- В іншому закладі

21. Чи стикалися Ви із наведеними проблемами під час підготовки та після захисту дисертації? (*)

21.1. Пошук членів разової спеціалізованої ради

21.2. Питання з мотивацією (в тому числі фінансовою) участі членів разової ради

21.3. Відсутність прозорих, чітких правил створення рад, захисту

21.4. Незрозумілість з датами, обмеженнями подачі документів на захист

21.5. Некомпетентність працівників відділу аспірантури/секретаря вченої ради у питаннях організації захисту

21.6. Відсутність сприяння з боку ЗВО/НУ, структурного підрозділу у підготовці до захисту

21.7. Відсутність сприяння з боку наукового керівника у підготовці до захисту

21.8. Значні фінансові витрати

21.9. Довге очікування диплома та додатку до диплома

Для кожного з запитань 21.1-21.9 вибір одного з варіантів:

- a.** Так, це була складна проблема для мене
- b.** Проблема була, але її відносно нескладно вирішити
- c.** Цієї проблеми у мене не було

22. Якщо Ви стикались ще із якоюсь проблемою під час захисту дисертації, напишіть, будь ласка, про це тут

- Респондент вносить відповідь у графу.

23. Чи Ви плануєте далі досліджувати тему, якій присвячено Вашу дисертацію? (*) Вибір одного з варіантів:

- Так
- Ні, працюватиму над іншими темами
- Ні, не планую займатися дослідженнями

24. Чи Ви плануєте далі працювати у ЗВО/НУ? Вибір одного з варіантів:

- Так, вже працюю
- Так, але ще не працюю
- Зараз працюю, але планую звільнитися
- Не планую працювати в академічній сфері

Запитання 25-26 пропонуються лише тим респондентам, які у запитанні 18 обрали відповідь «Закінчив (закінчила) аспірантуру без захисту дисертації»

25. Що Вам завадило захистити дисертацію? Назвіть найголовнішу причину, будь ласка (*) Вибір одного з варіантів:

- Не встиг (встигла) завершити дослідження
- Не оприлюднено необхідну кількість публікацій
- Не вдалося створити разову раду із захисту дисертації
- Не бачу сенсу в захисті дисертації
- Висока вартість захисту дисертації
- Не пройдено попередній захист дисертації на кафедрі/у відділі
- Особисті, сімейні обставини
- Дисертація готова, але не захищена через законодавчі (карантинні) обмеження
- Інше... (внесення власної відповіді)

26. Якщо Ви бажаєте прокоментувати Вашу відповідь на попереднє запитання, зробіть це тут, будь ласка

- Респондент вносить відповідь у графу.

Ваша персональна інформація

Після опрацювання цієї анкети ми будемо звертатися до представників та аспірантів окремих закладів вищої освіти та наукових установ із проханням провести із нами більш змістовне інтерв'ю через zoom (так, ми знаємо, zoom всім набрид, і нам теж, та інколи іншого варіанту немає...).

Тому, якщо Ви не заперечуєте проти того, щоб ми (можливо) звернулися до Вас, залиште у наступних полях Вашу контактну інформацію.

У будь-якому випадку ми не розголошуватимемо в дослідженні Вашого прізвища.

27. Ваше прізвище та ім'я

• _____

28. Ваша стать (*)

Вибір одного з варіантів:

- Жінка
- Чоловік

29. Ваш вік, років (*)

Вибір одного з варіантів:

- До 24 років
- 25-29 років
- 30-34 років
- 35 років і старше

30. Ваш контактний телефон

• _____

31. Ваша адреса електронної пошти

• _____

32. Ви навчаєтесь/навчались в аспірантурі у... (*)

Вибір одного з варіантів:

- закладі вищої освіти
- науковій установі

33. В якому ЗВО/НУ Ви навчаєтесь/навчались в аспірантурі?

• _____

34. На якій спеціальності Ви навчаєтесь/навчались?

• _____

35. За якою формою Ви навчаєтесь (навчались) в аспірантурі? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Денна
- Вечірня
- Заочна
- Підготовка дисертації поза аспірантурою

36. Джерело фінансування Вашого навчання в аспірантурі? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Бюджет
- Контракт
- Підготовка дисертації поза аспірантурою

37. Чи Ви працюєте/працювали під час навчання в аспірантурі? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так, у цьому ж ЗВО/НУ
- Так, в іншому місці
- Ні

38. Якою (приблизно) є кількість аспірантів на Вашій спеціальності/ОП за всіма роками навчання?

• _____

39. Скільки всього (приблизно) аспірантів у Вашому ЗВО/НУ?

• _____

40. Чи можна до Вас звернутися, якщо у нас виникнуть додаткові запитання? (*)

Вибір одного з варіантів:

- Так
- Ні

41. Ваша згода на обробку Ваших відповідей і наданих Вами персональних даних (*)

- Так
- Ні

Респондент має відмітити відповідь «так», інакше не зможе завершити заповнення анкети.

Аналітичний центр
«ОсвітАналітика»
Київського університету імені Бориса Грінченка

<https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/>

Рада молодих учених
при Міністерстві освіти і науки України

<http://ysc.in.ua/>